



Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kent Çevre ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı

**CUMHURİYET DÖNEMİNİN SEMBOL SANAYİ VE TARIM
ATILIMLARINDAN OLAN ŞEKER FABRİKALARININ BULUNDUKLARI
KENTLERİN KENTLEŞMESİNE ETKİSİ: AĞRI ŞEKER FABRİKASI
ÖRNEĞİ**

Muhammed AYDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

CUMHURİYET DÖNEMİNİN SEMBOL SANAYİ VE TARIM ATILIMLARINDAN
OLAN ŞEKER FABRİKALARININ BULUNDUKLARI KENTLERİN
KENTLEŞMESİNE ETKİSİ: AĞRI ŞEKER FABRİKASI ÖRNEĞİ

Muhammed AYDEMİR



Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kent Çevre ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı hazırlarken, iki sene boyunca değerli bilgilerini tecrübelerini benimle paylaşan, yol gösteren lisans dönemimi onun kitaplarını okuyarak geçirdiğim Şehir Planlama mesleğimizin duayen ismi saygıdeğer danışman hocam; Prof. Dr. Ruşen KELEŞ'e, çalışmam süresince tüm olumsuzlukları benimle göğüsleyen ve bana destek olan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Bülent Özçelik, Dr. Öğr. Üyesi Asmin KAVAS BİLGİÇ ve Arş. Gör. Aygöl Akkuş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.



ÖZET

AYDEMİR, Muhammed. *Cumhuriyet Döneminin Sembol Sanayi ve Tarım Atılımlarından Olan Şeker Fabrikalarının Bulundukları Kentlerin Kentleşmesine Etkisi: Ağrı Şeker Fabrikası Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Ülkemizde ihtiyaç duyulan şekerin dış ticarete bağımlı olmadan kırsal tarım faaliyetleri yoluyla elde edilmesi amacıyla birçok şeker fabrikası kurulmuştur. Sanayileşme ve modernleşmenin etkin araçları olarak görülen bu şeker fabrikaları, yalnızca ekonomik amaçlarla değil aynı zamanda sosyal anlamda da şehirlere katkı sağlaması için tasarlanmıştır. Ağrı ilinin sosyo-ekonomik durumu dikkate alındığında şeker pancarı tarımının bölgedeki zirai ve sınai faaliyetlerin devamlılığı açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. 1984 yılında kurulan Ağrı Şeker Fabrikası gerekliliğin bir sonucu olarak bölgede yalnızca ekonomik faaliyetlerde değil aynı zamanda kentleşme faaliyetlerinde de önemli roller üstlenmektedir. Bu çalışmada Ağrı Şeker Fabrikasının Ağrı'nın planlı gelişimine katkı sağladığı, şeker fabrikasının bulunduğu alanda kendisinden sonra kurulan özel ve kamu yapılarına imar açısından katkı sağladığı sonucu elde edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca Ağrı ilinin yalnızca şeker fabrikasının bulunduğu batı bölgesinde imara uygun yapılaşmanın olduğu, diğer bölgelerin ise imara uygun olmayan bir şekilde yapılaşmaya devam ettiği sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeker Fabrikası, Kentleşme, Ağrı Şeker Fabrikası, Sosyal ve Ekonomik Yapı

ABSTRACT

AYDEMİR, Muhammed. *The Effect of Sugar Factories, One of the Symbolic Industry and Agricultural Breakthroughs of the Republican Era, on the Urbanization of Their Cities: The Example of Ağrı Sugar Factory*, Master Thesis, Master's Thesis, Nevşehir, 2023

Many sugar factories have been established in order to obtain the sugar needed in our country through rural agricultural activities without being dependent on foreign trade. These sugar factories, which are seen as effective tools of industrialization and modernization, were designed not only for economic purposes, but also to contribute to cities in a social sense. Considering the socio-economic situation of Ağrı province, it is seen that sugar beet agriculture is very important in terms of the continuity of agricultural and industrial activities in the region. Established in 1984, Ağrı Sugar Factory plays an important role not only in economic activities but also in urbanization activities in the region as a result of necessity. In this study, it was concluded that Ağrı Sugar Factory contributed to the planned development of Ağrı and contributed to the development of private and public buildings established after it in the area where the sugar factory is located. In this study, it was also concluded that only the western part of Ağrı, where the sugar factory is located, is suitable for construction, while the other regions continue to be built in a way that is not suitable for construction.

Keywords: Sugar Factory, Urbanization, Ağrı Sugar Factory, Social and Economic Structure

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
KENTLEŞME VE ŞEKER FABRİKALARININ KENTLEŞMEYE ETKİSİ.....	8
1.1. KENTLEŞME	8
1.2. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME	14
1.3. KENT TANIMLARI	19
1.3.1. Kentlerin Temel Özellikleri	25
1.3.2. Kentleşmenin Özellikleri	26
1.4. KENTLEŞMEYE SEBEP OLAN FAKTÖRLER	27
1.4.1. İtici Faktörler	28
1.4.2. Çekici Faktörler	28
1.4.3. Ekonomik Sebepler	29
1.4.4. Teknolojik Sebepler	30
1.4.5. Siyasal Sebepler	31
1.4.6. Sosyo-Psikolojik Sebepler	32
1.5. 1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE ŞEKER SANAYİ POLİTİKALARI VE KURULAN FABRİKALAR	33
1.5.1. Şeker Kanunu.....	33

1.5.2. Fabrikalaşma Süreci (1960-2000).....	35
1.6. ŞEKER FABRİKALARININ, BULUNDUKLARI KENTLERDEKİ KONUMU	
.....	37
1.6.1. Adapazarı Şeker Fabrikası	41
1.6.2. Konya Şeker Fabrikası	42
1.6.3. Kütahya Şeker Fabrikası	43
1.6.4. Burdur Şeker Fabrikası	44
1.6.5. Susurluk Şeker Fabrikası	45
1.6.6. Kayseri Şeker Fabrikası	46
1.6.7. Erzurum Şeker Fabrikası.....	48
1.6.8. Erzincan Şeker Fabrikası	49
1.6.9. Elâzığ Şeker Fabrikası	50
1.6.10. Malatya Şeker Fabrikası	51
1.7. SANAYİLEŞMENİN, ŞEKER FABRİKALARININ KENTLEŞMEYE ETKİSİ	
.....	53
1.7.1. Sanayileşme ve Kentleşmenin Çevre Üzerindeki Etkisi.....	57
1.7.2. Sanayileşme ve Kentleşmenin Sağlık Üzerindeki Etkisi	58
1.8. SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME İLİŞKİSİ	60
1.9. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRME	74
 İKİNCİ BÖLÜM	 77
AĞRI ŞEKER FABRİKASI VE KENT.....	77
2.1. AĞRI İLİNİN COĞRAFİ YAPISI.....	77
2.2. AĞRI İLİNİN GÖÇ YAPISI.....	78
2.3. AĞRI ŞEKER FABRİKASI.....	82
2.3.1. Tarihi.....	82
2.3.2. Üretim Kapasitesi.....	86
2.3.3. Fabrikanın Yerleşim Planı	86
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	 90
3.1. AĞRI VE KENTLEŞME.....	90
3.1.1. Ağrı Şeker Fabrikasının Kente Etkileri.....	93

3.1.2. Şeker Pancarı Ekiliş Alanları ve Üretim Durumu.....	102
3.1.3. Melas ve Yaş Küspe Üretimi	106
3.1.4. Şeker Pancarı Üretimi Yapan Çiftçi Nüfus.....	108
3.1.5. Ağrı Şeker Fabrikası ve Şeker Pancarı Tarımının İl Ekonomisine Katkıları	110
3.2. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRME	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	119
Ek 1. Orijinallik Raporu	141
Ek 2: Ağrı Şeker Fabrikası Fotoğrafları.....	142
Ek 3: Şeker Fabrikası bölgesine yakınında bulunan alanlar	145
ÖZGEÇMİŞ.....	146

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ark.	:	Arkadaşları
DP	:	Demokrat Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	:	Devlet Su İşleri
g	:	Gram
GSMH	:	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
kg	:	Kilogram
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsler
l	:	Litre
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	:	Türk Lirası
TMO	:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOKİ	:	Toplu Konut İdaresi
TŞFAŞ	:	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜFE	:	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	:	Ve diğerleri
WHO	:	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfus Oranları.....	15
Tablo 2. Gecekondu Nüfus Artışı	18
Tablo 3. 1986 Yılı Sonrası Şeker Pancarı Üretimi.....	85
Tablo 4. Ağrı Şeker Fabrikası Kuruluş ve Kullanış Fonksiyon Alanları.....	87
Tablo 5. Ağrı Şeker Fabrikası Fonksiyon Özellikleri	87
Tablo 6. Ağrı Şeker Fabrikası Kapalı Alanda yer alan Binalar ve Yüzölçümleri	87
Tablo 7. Ağrı Şeker Fabrikası Kapalı Alanda yer alan Binalar ve Yüzölçümleri	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kentsel Alanda Yaşayan Nüfusun Payı.....	14
Şekil 2. Birleşmiş Milletler Türkiye Kentleşme Tahmini.....	17
Şekil 3. Ağrı Eski Sanayi Sitesi Kent İçindeki Konumu	39
Şekil 4. Ağrı’da Yeni Sanayi Yerleşkesi	40
Şekil 5. Ağrı Kent Merkezi ve Sanayi Yerleşkeleri.....	41
Şekil 6. 1971 Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler	62
Şekil 7. 1980’li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler	62
Şekil 8. 1990’li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun Olduğu Şehirler	63
Şekil 9. 2000’li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler.....	63
Şekil 10. Alpullu Şeker Fabrikası (İlk Kurulduğu Yıllar)	68
Şekil 11. Alpullu Şeker Fabrikası Vaziyet Planı	69
Şekil 12. Ağrı İli Lokasyon Haritası	77
Şekil 13. Ağrı İli Jeomorfoloji Haritası	78
Şekil 14. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Endeksi	79
Şekil 15. Ağrı İli Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Sonuçları	80
Şekil 16. Ağrı Kent Yapısı.....	80
Şekil 17. Ağrı Şehir Merkezinde Göç Alan Bölgeler ve Yeni Yapılaşma Alanı.....	81
Şekil 18. Ağrı Şehir Merkezinin Doğu ve Batısında Bulunan Konut Tipleri.....	82
Şekil 19. Ağrı Şeker Fabrikası	83
Şekil 20. Ağrı Şeker Fabrikası Binası.....	83
Şekil 21. Ağrı Şeker Fabrikası Girişi.....	84
Şekil 22. Ağrı Şeker Fabrikası Yerleşim Planı	86
Şekil 23. Şeker Fabrikası Lojmanları.....	88
Şekil 24. Ağrı Şeker Fabrikası Misafirhanesi	89
Şekil 25. Ağrı Şeker Fabrikası Camisi.....	89
Şekil 26. Ağrı Kent Merkezi Güney Mahalleleri.....	91
Şekil 27. Ağrı Kent Merkezi Doğu Mahalleleri	91
Şekil 28. Ağrı Kent Merkezi Kuzey Mahalleleri	92
Şekil 29. Ağrı Kent Merkezi Batı Mahalleleri.....	92
Şekil 30. Ağrı Şeker Fabrikası Arazinin Yanına İnşa Edilen Konutlar	94

Şekil 31. Şeker Fabrikası Yanına Kurulan Batıkent ve Şirinkent Siteleri	95
Şekil 32. Şeker Fabrikası Yanına Kurulan İmara Uygun Yapı Örnekleri (Şirinkent)	95
Şekil 33. 1984-2000 Yıllarına Ait 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı	96
Şekil 34. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ve Toplu Konutlar	97
Şekil 35. 2000-2010 Yılları Arasında 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı.....	98
Şekil 36. 2022 Yılında 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı	99
Şekil 37. Şeker Fabrikası Civarına Kurulan İmarlı Alanlar ve Ağrı Şehir Merkezi.....	100
Şekil 38. 1984-2022 Yılları Arasında Şeker Fabrikası Bölgesine Kurulan Yapılar	101
Şekil 39. Ağrı Şeker Fabrikası idare binasından bir görünüş.	104
Şekil 40. Ağrı Şeker Fabrikası'ndan genel bir görünüş	105



GİRİŞ

Kentleşme; nüfusun büyük ölçüde kırsal alanlardan şehirler ve kentsel bölgelere göç etmesi ve bu bölgelerde yaşamın artması sürecidir. Bu süreç, genellikle sanayi, ticaret, eğitim ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Kentleşme, dünya genelindeki toplumların büyük bir kısmının, şehirlerde yaşamasına yol açmış ve modern toplumların temel bir özelliği haline gelmiştir. Kırsal alanlardaki yaşayan insanların ekonomik olarak tatmin olmaması, kentlerdeki eğitim, sağlık ve sosyal yaşam gibi hayat standartlarının kırsal yaşama göre daha yüksek olması sebebiyle, insanlar kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Yeni nesillerin kentlerdeki hareketli ve renkli yaşamı tercih etmesi de, bunda büyük bir etken olarak görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yürütülen ekonomi ve iktisat programları neticesinde ülkenin farklı bölgelerine ve o bölgelerde yetişen ürünlere göre bir sanayileşme adımı atılmıştır. Doğu Anadolu’da ve İç Anadolu’da şeker pancarı üretimine yönelik şeker fabrikaları kurulurken, Akdeniz, Marmara ve Ege gibi bölgelerde ise pamuk, zeytin vb. tarım ürünlerine yönelik fabrikalar kurulmuştur.

Şeker fabrikaları, şeker pancarı gibi bitkilerin işlenerek, şeker üretildiği tesislerdir. Bu tesislerde tarım ürünleri, önce çeşitli işlemlerden geçirilir ve ardından şeker elde edilir. Şeker fabrikaları genellikle, şeker kamışı veya şeker pancarı ürünlerini almaktadır. Bu bitkiler tarlalardan veya çiftçilerden satın alınır. Ürünler öncelikle öğütülür. Şeker kamışı veya pancarının lifleri ayrılır ve suyunu içeren özü elde edilir. Elde edilen öz, suyla karıştırılır ve ısıtılır. Bu işlem, şekerin su içinde çözünmesini sağlar. Isıtılmış öz, çöktürme işlemine tabi tutulur. Bu işlem sonucunda şeker kristalleri ve su ayrılır. Şeker kristalleri büyümeye bırakılır. Bu işlem, kristallerin büyüklüğünü ve kalitesini kontrol etmek için önemlidir. Şeker kristalleri, su ile ayrılır ve ardından kurutulur. Kurutulmuş şeker kristalleri uygun paketlerde paketlenir ve dağıtımına hazır hale getirilir. Şeker fabrikaları, şekerin yanı sıra yan ürünler olarak melas gibi maddeleri de üretebilirler. Bu tesisler genellikle tarım alanlarında bulunur ve şeker üretimi, bölgenin iklim koşullarına ve bitki yetiştirme olanaklarına bağlı olarak farklılık gösterebilir. Şeker, gıda

endüstrisinde kullanılan önemli bir tatlandırıcıdır ve şeker fabrikaları bu önemli maddenin üretimini sağlamaktadır.

Şeker fabrikaları bu bakımdan, kuruldukları kentlerin kaderini tayin eden bir konumdadır. Şeker pancarı üretiminin ekstra avantajları vardır. İlk olarak şeker üretimi yapılır ve ana hedef de budur. Fakat şeker pancarı üretiminin özellikle Doğu Anadolu bölgesi gibi hayvancılığın merkezi olan bir bölgede, artı olarak bir ektisi daha vardır. Şeker pancarının fabrikada işlendikten sonraki süreçte ortaya çıkan posası, yani şeker üretiminden arta kalan bir nevi atık durumundaki posası (yaş küspe), hayvan yemi olarak kullanılabilir. Bu bölgede kış mevsiminin sertliğinden dolayı yılın yarısından fazlasını içerde geçiren büyük baş havanlar için iyi bir hayvan besin kaynağı olmuştur. Küспенin hayvan yemi olarak kullanılması, çiftçileri şeker pancarı üreticiliği konusunda daha fazla teşvik etmiştir. Çünkü hem şeker pancarı ekimi yaparak şeker pancarından gelir elde edilmekte, hem de tüm kış ahırlarda kapalı kalan büyük baş hayvanlar için yem bitkisi elde edilmektedir. Bu sebeple tüm çiftçiler ciddi anlamda şeker pancarı yetiştiriciliği yapmaktadır. Şeker fabrikalarının kentlere ekonomik getirilerinin yanında, kentin gelişimine de katkısı bulunmaktadır. Şeker fabrikalarının kurulduğu kentlere bakıldığında, o kentte kurulduğu dönem itibariyle, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda da gelişime öncülük ettiği görülmektedir. Bunlarla birlikte şeker fabrikaları kuruldukları kentlerin planlı gelişimini de etkilemiştir. Fabrikaların kurulduğu alanlarda genel itibariyle planlı ve imara uygun yapılaşmalar oluşmuş, bu fabrikalar kentlerin bu anlamda imar planlarının gelişim ve değişiminin odak noktası haline gelmişlerdir. Kuruldukları tüm illerde adeta bir çekim merkezi haline gelen fabrikaların bulunduğu bölgeye, zamanla büyük kamu yatırımları (devlet hastaneleri, üniversiteler, otogar, küçük sanayi sitesi vb.) ve özel konut ve ticaret yapılaşmaları görülmüştür. Ağrı kenti özelinde de görüldüğü üzere şeker fabrikası, konumu itibariyle Ağrı kentinin kent yapısının oluşumunu net bir şekilde etkilemiştir. Fabrikanın yerleştiği alan 1980’li yıllarda Ağrı kent merkezine çok uzak bir konumda olmasına rağmen fabrikanın etkisi ile birlikte kent, fabrikanın olduğu bölgeye kadar uzanmış hatta fabrika sahasını aşarak gelişmeye devam etmiştir. Kentin diğer taraflarında ise doksanlı yıllardan beri süregelen çarpık bir kentleşme ve plansız oluşumlar göze çarpmaktadır.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türkiye'deki şeker fabrikalarının bulundukları kentlere etkileri incelenmiş, ikinci bölümde Ağrı Şeker Fabrikası ve Ağrı kentinin genel özellikleri incelenmiş ve son bölümde ise Ağrı Şeker Fabrikasının, Ağrı kentine olan sosyal, kültürel, kentsel ve ekonomik etkileri incelenmiştir. Son bölümde özellikle Ağrı Şeker Fabrikasının, Ağrı kentinin kent planının nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Türkiye'deki şeker fabrikalarının kentleşmeye etkisi ve çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebildiği, bu faktörler arasında fabrikaların bulunduğu bölgelerin ekonomik yapısı, iş gücü talebi, tarım alanlarına olan etkisi ve fabrikaların yerel topluma olan sosyal ve ekonomik katkıları yer almaktadır. Çalışmada bu faktörlerin bazıları incelenmiştir.

Şeker fabrikaları, genellikle büyük iş gücü gerektiren tesislerdir. Bu nedenle şeker fabrikası, bulunduğu bölgeye istihdam sağlamaktadır. Fabrikalarda çalışanlar ve aileleri, yerel nüfusu artırabilmekte ve kentleşmeye katkıda bulunabilmektedir. Şeker üretimi için, pancar gibi tarım ürünlerinin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu da çevresindeki tarım alanlarının kullanılmasını gerektirmektedir. Bu alanlar, kentleşmeye etki etmekte, çünkü tarım toprakları şehirlerin genişlemesini sınırlayabilmektedir. Şeker fabrikalarının bulunduğu bölgeler, altyapı gelişimi için teşvik edilebilir. Yollar, enerji tesisleri ve su kaynakları gibi altyapı yatırımları, kentleşmeye olanak sağlamaktadır. Şeker fabrikaları, yerel ekonomiye katkı sağlayabilir. İstihdam yaratmanın yanı sıra, yerel üreticilere tarım ürünleri satma fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, yerel yönetimlere vergi gelirleri sağlamaktadır. Şeker fabrikaları, çevresindeki bölgelerden işçi çekerek nüfus hareketlerine neden olabilir. Bu da kentlerin büyümesine yol açabilmektedir.

Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen sanayileşme ve tarım atılımları, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu atılımların sembolik değeri olan şeker fabrikaları, Cumhuriyet Dönemi'nin sanayi ve tarım politikalarının önemli bir göstergesi olarak öne çıkmıştır.

Şeker fabrikalarının bulunduğu kentler, tarım üretiminin yoğun olduğu bölgelerde konumlanmıştır. Fabrikaların kurulmasıyla birlikte tarım ürünlerinin işlenmesi ve değerlendirilmesi, bu bölgelerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum, tarım üreticilerine yeni pazarlar açarken, aynı zamanda bölge halkına istihdam olanakları sunmuştur. Fabrikaların faaliyete geçmesiyle birlikte kentlerde nüfus artışı gerçekleşmiş, bu da kentlerin fiziki ve sosyal altyapısının gelişmesini tetiklemiştir. Konut ihtiyacının artmasıyla birlikte inşaat sektörü canlanmış, ticaret ve hizmet sektörleri büyümüş ve kentler daha çeşitli ekonomik fırsatlar sunar hale gelmiştir. Bu durum, şeker fabrikalarının ekonomik etkilerinin ötesinde, sosyal ve demografik değişimlere de yol açarak şehirlerin dönüşümünde ve kentleşme süreçlerinin şekillenmesinde rol oynadığını göstermektedir.

Şeker fabrikaları, istihdam olanakları yaratmaları ve tarım sektörüyle bağlantılı faaliyetleri desteklemeleri nedeniyle, ekonomik canlılığa katkı sağlarken, aynı zamanda çevrelerindeki bölgelerin kentleşme sürecini etkileyen faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Fabrikaların bulunduğu bölgelerde konut ve altyapı ihtiyaçları artarken, iş gücünün talebi ve nüfus hareketliliği, kentleşme dinamiklerini de tetiklemektedir. Bu bağlamda şeker fabrikalarının kentleşmeye etkisi üzerinde durulması gereken bir araştırma sahası olarak değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamında araştırılması hedeflenen problemler şu şekilde tanımlanmıştır:

1. Şeker fabrikalarının bulunduğu kentlerdeki kentleşme dinamikleri, ekonomik büyüme ve sosyal değişimle nasıl etkileşime girer?
2. Şeker fabrikalarının konut talebi, işgücü hareketliliği ve altyapı ihtiyaçları gibi etkileri, kentlerin nasıl bir morfoloji ve yapısal evrim geçirmesine yol açar?
3. Şeker fabrikalarının ekonomik canlılığa katkısı ve istihdam yaratma yetenekleri, kentlerin demografik yapısı ve yaşam kalitesi üzerinde nasıl bir etki yaratır?
4. Şeker fabrikalarının bulunduğu bölgelerdeki kentleşme süreçleri, çevresel sürdürülebilirlikle nasıl dengelenmeli ve gelecekteki kentsel gelişim stratejilerine nasıl yön vermelidir?

Bu çalışmanın amacı, şeker fabrikalarının bulundukları kentlerde yarattığı etkileri ve kentleşme süreçlerine olan katkısını ayrıntılı bir şekilde incelemektir. Çalışma, öncelikle, şeker fabrikalarının ekonomik canlılığa, istihdama ve tarım sektöründeki değişimlere olan etkilerini analiz etmiş ve bunun kentlerin sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleri üzerindeki yansımalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca, şeker fabrikalarının bulundukları bölgelerde kentleşmeyi nasıl tetiklediği, nüfus hareketliliği ve altyapı ihtiyaçlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Aynı zamanda, şeker fabrikalarının çevresel sürdürülebilirlik açısından yarattığı potansiyel zorlukları ve çözüm önerilerini de ele alarak, kentleşmenin gelecekteki dönüşüm stratejilerine nasıl yön verebileceğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçları, şeker fabrikalarının bulundukları kentlerin kentleşme süreçlerine olan etkisini belirlemek ve bu etkileri sürdürülebilir kentleşme ilkesi doğrultusunda yönetebilmek adına önemli bir bilgi kaynağı sunacaktır.

İkinci bölümde ise Ağrı kentinin özellikleri ile coğrafi yapısı, kent planı, nüfusu, morfolojik özellikleri gibi kente dair durumları ve Ağrı Şeker Fabrikasının yerleşim planı, yapıları, üretim kapasiteleri gibi özellikleri incelenmiştir.

Ağrı Şeker Fabrikası gibi büyük endüstri tesisinin, bir şehir veya bölge üzerindeki etkisi birçok farklı açıdan değerlendirilebilir. Bu tür tesisler, ekonomik, sosyal, çevresel ve demografik etkiler yaratabilmektedir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın kentleşmeye etkisi hakkında bazı önemli noktaları bulunabilir. Bir şeker fabrikası, bölgedeki iş gücüne istihdam sağlar. Fabrikanın faaliyetleri için işçilere, mühendislere, yöneticilere ve destek personeline ihtiyaç vardır. Bu, işsizlik oranlarını azaltabilir ve nüfusun işgücüne katılımını artırabilir. Şeker fabrikaları, bölgedeki ekonomiye önemli katkılar sağlar. Üretilen şekerin satışından elde edilen gelir, bölgede harcamaları artırabilir ve yerel işletmeler için müşteri tabanı oluşturabilir. Şeker fabrikaları gibi büyük tesisler, altyapı geliştirmeleri gerektirmektedir. Bu, yolların, su temini, elektrik ve iletişim altyapısının iyileştirilmesini ve modernleştirilmesini içerebilmektedir. Bu altyapı iyileştirmeleri, bölgenin kentleşmesine katkı sağlayabilir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın bulunduğu bölgedeki yapılaşmanın, kentin diğer bölgelerindeki yapılaşmaya göre farklı olmasında, fabrikanın oynadığı rol incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Ağrı Şeker Fabrikasının şehrin kentleşmesini nasıl etkilediği, imar planlarının, fabrikanın da etkisi ile nasıl geliştiği incelenmiştir. Ağrı Şeker Fabrikası 1986 yılında faaliyete başladığında, Ağrı kenti bir kentten ziyade büyük bir köyü andırmaktadır. Şeker fabrikası kentin batısında, kent merkezi olarak görülen yerin oldukça dışında bir alana kurulmuştur. Hatta ilk bakışta kent sakinleri fabrikanın kentten çok uzakta ve kopuk olduğunu bu sebeple de fabrikaya ulaşımın zor olması ile birlikte fabrikanın atıl durumda kalacağını düşünmektedir. Fabrikanın bulunduğu bölgedeki tek yapı olması ve etrafında uzak köylerden başka herhangi bir yerleşim yeri olmaması, bu fikri destekler niteliktedir. Fakat o dönemdeki düşünce yapısı geleceği görmekten uzak bir yapıdadır. Nitekim fabrika aradan geçen yaklaşık 35 yılda, kentin buraya doğru gelişmesi ile adeta bir çekim merkezi haline gelmiştir. Fabrikanın kente, sosyal, ekonomik ve kent mimarisi anlamında ciddi etkileri olmuştur. Bu etkilerden biri, kente sosyal ve kültürel etkileridir.

Fabrika kendi kendine yetebilecek şekilde dizayn edilmiş bir kuruluştur. Fabrikanın ilk ihtiyacı iş gücü olmuştur. İşçilerin yeme, barınma, dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılamak adına fabrika sahası içerisinde, hem işçiler hem de ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak adına lojmanlar, çocuk oyun alanları, lokaller, oyun sahaları planlanmıştır. Bunu gören diğer kent sakinleri de bu olanakları oluşturmak için kent içerisinde ve fabrikanın bulunduğu bölgelerde buna benzer toplu konut alanları oluşturmuş ve bu sosyal alanlara kavuşmak istemişlerdir.

Fabrika kenti ekonomik yönden de ileriye götürmek konusunda öncülük etmiştir. Şeker pancarı Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak özellikle 2000'li yılların başlarına kadar da en önemli ve en yüksek getirisi olan tarım ürünü olmuştur. 1990'lı yıllarda Ağrı kentinde pancar üretimi en yüksek seviyelerine ulaşmış, bu sayede kentte çok ciddi bir üretim kapasitesi artışı yaşanmış ve halk yüksek getiriye sahip olduğundan refah düzeyi ciddi anlamda yükselmiştir. Buradan elde edilen gelirler, kente yatırım olarak dönmüş ve kentin gelişiminin önü açılmıştır. Bulunduğu dönemdeki tek fabrika olması sebebiyle, Ağrı kentinin sanayileşme sürecinde de lokomotifi olmuştur. 2000'li yılların devamında gerek yanlış politikalarla, gerekse yapay gübre ve katkılı ürünlerin kullanılmasıyla

toprağın verimi düşmüş, bu sebeplerle üretim kapasitesi her geçen yılda azalmıştır. Ayrıca sonraki süreçlerdeki özelleştirmeler ile de düşüşler toparlanmaya çalışılmış olsa da, kapasite giderek azalmış ve fabrika kendi kendine yetemeyecek duruma gelmiştir.

Bu bölümde Ağrı Şeker Fabrikası'nın Ağrı kentinin kentleşmesine, kent yapısına, yapılaşma eğilimlerine etkisi incelenmiştir. Ağrı kenti E-80 karayolu ile birlikte ülkemizi İran'a bağlayan yol güzergâhı üzerindedir. Bu sebeple Ağrı kenti, bu ülkeler arasındaki transit yoldan dolayı, lineer gelişen bir kent yapısına sahiptir. Kent doğu-batı yönünde gelişme göstermesine rağmen fabrikanın da etkisi ile bu lineer gelişim fabrikaya doğru yönelmiştir. Kentin yapılaşması incelendiğinde kentin, doğu, batı ve güney taraflarında genellikle çarpık ve düzensiz kentleşmeyle karşılaşılırken kentin batısında bulunan fabrikanın da etkisi ile birlikte batıya doğru daha planlı bir gelişim olduğu gözlemlenmiştir. Fabrikanın yarattığı sosyo-kültürel etki sayesinde, bu bölgedeki yapılaşmalar daha düzenli ve daha yaşanılabilir kent kavramı çerçevesinde gelişmiştir. Bu bölgeye öncelikle düzenli konut alanları gelmiştir. Kentin tümünde imar planı olmasına rağmen, sadece batı bölgesinde yapılaşma sırasında imar planına uygun hareket edilmiştir. Nitekim planlı yapılaşma barınma ihtiyacı açısından en önemli konu olan güvenliği sağladığı için zamanla düzenli konut alanları oluşmuştur. Daha sonraki süreçlerde özellikle 2000'li yıllardan, itibaren hem özel konut alanları hem de devlet kurumları fabrikanın bulunduğu bölgede yer seçmiş ve bu sayede kent fabrikanın bulunduğu kuzeybatı yönünde daha planlı gelişmiştir. Ayrıca fabrikaya yakın olmak isteyen sanayi alanları da, belli periyotlarla kısım kısım önce kentin doğusundan batısına, daha sonra da fabrikanın bulunduğu alana doğru geçiş yapmıştır. Fabrika adeta kent için bir çekim merkezi olmuş ve fabrikadaki yaşam alanları (çocuk oyun alanları, yeşil alanlar, dinlenme alanları) örnek alınarak kentte çeşitli yaşam alanları oluşturulmuştur. Üniversite, otogar, küçük sanayi sitesi, valilik, emniyet vb. ana kullanımlarda bu bölgede yer seçerek fabrikanın etrafında bir kamusal alan da oluşturmuşlardır. Fabrika kentin planlı gelişilen tek bölgesi olmuş, diğer, doğu, güney ve kuzey bölgelerinde ciddi anlamda çarpık kentleşmenin etkisi görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME VE ŞEKER FABRİKALARININ KENTLEŞMEYE ETKİSİ

1.1. KENTLEŞME

Şehirleşmenin başlangıcı, genellikle medeniyetin gelişimiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak, bu sürecin net bir tarihi başlangıcı kesin olarak belirlenmemektedir. Araştırmacılar, avcılık ve çobanlık gibi göçebe yaşamdan tarıma dayalı yerleşik hayata geçişi, medeniyetin ve kentleşmenin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Temel kriter olarak ise, ekonomik faaliyetlerin niteliğindeki değişim gösterilmektedir. Bu nedenle, geleneksel olarak kentleşme süreci, ekonomik yapıdaki bu dönüşüm üzerinden incelenmiştir (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Kentleşme, teknik açıdan iki temel bileşenden oluşan bir yapıya sahiptir. İlk olarak, "niceliksel" boyutta kent sayılarının ve kentsel nüfusun artışı ile kent sınırlarının genişlemesi anlamına gelmektedir. İkinci olarak, "niteliksel" bir gelişme söz konusudur, yani kente özgü bir yaşam tarzının oluşması ve sosyo-kültürel ilerleme yaşanmasıdır. Bu süreçlerin temelinde ise ekonomik kalkınma yer almaktadır (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Kentleşme, özellikle kent sayısının ve kentsel nüfusun artışı ifade eden bir kavramdır. Kentsel nüfus, doğumlar ile ölümler arasındaki farkın doğumlar lehine dönmesi ve köylerle kasabalardan gelen göçlerle artış gösterir. Göç, insanlık tarihinde var olan bir olgudur. Ancak göç kavramı, sadece bir bölgeden başka bir yere nüfus hareketi ile sınırlı kalmamaktadır. Göç, daha geniş bir anlamda “*ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel*” unsurları içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Sağlam, 2006: 33-34).

İsbir'e göre kentleşme, dar anlamda, kasaba ve kentlerde veya belirli bir bölgede halkın yoğunlaşma oranındaki artışı ifade etmektedir. Geniş anlamda ise, sanayileşmenin etkisiyle üretimin, ticaretin ve hizmetlerin hızla büyümesi sonucunda veya yüksek doğum oranı ve insanların kentsel yerleşim yerlerinde yaşamayı tercih etmeleri veya

yerleştirilmeleri nedeniyle, nüfusun kentlerde birikmesi ve kent sayısının artması şeklinde ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, kentlerde yaşayanların “*siyasal davranışları, ekonomik ve sosyal*” açıdan, özel hayatlarını etkileyen ve devletin çeşitli faaliyetlerini gerektiren değişikliklere yol açmaktadır (Shammedov, 2006: 8).

Kentleşme, bu perspektifle ele alındığında, toplumun çözülme, yoğunlaşma ve akım gibi iki uçlu bir dinamiğini ifade eden bir olgudur. Bu iki uç, kırsal ve kentsel alanları temsil etmektedir. Kırsal alanda çözülme süreci yaşanırken, kentsel alanda yoğunlaşma gerçekleşmektedir. Akım ise, kırsal ile kent arasındaki hareketi temsil etmektedir. Bu üç unsurdan oluşan bir bütün, kentleşme sürecinin temelini oluşturur ve birbirleriyle iç içe geçmiştir. Bu nedenle, bu unsurlar ayrı düşünülemez ve bir ülkedeki kentleşme sürecinin işleyişini şekillendirmektedir (Shammedov, 2006: 8).

Kentleşme; bu bakış açısıyla birlikte ülke genelinde gerçekleşen dönüşümleri, nüfus ve kaynak hareketlerini, ekonomik ve sosyal açıdan belirgin değişimleri içermektedir. Vurgulandığı gibi kentte “*siyasi, sosyal ve ekonomik, yönetsel*” fonksiyonların yoğunlaştığı ve bu nedenle kentleşmenin bir dönüşümün göstergesi olduğu fark edilmektedir (Shammedov, 2006: 8).

İlkçağlardan itibaren kentlerin ortaya çıkışıyla birlikte, kentleşme süreci de başlamıştır. Kentler, nüfus hareketinin merkezini oluşturmuş olsa da, günümüzde kentleşme kavramı sadece nüfus birikimiyle sınırlı değildir. Kentleşme, toplumsal hareketliliği tetikleyen, sosyal değişim sürecini büyük ölçüde etkileyen ve bazen hızlandıran bağımsız bir değişken olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda kentleşme, toplum içindeki sosyo-ekonomik değişimlerle karşılıklı etkileşim içerisinde (Shammedov, 2006: 8).

Kentleşme insanların yaşam süreçlerini, artan ölçüde kentsel yerleşim alanlarında sürdürmeye yönelmeleriyle ilişkilendirilen bir olgudur. Bu olgu, toplumun yapısal ve demografik değişimlerine paralel olarak ortaya çıkar ve “*ekonomik, kültürel ve sosyal*”

etkileşimleri içeren karmaşık bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir (Tankut vd., 2002: 4).

Kentleşme, yalnızca göçün bir sonucu olarak ortaya çıkan nüfus birikiminden ibaret değildir. Aslında, kentleşme, bir "dönüşüm" sürecidir ve bu süreç, “*siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel, idari*” ve diğer alanlarda belirgin sonuçlar doğurur. Kentleşmenin nedenleri ve etkileri, toplumun yapısal ve diğer özelliklerinde belirgin değişiklikler meydana getirmektedir (Tankut vd., 2002: 4).

Bu açıdan, “*modernleşme, kentleşme ve sanayileşme*” süreçlerinin etkisiyle mekânsal ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan köklü değişimi ifade etmektedir. Bu yüzden, kentleşmenin tanımında, nüfus hareketlerine yol açan ekonomik ve toplumsal değişimlere de dikkat çekmek önemlidir (Tankut vd., 2002: 4).

Sosyal bilimler sözlüğüne göre kentleşme, sanayileşmenin işgücünü cezbetmesi ve tarımsal üretimdeki aşırı nüfusu kentlere yönlendirmesi sonucunda, nüfusun kırsal bölgelerden kent merkezlerine doğru akmasıdır. Bu akım sonucunda, kitlesel boyutta kentlere göç eden nüfus, sosyolojik bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Demir ve Acar, 2005: 237).

Kentleşme, bireyleri kentsel yerleşimlere yönlendirme sürecini ifade ederken, aynı zamanda kent yaşamını benimseme anlamını taşımaktadır. Kentleşme, kentlerin büyümesiyle birlikte ortaya çıkan yaşam tarzının belirgin özelliklerinin, kent yaşamının niteliğindeki değişiklikleri vurgulamaktadır (Wirt, 2002: 81).

Kentin genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan kentleşme, dünya genelinde benimsenen çeşitli ölçütlerle incelendiğinde oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Gözlemlediğimiz gibi, kentlerin “*nüfusu, boyutu, kentsel işlevlerin dağılımı, ekonomik ve idari yapıları,*” gibi faktörleri temel alan çeşitli tanımlamalara rastlanabilir. Ancak günümüzdeki kentleşme, sanayi toplumlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aynı

şekilde, sanayileşme süreci de kentlerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Kentleşme ve sanayileşme, birbirini etkileyen ve birbirini besleyen olgulardır. Kentleşme, toplumsal değişimin hem sebebi hem de sonucudur (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Kentleşmenin kapsamlı tanımı, ekonomik, toplumsal ve siyasal unsurları da içererek şu şekilde olabilir; sanayileşme ve ekonomik gelişme ile birlikte, kent sayılarının artışı ve mevcut kentlerin genişlemesi sonucunda ortaya çıkan bir süreçtir. Bu süreç, toplum yapısında artan düzeyde, örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma gibi değişikliklere neden olurken, insan davranışları ve ilişkilerinde de kente özgü dönüşümleri beraberinde getirmektedir (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Kentleşmenin değişik dönemlerdeki çeşitli sebepleri ve çeşitli biçimleri olmasına karşın, genel olarak kabul edilen bir gerçek vardır: Ekonomik, “*siyasal, sosyal, teknolojik ve idari etkenler*” her dönemde kentleşmeyi teşvik etmekte ve şekillendirmektedir (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Bu bakış açısıyla kentleşme, bir nüfus hareketiyle başlayan ancak uzun bir süreç içinde insanların değer sistemlerinde ve yaşam tarzlarında köklü değişikliklere neden olan bir olgudur (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 70).

Görüldüğü üzere bu konuyla ilgilenenler, kentleşmeyi sadece göç, nüfus yoğunlaşması ve tarım dışı üretim süreciyle sınırlamamaktadırlar. Bunun yanı sıra sosyal yapıda niteliksel değişiklikler, sosyal sınıflar ve statülerde değişim, sosyal kurumların işlevlerinde artış, kültürel çeşitlenme, doğa-insan ilişkilerinde farklılaşma, doğal kaynakların tüketimi, iş bölümü ve örgütlenmede farklılaşma, demokratikleşme, gücün tabana yayılması gibi unsurlar da kentleşmeyi şekillendiren önemli özellikler arasındadır. Bu nedenle kentleşme, bir sosyal olgu olarak ele alınması gereken bir durumdur. Kentleşme, aynı zamanda modernleşme sürecinin olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla aynı anlamı taşımaktadır. Modernleşme, sanayi toplumunun yapısal dönüşümünü ifade ettiğine göre, kentleşme de bu dönüşümün kent alanlarında gerçekleştiği anlamına

gelmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde, kentleşmenin sanayileşme ve modernleşmeyle eş zamanlı olarak geliştiği söylenilebilir (Bal, 2002: 54).

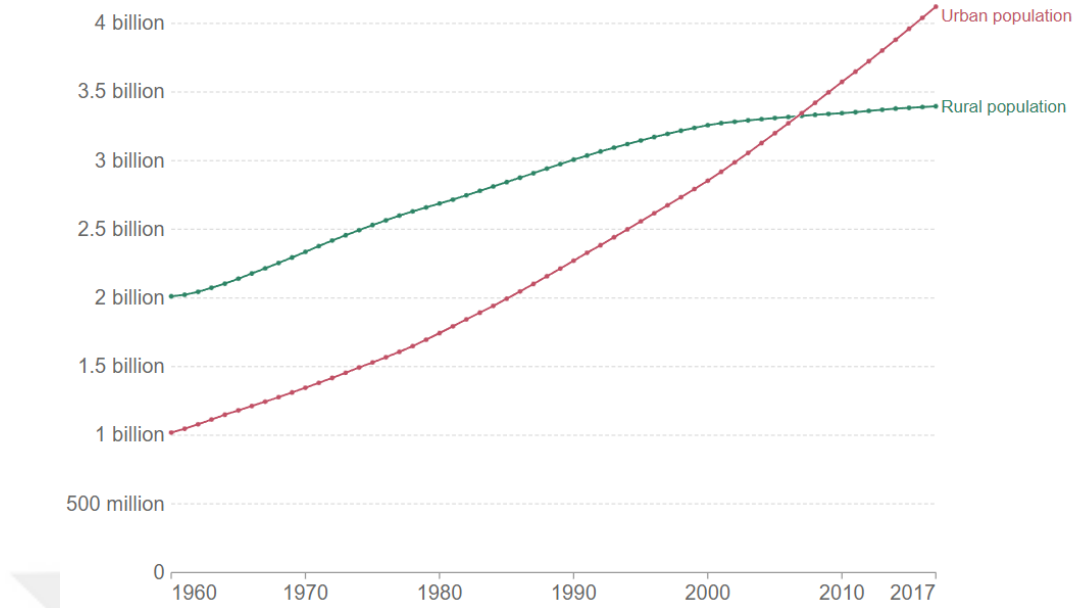
Kentleşme temel anlamda, karmaşık bir olgudur. Üzerinde henüz tanımlama birliği sağlanmayan kentleşme olgusu, farklı tanımlamalara sahiptir. Barney (2015) kentleşmeyi, kırsal alanlardan kentsel alanlara nüfus kaymasını, "kentsel alanlarda yaşayan insanların oranındaki kademeli artışı" ve her toplumun değişime uyum sağlama yolları şeklinde ifade etmektedir. Kuddus vd. (2020) ise kentleşmeyi, nüfusun kırsaldan kentsel ortamlara kitlesel hareketini ve bunun sonucunda kentsel ortamlardaki fiziksel değişiklikleri ifade etmektedir. Kentlerin tüm toplumlarda, çok yönlü işlevler üstlendiği bilinmektedir. Kentler genel anlamda bir tarafta yoksulluk, eşitsizlik, çevresel tehlikeler ve bulaşıcı hastalıklar için üreme alanı olarak hizmet ederken, diğer tarafta ise birçok ulusun teknolojik gelişiminin ve ekonomik büyümesinin kalbini oluşturmaktadır. Keleş (1990), kentleşmeye yönelik olarak, ekonomik ve sosyal boyutlu bir tanımlama yapmıştır. Bu tanımlamada *“kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci”* olarak ifade edilmektedir.

Tanım olarak kentleşme, kırsal alanların ekonomik gelişme ve sanayileşme sonucunda kentleşme sürecini ifade etmektedir. Demografik olarak kentleşme terimi, nüfusların zaman içinde kırsal yerleşim yerlerinden kentsel yerleşim yerlerine doğru yeniden dağılımını ifade etmektedir. Bununla birlikte, kentsel alanı tanımlama kriterleri ülkeden ülkeye değişmektedir.

Kentleşmenin ilk olarak nerede ortaya çıktığında dair farklı kaynaklar olsa da kanıtlar, Orta ve Yakın Doğu’da, günümüz Irak yakınlarında MÖ 3500 yıllarında ilk kentleşme örneklerine rastlandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, tarihte bilinen ilk kent yerleşmelerinin günümüzden 6000 yıl öncesinde toplulukların bir araya gelerek bir arada yaşama iradelerini ortaya koyduklarını göstermektedir. Bilindiği kadarıyla 13’üncü

yüzyılda dünyanın en büyük yerleşim yerleri, günümüz Çin’inde bulunan Chang (Günümüz adı, Xi) ve nüfusu bir milyondan fazla olan Hangzhou’dur. Londra’nın 1700 yılına kadar bir milyon nüfusa ulaşamadığı düşünüldüğünde henüz 13’üncü yüzyılda kentleşmenin boyutları ortaya çıkmaktadır (Clark, 1998, s. 87).

1850-1950 yılları arasında, insanlık tarihinde ilk kez, kent/kır dengesinde büyük bir kayma meydana gelmiştir. A. Weber’in klasik eseri “19’uncu Yüzyılda Şehirlerin Büyümesi” kitabında (1899), küresel ölçekte sınırlı kentleşme düzeyi için tarihsel bir açıklama getirmiştir. 1890’da Büyük Britanya, Kuzey-Batı Avrupa ve ABD’de yalnızca üç bölge, yüzde 20’den fazla kentsel alana sahipken, yirminci yüzyılın ilk yarısında kentleşme en hızlı ve yaygın olarak Avrupa, Amerika ve Avustralya’da gerçekleşmiştir. Yine bu yüzyılda dünyadaki büyük şehirlerin sayısı 946’ya yükselmiş ve en büyük şehir olan New York’un nüfusu 1950’de 2,3 milyona yaklaşmıştır. Buna rağmen dünyadaki kentleşme oranı düşük kalmıştır. Özellikle 1950 yılından sonra dünya nüfusunun sadece dörtte biri kentsel yerlerde yaşıyor olsa da, gelişmiş ülkelerdeki kentleşme büyük ölçüde zirve noktasına ulaşmıştır (Davis, 1965). Dünyadaki insanların yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşamasıyla 1950’de yüzde 30 olan kentleşme oranı yüzde 55’e yükselmiştir. Yüzyılın ortasına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler, dünya nüfusunun kabaca üçte ikisinin (yüzde 68) kentsel alanlarda yaşayacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2018).



Şekil 1. Kentsel Alanda Yaşayan Nüfusun Payı (World Bank Data: <https://ourworldindata.org/urbanization#number-of-people-living-in-urban-areas>)

Şekil 1, küresel olarak kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan insan sayısına ilişkin BM Dünya Kentleşme Beklentileri'nden elde edilen tahminleri göstermektedir. Tahminler, 4,3 milyardan fazla insanın artık kentsel alanlarda yaşadığını göstermektedir. Bu durum, dünyanın yarısından fazlasının (2017'de %55), kentsel ortamlarda yaşadığı anlamına gelmektedir. BM, bu dönüm noktasının 2007'de meydana geldiğini tahmin etmektedir (Ritchie ve Roser, 2018).

1.2. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

Türkiye'de kentleşme hareketlerini 1950 öncesi ve sonrası dönemler olarak ayırmak mümkündür. Bunun nedeni olarak, 1950'li yıllara kadar görece daha yavaş artış gösteren ülke ve kent nüfus oranları gösterilebilir. 1950 yılından sonra, özellikle kırsal alanlardaki yapısal dönüşümler ile kırlardan kentlere önemli kitlesel göç hareketleri gerçekleşmiştir. 1950 yılında başlayan ve etkisi günümüze kadar hissedilen bu göç hareketleri, başta İstanbul, İzmir, Ankara, Adana gibi sanayi kentlerine yönelikken, bugün sanayi dışında farklı nedenlerle göçlerin devam ettiği söylenebilir. Kaynağını

kırsal kesimin itici faktörlerinin yanı sıra, kentlerin cazibesinden alan hızlı kentleşme süreci ile birlikte, kentlerde yoğun bir yerleşme artışı ortaya çıkmıştır (Işık, 2005, s. 58).

Tablo 1. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfus Oranları

Yıllar	Kent Nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)
1927	24.2	75.8
1935	23.5	76.5
1940	24.4	75.6
1945	24.9	75.1
1950	25.0	75.0
1955	28.8	71.2
1960	31.9	68.1
1965	34.4	65.6
1970	38.5	61.5
1975	41.8	58.2
1980	43.9	56.1
1985	53.0	47.0
1990	59.0	41.0
2000	65.0	35.0

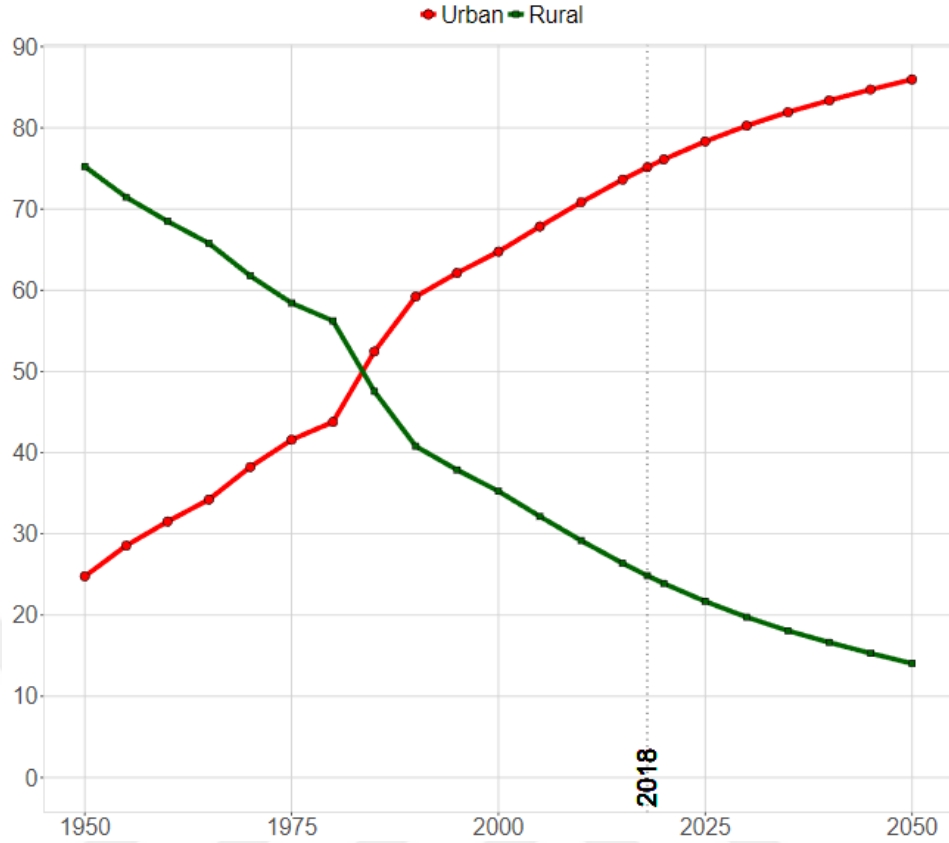
Kaynak. (Işık, 2005, s. 60)

Tablo 1 incelendiğinde, 1950 yılında kent nüfus oranının %25 olduğu ve kır nüfusu oranı olarak gösterilen %75 orana göre oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Tablo 6’da görüldüğü üzere, ülke nüfusunun dörtte biri, kentlerde yaşarken, dörtte üçlük bir kısmı ise kır nüfusunu oluşturmaktadır. 1950 yılından sonra ise kır-kent nüfus oranlarında değişimin yaşandığı görülmektedir. Beş yıllık periyotlar halinde incelendiğinde 1950 yılında sonra kademeli bir şekilde kır nüfusunun azaldığı ve kent nüfusunun ise arttığı söylenebilir. 1985 yılına gelindiğinde ise, kır nüfusunun görece fazlalığı azalmış, kent nüfusu oranı ise kır nüfusundan daha fazla olmaya başlamıştır.

Türkiye’de kentleşmeye yönelik, itici ve çekici faktörlerle belirlenen kentleşme modelleri bulunmaktadır. Bunlar; sanayi, turizm ve terör kaynaklı kentleşme modelleridir. Sanayi faaliyetlerinin hızlanması neticesinde hızlı bir nüfus artışının meydana gelmesi, ülkemizdeki kentleşme modelleri arasında en yaygın kentleşme modeli olarak tanımlanmaktadır. Sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle paralellik gösteren bu model, göçlerle büyüyen kentleri meydana getirirken, Türkiye’deki kentlerin önemli bir kısmının bu şekilde kentleşmesine neden olmaktadır. Bu kentleşme türü, genel anlamda

Marmara Bölgesi'nde, İstanbul'un doğusunda (İzmit, Gebze, Adapazarı, Bursa) ve batısında (Çorlu ve Çerkezköy); Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda, Adana çevresinde (Adana, Mersin, Tarsus, İskenderun) kent nüfusunun hızlı bir şekilde artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında Ege Bölgesi'nde İzmir başta olmak üzere tarımsal üretim ve tekstil gibi sektörlerin varlığı nedeniyle Denizli ve Manisa gibi şehirlerde de kentleşmenin çekici etkisi, sanayi ile birlikte artmakta, buna bağlı olarak da kentleşme hızlanmaktadır. Türkiye'nin doğusu dikkate alındığında ise Konya ve Kayseri illeri ile Güneydoğu'da ise Gaziantep ön plana çıkmaktadır. Yine bu modele göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu kentlerinde ortaya çıkan kentleşme modeli ise “terör” kaynaklıdır. Bölgede terör ve buna bağlı olarak güvenlik nedeniyle kırsal alandan kentlere doğru gerçekleşen göç, il ve ilçe merkezlerinin nüfusunun hızlı ve kontrolsüz bir şekilde artmasına neden olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleşen bu kentleşme modelini, diğer kentleşme modellerinden ayıran en önemli nokta göç ile birlikte kentlerin bu durumu kaldıracak ekonomik koşullardan yoksun olmasıdır. Bu nedenle ilk etapta kırsal alandan bölge kentlerine yönelik göçün gerçekleşmesi, daha sonra ise bu kentlerden daha büyük kent merkezlerine doğru bir göçün başlaması beklenmektedir.

Tüm faktörler birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'de kentleşme olgusunun hızlı bir şekilde artmaya devam edeceği görülmektedir. Bu durum ilerleyen yıllarda mevcut sorunların yerine, yeni ve sosyal boyutları daha derin hissedilen problemlerin yaşanacağı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Birleşmiş Milletler'in kentleşme tahminlerine yönelik yaklaşımı oldukça önemlidir (Şekil 2).



Şekil 2. Birleşmiş Milletler Türkiye Kentleşme Tahmini (Birleşmiş Milletler, <https://population.un.org/wup/Country-Profiles>)

Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre ise, önümüzdeki yıllarda Türkiye'de kentleşme oranında önemli ayrışmaların meydana geleceği tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler'in tahmini, Türkiye'deki verilerle paralel bir seyir izlemekte ve 2050 yılına kadar Türkiye'de kentlilik ve kırsallık arasındaki makasın maksimum seviyede olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye'de, kentlere yoğun göç ile birlikte kentlerin göçü özümseyememesi, beraberinde önemli mülkiyet sorunlarının yaşanmasını getirmiştir. Özel mülkiyetten çok kamu arazilerinin mülkiyetleri, hızlı bir şekilde işgal edilmiştir. Bununla birlikte sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu emek gücü karşısında, emeğin ihtiyaç duyduğu konut ihtiyacını karşılamaması, kentlerin kontrolsüz bir biçimde genişlemesine neden olmuştur. Bu durum neticesinde ise kentlerde, daha sonra temel problem olacak gecekondulaşma sorunu ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Gecekondu Nüfus Artışı

Yıllar	Toplam Kentsel Nüfus	Gecekondu Nüfusu	%	Toplam Kentsel Konut (Bin)	Gecekondu Sayısı (Bin)	%
1955	5.324.397	250	4.69	1.050	50	4.76
1960	7.307.816	1200	16.62	1.440	240	16.67
1965	9.395.159	2150	22.88	1.880	430	22.87
1970	10.437.233	2250	21.56	2.100	450	21.43
1975	12.734.761	3000	23.55	2.800	600	21.43
1980	20.330.065	4750	23.36	4.500	950	21.11

Kaynak. (Keleş, 2008)

Tablo 7’de görüldüğü üzere toplam kent nüfusunun 1955 yılında artışına paralel olarak, gecekondu nüfusu ve gecekondu sayısı da artış göstermektedir. Bu artış ile birlikte kırlardan kentlere gelenler gecekondu bölgelerinde yaşam alanları oluşturarak, kendi geleneksel yaşam standartlarını buralarda da sürdürmüşlerdir. Bu durumun yaşanmasına, özellikle kentlerdeki yetersiz konut arzının neden olduğu söylenebilir (Baltacı, 2019, s. 72).

Gecekonduların merkezi otorite tarafında kontrol altına alınmasına yönelik ilk girişim 1966 yılında 775 sayılı Gecekondu Yasası ile düzenlenmiştir. Bu yasa ile birlikte kentlerdeki sınıfsal ilişkiler temelinde farklılığın en açık göstergesi olan gecekondulaşma kalıcı olarak kabul edilmiştir (Yener, 2011, s. 84).

1970-80 döneminde, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullar, kentleşme hareketlerinde duraksama yaşanmasına neden olmuştur. 1980 yılından sonra ise bu yavaşlama etkisini kaybetmiş ve bu yıl 19.645.007 olan kentsel nüfus binde 54,5 oranında bir artış kaydederek, 1990 yılında 33 milyonu aşmıştır. 1980 yıl ve sonrasında, özellikle 1985 yılında kırdan kente yönelik göçün önemli bir artış kaydettiği söylenebilir. Bu dönem Cumhuriyet tarihinin de en yüksek kentsel nüfus artışının yaşandığı dönem olarak kabul edilmektedir (binde 62.6) (Işık, 2005, s. 64).

1980 ve sonrası dönem yalnızca kentleşme açısından değil, aynı zamanda düzensiz kentleşme ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği çevresel sorunlarla da önemli bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde kent merkezlerine yakın sanayi kuruluşlarının mevcut alanları boşaltılarak, kent merkezlerinden uzak olan organize sanayi bölgeleri hizmete açılmıştır. Sanayi kuruluşlarından boşalan yerlerin yerine ise bankacılık hizmetleri, özel hizmet kurumları ve finans hizmetleri sağlayan kurumların sayısı kent merkezlerinde artmaya başlamıştır. Kentlerdeki bu değişim, ulaşım ağlarına bağlı olarak konut alanlarının da değişmesine neden olmuştur. Bu değişimler sonucunda, kent çeperlerinde kontrolsüzce çoğalan gecekondu halkaları aşılıp, kent merkezlerinden uzak yerlerde yüksek gelir sahiplerinin yeni yaşam alanları ortaya çıkmıştır (Yılmaz & Çiftçi, 2011).

1.3. KENT TANIMLARI

İnsan, tarih boyunca ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çevresiyle etkileşim halinde olmuş bir toplumsal varlıktır. İnsanın bireysel olarak kendi başına yeterli olmaması, başkalarının yardımına ihtiyaç duyması, bir arada yaşama gerekliliğiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenlerle insanlar, aynı mekânda birlikte yaşama sürecine girmişlerdir. İnsanın sürekli olarak çevresiyle ilişki içinde olması, ihtiyaçları doğrultusunda yaşadığı ortamı değiştirme ve şekillendirme eğilimi göstermesi, yaşadıkları mekânlarda çeşitli yapılar inşa etmeye başlamalarına yol açmıştır. Önceleri mağaralarda yaşayan ve avcılık-toplayıcılıkla geçimini sağlayan insan, güvenlik ihtiyacıyla hareket ederek, korunaklı yapılar inşa etmiş ve böylelikle köyler gibi yerleşim birimleri oluşmuştur (Sargın, 2006: 17).

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından bu yana yaşadığı doğal çevrenin etkisi altında olmuştur. İhtiyaçlarını karşılamak için çevresiyle etkileşim halinde olan insan, yaşadığı mekânları biçimlendirerek çeşitli yapılar inşa etmiştir. İlk yerleşimler genellikle verimli vadilerde gerçekleşmiş ve bu bölgelerde yerleşim birimleri ve kentler kurulmuştur. Doğal çevrenin sunduğu uygun şartlar, insanların yerleşme seçimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu seçimler, çevrenin doğal potansiyeliyle birleşerek kentleşmeyi desteklemiştir (Sargın, 2006: 17).

Kent, insan topluluklarının evrim süreci içinde belirli bir aşamanın ürünü olarak ortaya çıkan, yerleşim biçimi ve toplumsal bir olgudur. Hızlı nüfus artışıyla birlikte hızla büyüyerek günümüzde egemen bir yerleşim ve topluluk tipi haline gelmiştir. İlk örnekleri antik çağlardan itibaren görülen kent yerleşimleri, daha çok tarımsal ürünlerin ticareti üzerine kurulu olup, bu ticari organizasyona dayanan idari, askeri, tüccar, dini ve zanaatkâr sınıfların bir arada yaşadığı yerler olmuştur. Bu yerleşimlerde çoğunlukla tarımla uğraşan insanlar bulunurken, ticaretin ve dini faktörlerin etkisiyle gelişmişlerdir (Sargın, 2006: 17).

Gordon Childe, özellikle MÖ 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs Vadisi'nde gerçekleşen sosyal değişimi "şehirleşme devrimi" olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan yenilikler, yerleşim alanlarının büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu açısından önceki dönemlerden büyük ölçüde ayrılmıştır. Ayrıca bu şehirler, sosyal iş bölümünde önemli bir değişimi beraberinde getirmiş, rahiplerden hükümdarlara, uzman zanaatkârlardan askerlere kadar çeşitli meslek gruplarını içermiştir. Şehirlerin mimarisi de bu dönemde önem kazanmış, tapınaklar, saraylar, anıt mezarlar ve atölyeler gibi yapılar, şehirlerin karakteristik unsurlarını oluşturmuştur. Şehirler, politik, ekonomik ve dini açıdan yeni bir düzenin merkezleri haline gelmiştir. Bu "şehirleşme devrimi" sayesinde insanlık, ilkel toplum yapısından medeniyet seviyesine doğru evrimleşmiştir. Şehirler, devletlerin kurulmasında önemli bir rol oynamış ve devletin temelini oluşturan yapılar olarak öne çıkmıştır (Shammedov, 2006: 5).

Kentsel yaşamın karmaşıklığı ve işlevlerinin çeşitliliği, farklı disiplinlerin kent konusunda çeşitli tanımlamalar yapmasına neden olmuştur. Sosyologlar, "*kent bilimciler, coğrafyacilar, yönetim uzmanları, ekonomistler ve hukukçular*", kendi alanlarına özgü bakış açılarıyla kenti anlamaya ve tanımlamaya çalışmışlardır. Her bir disiplin, kentle ilgili kavramları ve ölçütleri kullanarak, farklı perspektifler sunmuştur. Bu çeşitlilik, kentin çok boyutlu doğasını yansıtan bir zenginlik oluşturmuştur (Shammedov, 2006: 5).

Kent, insan toplumlarının tarih boyunca evrim geçiren bir yapılanması olarak önemli bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çeşitli sosyal bilim disiplinleri, kenti farklı bakış açılarıyla inceleyerek geniş bir perspektif sunmaktadır. Tarihçiler,

“coğrafyacılar, ekonomistler sosyologlar ve diğer uzmanlar”, kent olgusunu kendi alanlarında çözümlemeye çalışırken, birbirlerini tamamlayan ve zenginleştiren yaklaşımlar sergilemektedirler. Bu çok yönlülük, kentin karmaşıklığını ve çok boyutlu yapısını yansıtmaktadır (Duru ve Alkan, 2002: 8).

Metropol bölgeler, politik, fiziksel ve işlevsel açılardan incelenen karmaşık mekanlardır. Politik açıdan, metropoller belirli idari sınırlar içinde yer alan yönetim birimleri olarak tanımlanırken, fiziksel açıdan ise metropoller, çeşitli yapıların ve ulaşım ağlarının yoğunlaştığı yapılar topluluğudur. İşlevsel olarak da metropoller, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin merkezi konumunu üstlenen yaşam alanlarıdır. Her biri, disiplinlerin farklı bakış açılarıyla ele alınarak anlamlandırılır ve analiz edilir (Duru ve Alkan, 2002: 8).

Kent, genellikle kırsal toplumun karşıtı olarak kabul edilen bir sosyal grup olarak bilinir ve köy toplumundan farklı niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Yerleşim yerlerinin köy, kasaba (belde), ilçe, şehir ve büyükşehir (metropol) gibi kategorilere ayrılması için kullanılan ölçütlerden biri, demografik yapıdır, yani nüfus durumudur (Yörükan, 2006: 39). Bu sebeple, yerleşim yerlerinin nüfuslarına göre köy ve kent olarak sınıflandırılması gerekmektedir. Örneğin Kuzey Avrupa'da, 2000 ile 3000 kişi arasında nüfusa sahip olan yerleşimler köylerle kentler arasında bir geçiş bölgesi oluşturmaktadır. Bu tür yerleşimler, Türkiye'deki kasabalara benzerlik göstermektedir. Almanya'da ise 5000 ile 20.000 arasında nüfusa sahip yerleşimler küçük kentler olarak kabul edilirken, 20.900 ile 100.000 arasında nüfusa sahip yerleşimler büyük kentler olarak adlandırılır. 500.000'den fazla nüfusa sahip olan yerleşimler ise dünya kenti (weltstadt) veya büyük kent olarak adlandırılır (Güngördü, 2001: 59).

Nüfusun belli bir sınırı aşmasıyla birlikte, yerleşim birimlerine "kent" adı verilmektedir. Türkiye'de yürürlükte olan 442 Sayılı Köy Kanunu'na göre, 2000'den az nüfusa sahip yerleşim birimleri "köy", 2000 ile 20.000 arasında olanlar "kasaba" ve 20.000'den fazla nüfusa sahip olanlar ise "kent" olarak adlandırılmaktadır. Devlet

Planlama Teşkilatı'nın kalkınma planlarında ise genellikle 10.000'den fazla nüfusa sahip yerleşim birimleri "kent" terimiyle ifade edilmektedir (Utkucu, 2011: 1).

Kent ve köy arasındaki ayrımı yalnızca nüfusa dayandırmak, bazı zorluklara yol açabilir. Örneğin, belirlenen nüfus sınırlarının altında olan ancak kentsel özellikleri olan yerleşim yerleri kent olarak kabul edilmeyebilir. Bu yüzden, kent-köy ayrımında nüfusun yanı sıra ekonomik, sosyal, coğrafi ve hukuki faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemlidir (Keleş, 2012: 55).

Emiroğlu'nun ifadesine göre kent kavramı, farklı ülkeler, zaman dilimleri, uygarlık seviyeleri, sosyal yapılar ve hatta kişisel bakış açılarına göre değişkenlik gösterebilir. Ancak kentin temel özelliği, kırsal yerleşimlerden farklı olmasıdır. Tüm dünyada kırsal ve kentsel yerleşimler ayrılmış olsa da, bunları ayıran geniş bir tanımın belirlenmesi veya kabul edilmesi hala zorlu bir süreçtir. Ferdinand Toennies'in cemaat ve cemiyet olarak adlandırdığı insan topluluklarının sınıflandırmasında ise önemli bir ayrım yapılmaktadır. Cemaatler, homojen topluluklardır ve ırk, etnik köken ve kültür açısından farklılaşmamış bireylerden oluşmaktadır. Cemiyetler ise heterojen topluluklardır ve ırk, etnik köken, sosyo-ekonomik durum ve kültür açısından farklılaşmış bireylerden oluşur. Bu iki insan topluluğunda kırsal kesim cemaati (köy) ortaya çıkarken, kent topluluğu ise cemiyet olarak tanımlanmaktadır (Yörükan, 2006: 39-40).

Kırsal ve kentsel ayrımı, ekonomik etkinliklerin özelliği, iş bölümü ve dayanışma şekilleri, sosyal örgütlenme, aile yapısı ve dünya görüşü gibi farklı unsurlarla ortaya çıkan iki farklı toplum yapısını temsil etmektedir. Tarımsal faaliyetlerin ağırlıkta olduğu kırsal alanlarda, mekanik iş bölümü ve cemaat ilişkilerine dayalı bir dayanışma ve sosyal yapı görülürken, aile yapısı geniş ölçüde etkilidir ve gelenekçi bir dünya görüşü benimsenir. Kentsel alanlarda ise sanayi ve hizmet sektörlerinin önem kazanmasıyla organik iş bölümü ve sosyal örgütlenme temel alınırken, aile önemi azalarak yenilikçi bir dünya görüşü gelişir. Bu farklı toplum yapısına bağlı özellikler, yerleşim yerleri olarak kırsal alanlar ve kentler arasında somut bir anlam taşımaktadır (Yörükan, 2006: 39-40).

Sosyolojik açıdan “*kent tanımı, heterojenlik, kentte yaşayan nüfusun ekonomik faaliyetlere göre dağılımı, iş bölümü ve uzmanlaşma*” gibi faktörlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, kentte yaşayan nüfusun uzmanlaşmış olması, sosyolojik bir ölçüt olarak önem taşımaktadır. Kentin temel özellik ve işlevine bağlı olarak, “*sanayi, yönetim veya ticaret*” gibi alanların öne çıkabileceği kabul edilir ve aktif nüfus içinde bu sektörlerde çalışanların oranı önemli bir paya sahip olmaktadır (Kurt, 2003: 16).

Sosyolojik açıdan bakıldığında, kentler iş bölümünün ve uzmanlaşmanın yoğun olduğu, yüz yüze ilişkilerin azaldığı, heterojen bir toplum yapısının ortaya çıktığı yerler olarak tanımlanmaktadır. Kent, insan topluluklarının yaşam alanı olmaktan çıkıp, insan yaşamının merkezi haline gelmesini ifade etmektedir. Kentlerde işbölümü ve uzmanlaşma, geleneksel kapalı yaşamı, açık ve resmi ilişkilere dönüştürerek toplumsal dönüşümü sağlar. Bu durum, kenti sıradanlıktan özgünlüğe, geçmişten geleceğe dönüştüren önemli bir etkidir (Doğan, 2008: 539).

Kentin karakteristik özelliklerinden biri de, ekonomik yapısı ve üretim tarzıdır. Kent, kırsal alanlardan farklı olarak kendi benzersiz ekonomik modelini benimsemiştir (Erjem, 2009: 14).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, kentler toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak için üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde önemli bir rol oynayan ekonomik yapılar olarak öne çıkmaktadır. Kent ismi, genellikle tarım dışı sektörlerde çalışan nüfusun yoğunluğuna bağlı olarak verilmektedir. Bu bağlamda, yerleşim birimleri, tarımsal ve tarım dışı nüfus dağılımına bağlı olarak “*köy*” veya “*kent*” olarak sınıflandırılabilir (Erjem, 2009: 14).

Sözlüklere göre, kent, nüfus yoğunluğu ve büyüklüğü belirli bir eşiği aşan, ekonomisi tarım dışı faaliyetlere odaklanmış olan ve sadece kendi nüfusuna değil, etki alanındaki diğer insanlara da hizmet sunan bir yerleşim birimidir (Demir ve Acar, 2005: 236).

Çeşitli dillerde, kent ve medeniyet kavramlarının köklerinin birbirine yakınlığı gözlemlenmektedir. Tarih boyunca birçok kültür, yerleşik düzeni bir medeniyet işareti olarak görmüştür. Örneğin birçok batı dilinde medeniyet anlamında kullanılan "Civilization" (ya da Civilisation, Zivilisation) kelimesi, Latince'de "kentli/yurttaş" anlamına gelen "Civitas" kelimesinden türetilmiştir. Arapçada kent anlamına gelen "Medine" ile medeniyet anlamına gelen "medeniyet" kelimeleri, aynı kökten gelmektedir. Kent, bu bağlamda tarihin erken dönemlerinden itibaren "özgürlükle özdeşleşmiştir". "Kent havası insanı özgür kılar" denilmiştir. Aynı zamanda her zaman siyasetle ilişkilendirilmiş, demokratik toplumun ve demokratik değerlerin oluşumunda kentin son derece önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir (Aydoğan, 2005: 10).

Özellikle sanayi devriminin etkisiyle kentlerin yapı ve işlevleri köklü bir şekilde değişmiş ve bu da kent kavramının tamamen dönüşmesine neden olmuştur. Bu nedenle, kentin tanımı da çok çeşitli disiplinlerin (sosyoloji, tarih, coğrafya ve ekoloji gibi) inceleme kapsamına girdiği için, farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Kentin anlamını belirlemek konusunda farklı görüşler ve perspektifler ortaya çıkmıştır (Topal, 2004: 277).

Günümüzde “*kent, siyasi, ekonomik, hukuki ve sosyal*” bir birim olarak kabul edilen, çevresiyle etkileşim içinde olan, tarım dışı (sanayi-hizmet) faaliyetlerin yoğunlaştığı, yönetimini yerel yönetimlerin üstlendiği bir yerleşim birimidir. Suher'e göre ise kent, toplama-dağıtma merkezi olan, tarımsal ve tarım dışı (sanayi-hizmet) faaliyetlerin kontrol edildiği, örgütlenme ve uzmanlaşmanın belirlediği özgün bir kentsel yaşama sahip ve tercih edilen bir yerleşim türüdür (Aydoğan, 2005: 95).

Maunier'ye göre, bir kentin tanımı, bütün kent tiplerinde bulunan ortak niteliklere dayanmalı ve değişmeyen unsurları içermelidir. Bu tanım, coğrafi temeli sınırlı olan ve farklı heterojen grupları; “*meslek grupları, aileler, mezhepler, sosyal sınıflar*” vb. gibi unsurları içeren bir yerleşim birimi, kent olarak kabul edilmektedir (Yörükkan, 2006: 47).

Bal'a göre, kentin tanımı dikkat çekici, kapsayıcı ve siyasal boyutu öne çıkaran bir şekilde yapılabilir. Buna göre kent, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal açıdan tabakalaştığı, mesleksel rollerin arttığı ve farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplumun örgütlendiği, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden kurumların bulunduğu, bölgesel veya uluslararası ilişki ağlarına sahip olan ve kendine özgü bir yaşam tarzı ve bilinci gelişen heterojen bir toplumdur (Yörük, 2006: 47).

Yukarıda yapılan tanımlamalarda da belirtildiği gibi, “kent, yerleşim yerinin nüfus yapısı, ekonomik işlevleri, idari statüsü, toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma düzeyi, yoğunluk ve çeşitlilik” gibi unsurlarla kırsal yerleşimlerden ayrılan bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Kentin kültürel, yönetsel ve siyasal boyutları da, önemli bir rol oynamaktadır (Yörük, 2006: 47).

1.3.1. Kentlerin Temel Özellikleri

Kentler genel anlamda, yerleşim alanlarının ve birimlerinin incelenerek konunun ele alınması gereken önemli yapılardır. Yerleşim birimleri, nüfus, ekonomik faaliyetler ve doğayla ilişkiler gibi faktörlere dayalı olarak farklı niteliklere sahip olan iki ayrı yaşam tarzını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, kent ve kırsal (köy) yaşam olarak adlandırılan iki farklı yerleşim durumu bulunmaktadır. Kent yerleşim yerleri, bazı ayırt edici özellikleriyle tanımlanabilen önemli bir kategori olarak kabul edilebilir (Yörük, 2006: 47).

Yerleşim biriminin kent olarak kabul edilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Erkan, 2010: 17-18):

1. Belirli bir nüfus hacmine ve yoğunluğuna sahip olması,
2. Tarımsal üretimden öte, gelişmiş bir sanayi üretimine sahip olması ve beraberinde hizmet sektörünün büyük ölçüde gelişmesi,
3. Yerleşim alanının fiziksel altyapısının belirli bir seviyeye ulaşması,

4. Geleneksel aile yapısının dağılması sonucunda, çekirdek aile yapısının ön plana çıkması,
5. Nüfusun büyük çoğunluğunun organize olmuş, kompleks iş bölümü ve ileri düzeyde uzmanlaşması,
6. Yerel kültürel değerlerin yerine, milli veya evrensel değerlerin benimsenmesi,
7. Geleneksel ilişkilerin çözülüp, bireysel ilişkilerin veya bireysel çıkarların ön plana çıkması,
8. Kırsal kesimdeki eğitim düzeyinden daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip olması, çocuk bakımı ve eğitiminde aile dışı kurumların daha gelişmiş olması,
9. Sosyal kuralların yerini, resmi denetim mekanizmalarının alması,
10. Bireylerin kendi çabalarıyla elde ettikleri statülerin yer alması esas alınır. Bu niteliklere sahip yerleşim alanları, kent olarak sınıflandırılmaktadır.

1.3.2. Kentleşmenin Özellikleri

Yukarıda verilen kapsamlı açıklamalara göre, kentleşmenin temel özellikleri ve belirtileri şu şekilde sıralanabilir (Bal, 2002: 60):

1. Demografik bir olgu olarak kentleşme, belirgin bir özellik taşır. Nüfusun çoğunluğu, kırsal alanlardan kentsel alanlara göç ederek burada ikamet etmektedir.
2. Tarımsal modernleşmeyle birlikte, emek yoğun, aile üretimi yerine pazar odaklı ve teknolojiye dayalı üretim, ekonomik yapı içinde önemli bir yer kazanmaktadır. Bu süreçte, üretim ve istihdam alanında sanayi ve hizmet sektörleri lehine değişimler meydana gelmektedir.
3. Aile içerisinde yapısal değişiklikler meydana gelmekte, geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru bir evrim yaşanmakta ve bireyler, kentleşmeye özgü değerler ve davranış kalıplarıyla birlikte kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaktadır.

4. İnsanlar arasındaki temel ilişkilerde birincil ilişkilerin (“*aile, akrabalık, topluluk, cemaat*”) etkisinin azalması ve bunun yerine ikincil ilişkilerin (kurumsal veya resmi yapılar içindeki ilişkiler) ön plana çıkması şeklinde bir değişim gözlenmektedir.
5. Kentleşme sürecinde insanların "kişisel" kimliklerini keşfetmeleri ve geliştirmeleri, başarının toplum içinde yaygınlaşması ve yatay-dikey sosyal hareketlilikteki artış gibi önemli değişiklikler gözlenmektedir.
6. Kentleşme süreciyle birlikte, toplum içindeki ilişkilerin ve haberleşmenin, kitle iletişim sistemlerinin yükselişiyle değişmesi ve bu durumun toplumsal yaşamı daha fazla etkilemesi.
7. Eğitim alanına yapılan yatırımların ve eğitimin öneminin artması, nitelikli işgücü taleplerine uyum sağlamak ve nitelikli işgücünün sayısını artırmak amacıyla gerçekleştirilen bir kentleşme sürecinin sonucudur.
8. Kentleşmenin ilerlemesi ve ekonomik faaliyetlerin artmasıyla birlikte, doğal çevrenin olumsuz etkilerine karşı farkındalık oluşmalı ve doğal çevrenin korunmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Ayrıca, kentsel mekanların bu amaca yönelik olarak planlanması gerekmektedir. Kentleşme sürecinin sonunda, kent mekânları ve çevrede, aynı zamanda “*bireysel ve toplumsal*” düzeyde değişimler gözlenmektedir.

1.4. KENTLEŞMEYE SEBEP OLAN FAKTÖRLER

Keleş (1993) kentleşmeye neden olan faktörleri genel anlamda, ekonomik, psiko-sosyolojik, teknolojik ve siyasal etmenler olarak sıralamaktadır. Temel anlamda bu dört başlıkta incelenen kentleşme etmenlerini birbirinden bağımsız düşünmek konunun anlam bütünlüğünü bozacak bir sonucun çıkmasına neden olabilmektedir. Bu etmenler kendi aralarında geçişkenlikleri bulunan ve her biri birbirinden etkilenen parametreler içermektedir. Bunun yanında her bir faktörün tek tek gözden geçirilmesi önemlidir. Keleş (1993) aynı zamanda kentleşmeyi, itici (push), iletici ve çekici (pull) güçlerin etkisi ile gerçekleşen bir nüfus hareketi olarak da tanımlamaktadır. Aşağıda Keleş’in tanımlamaları hakkında ayrıntılı olarak açıklamalar yapılmaktadır.

1.4.1. İtici Faktörler

Kentleşmeye neden olan itici etmenler genel anlamda, köyden ve tarımdan köy dışına itilen nüfus olarak açıklanmaktadır. İtme olarak tanımlanan faktör aslında, insanların içinde yaşadıkları koşullardan duyulan rahatsızlıkla ortaya çıkmaktadır. İtmeye neden olan faktörler arasında kıtlık, sınırlı anlamda toplumsal değişim, yoksulluk, olanaksızlık, çatışma ya da terör faaliyetleri sıralanabilir. İtici faktörler aracılığı ile kişilerde bir zorunluluk meydana gelmektedir. Kentleşmenin artmasına neden olan bu itici faktörler, ekonomik nedenlerden kaynaklanmakta ve özellikle sanayileşme, makineleşme ya da bunların getirdiği sosyal bozulmalar neticesinde kente yönelimi arttırmaktadır (Keleş, 1993, s. 47).

Bunun yanında tarım alanında üretim araçlarının teknolojik alanda çeşitlenmesi, makine kullanım oranının artması, tarımın her aşamasında ilkel tarım uygulamalarından modern tarım uygulamalarına geçilmesi, tarımda ihtiyaç duyulan insan gücünü azaltmaktadır. Özellikle tarım uygulamalarının kapitalist düzene uygun şekilde sektörleşmesi tarımsal işgücü üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Keleş 1976, s.35-36). Diğer taraftan özellikle az gelişmiş ülkelerde tarımsal verimliliğin düşük olmasıyla beraber düşük tarımsal gelir de, kırsal alanda yaşayan insanlar üzerinde itici bir etki yaratmaktadır (Yıldırım, 2004). Birleşmiş Milletler (2022) kentleşme raporları, barınma ve ulaşım, sağlık, eğitim ve istihdam fırsatlarının tahsisi ve dağıtımının, insanların kente göç kararları üzerinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

1.4.2. Çekici Faktörler

Kent merkezlerindeki yaşam standartlarının kalitesi, elbette refahın önemli bir ölçüsüdür. Genel anlamda kentlerde bulunan iş olanaklarının yanı sıra, yüksek ücret, sağlık ve eğitim olanakları, kariyer planlamalarının uygunluğu, gıda maddelerine ulaşımın rahatlığı, iyi konutta yaşama isteği, toplumsal güven ve refah duygusunun daha fazla hissedilmesi gibi nedenler, kentlerdeki cazibeyi arttırmakta ve bu durumda kentleri kırsaldakiler için çekici kılmaktadır. Kentler insani ilişkiler bakımından yeterli niceliklere sahip olmasının yanında, sağladığı ekonomik, fizyolojik, kültürel ve sosyal düzeyler

nedeniyle de özellikle civar yerleşim yerlerinden çekim sağlamaktadır (Çağatay, 1968, s. 81). Kentlerin, kırsal yaşam ile karşılaştırıldığında daha fazla çalışan insan ihtiyacı duyması ve bu çalışan insanlara kırsaldakine göre daha fazla ücret sunması da bir diğer çekici etken olmaktadır (Tezcan, 1995, s. 195).

Kentlerin çekici faktörlerine yönelik sosyo-politik nedenlerden de bahsedilebilir. Özellikle kent ve kır arasındaki yaşam biçimleri arasındaki standardın farklı olması da, kentlere yönelik çekici etkiyi arttırmaktadır. Kırdaki yaşayan bireyler için kentte bulunan toplumsal ve kültürel olanakların fazlalığı, kırdaki yaşayanlar üzerinde geniş bir grubun üyesi olma dürtüsü yaratmakta ve kırdaki yaşayan birey, kente bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran “yükseliş” gözü ile bakmaktadır (Keleş, 1976, s. 40).

Kentleşme süreçleri, “*ekonomik, siyasi, teknolojik ve sosyolojik*” faktörlerin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Aslında, bu dört faktörün birbirinden kesin bir şekilde ayrılması mümkün değildir. Birbirleriyle etkileşim halinde olan ve birbirinin içinde bulunan faktörlerdir (Kaya, 2011: 46).

Kentleşme sürecinin temel sebebi sanayi devrimiyle başlamış olsa da, bu durum sadece batı ülkeleri için geçerlidir. Türkiye gibi gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde ise kentleşmenin birçok farklı sebebi bulunmaktadır. Sanayi ve teknolojiye ilerlemeler, ülkenin siyasi yapısı ve diğer sosyal-kültürel faktörler bu sürecin sadece birer parçasıdır (Kaya, 2011: 46).

Kentleşmenin nedenleri, “*teknolojik, ekonomik, sosyo-psikolojik ve siyasal*” etkenler olmak üzere dört ana grupta incelenebilir. Aşağıda, bu nedenler detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Kaya, 2011: 46).

1.4.3. Ekonomik Sebepler

Tarım sektöründe modern üretim araçlarının kullanımı, mekanizasyonun tarıma entegrasyonu ve ilkel yöntemlerin terk edilmesi, tarımsal üretim sürecinin her aşamasında

gerçekleşen dönüşümlerdir. Bu dönüşümlere paralel olarak, tarımda kullanılan yeni girdilerin artmasıyla birlikte insan gücüne olan ihtiyaç azalmıştır (Kaya, 2011: 47).

Tarım teknolojisindeki ilerlemeler, tarım sektöründe iş gücü fazlalığına neden olmuştur. Kırsal bölgelerdeki toprak sınırlılığı, doğal şartların tarıma etkisi ve düşük verimlilik, mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması sonucunda insanları kentlere doğru yönlendirmektedir. Kentleşme, tarım teknolojilerindeki ilerlemelerin yanı sıra, şehirlerde sunulan hizmetlerin çekiciliği ve kırsal alanlardaki olumsuz sosyo-ekonomik koşulların iticiliği gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Kentlerdeki iş fırsatlarının çeşitliliği ve imkânları, kentleşmenin çekici bir niteliğini oluşturmaktadır (Kaya, 2011: 47).

Kentler, kırsal alanlardan farklı olarak zengin fırsatlar, imkânlar ve olanaklar sunmaktadır. “Sağlık, eğitim ve kültür” gibi alanlarda çeşitlilik ve yüksek kalitede hizmetler kentlerde bulunmaktadır. Kentlerin yaşam standartları, gelir düzeyi ve konforu yüksektir, bu da onları, çekici mekânlar haline getirmektedir. “Turizm, ticaret ve sosyal” yaşamın gelişmiş olduğu kentler, sanayi kuruluşlarının, ulaşımın, iletişimin ve altyapının yeterliliği nedeniyle tercih ettiği yerlerdir. Bu durum, istihdamın kentlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. İyi bir eğitim, kaliteli sağlık hizmetleri ve iş bulma umudu arayan insanlar, çocuklarını büyütmek veya yaşamlarını sürdürmek için kentlere yönelir. Bu nedenlerle, günümüzde hala kırsaldan kentlere doğru göçler yaşanmakta ve kentleşme süreci devam etmektedir (Kaya, 2011: 47).

1.4.4. Teknolojik Sebepler

Tarihin ilk çağlarından itibaren en büyük dönüm noktalarından biri olan Sanayi Devrimi, üretim, ulaşım ve iletişim alanlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler, kentleşme sürecini de hızlandırmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle, kentleşme süreci hız kazanmış ve toplumun yaşamında önemli değişimlere yol açmıştır (Kaya, 2011: 48).

Sanayinin ilerlemesiyle birlikte, ekonomik büyüme ve nüfus artışı gibi etkiler de ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, yeni iş fırsatlarının ortaya çıkmasına ve mevcut iş alanlarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu zincirleme etkileşim sonucunda, kentlerdeki nüfus da hızla artış göstermiştir (Kaya, 2011: 48).

Sanayi devriminin etkileri ve tarımsal koşullardaki değişimler, kentleşmenin belirleyici faktörlerinden biri olan artan üretimin taşınmasını kolaylaştıracak teknolojik ilerlemelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, ürünlerin daha hızlı ve ekonomik bir şekilde taşınmasını sağlamıştır (Kaya, 2011: 49).

Bu durumda etkili olan bir diğer faktör ise, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerdir. Ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler, kentleşmeyi iki yönde etkilemiştir. İlk olarak, sınırlı ulaşım imkânlarına sahip bölgelerde küçük ölçekli sanayi tesisleri ve yerel ticaret alanları, ulaşımın gelişmesiyle birlikte büyük üretim ve ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Diğer bir etki ise, kolay ve hızlı ulaşımın, insanların hareketliliğini artırmasıdır (Kaya, 2011: 50).

İletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi, kırsal bölgelerden kentlere ulaşımı kolaylaştırmış, kırsal-kentsel ilişkileri güçlendirmiş ve göçü teşvik etmiştir (Kaya, 2011: 51).

1.4.5. Siyasal Sebepler

Kentleşme, her ülkenin yasal ve siyasal sistemlerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Özellikle mülkiyet düzenlemelerini kapsayan yasal düzenlemeler, kentleşme sürecini etkileyen hukuki faktörler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde, ülkelerin kentleşme sürecini yönlendirmek istemeleri, bu konuda yasal düzenlemelere başvurmayı gerektirmiştir (İsbir, 1986: 22).

Kentleşme sürecini teşvik eden unsurlar arasında, farklı düzeylerde alınan siyasi kararlar, yönetim yapılarının özellikleri, hukuk kurumlarının bazıları ve uluslararası ilişkilerin rolü bulunmaktadır. Seyahat, yerleşme ve ticaret özgürlüğünü kısıtlayan yasal düzenlemelerin kaldırılması da, kentleşme üzerinde etkilidir (Kaya, 2011: 50).

Kentleşme sürecinde, *“toprak sahipliği, siyasi faktörler, sanayi ve tarım politikaları, uluslararası anlaşmalar”* gibi etkenler de önemli rol oynamaktadır. Örneğin ülkemizde tarım sektörüne yeterli önem verilmemesi sonucunda yaşanan zorluklar, kentsel göçü hızlandırırken, sanayileşme politikalarındaki dengesizlikler (tarım arazilerinin sanayi alanlarına dönüştürülmesi gibi) de aynı etkiyi göstermektedir. Weber'e göre kentlerin büyümesindeki siyasi nedenler arasında, ticaretin serbestleştirildiği yasal düzenlemeler, göç özgürlüğünü kolaylaştıran yasalar, merkezi yönetim tarafından kent merkezlerindeki nüfusu toplama ve toprak mülkiyetinin gelişmesi gibi etmenler bulunmaktadır. Siyasi karar alma ve uygulama yetkisine sahip olan kurumlar, kentleşmeyi etkileyecek rasyonel davranışlar geliştirerek kararlarını almalı ve uygulamalıdır (Kaya, 2011: 50).

1.4.6. Sosyo-Psikolojik Sebepler

Günümüzde kesin bir gerçeklik olarak kabul edilen durum, kentlerin sunduğu imkânların köylerde bulunmadığıdır. Kentleşmeyi tetikleyen sosyo-psikolojik etkenler, özellikle kentin sağladığı toplumsal ve kültürel imkânlar ile yaşam tarzıdır. Gerçekten de, kentlerin sunmuş olduğu birçok toplumsal ve kültürel olanak ve hizmetler, oldukça cazip niteliktedir. Kentlerin özgür atmosferi, daha geniş bir topluluğa ait olma hissi, kentli olmanın gururunu paylaşma gibi faktörler bunlardan sadece birkaçıdır. Bazı yerlerde ise köyden kente göç etme, bir "yükseliş" hissiyle ilişkilendirilir ve belirli bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldırır (Kaya, 2011: 52).

Rüstem Erkan'a göre, sosyo-psikolojik etkiler, kentleşme sürecinde diğer faktörlerle birlikte etkileşerek hızlandırıcı ya da engelleyici bir rol oynamaktadır. Bugünün dünyasında ise medya, sosyo-psikolojik etkilerin en önemli kaynağıdır.

Televizyonun yaygın kullanımı ve kolay ulaşılabilirliği, daha önce kentlere göç etmiş insanların kırsal bölgelerle bağlarının devam etmesi ve kent yaşamının kırsal kesimde de iyi bilinmesi, sosyo-psikolojik etkilerin oluşmasında etkili olmuştur. Televizyonun yaygınlaşması ve hemen hemen her evde bulunması, insanların farklı yaşam tarzlarını tanımasını sağlamıştır. Bu durum, sosyo-psikolojik etkilerin kentleşmeyi şekillendirmesine ve göçe katkıda bulunmasına sebep olmuştur. Sosyo-psikolojik etkiler, duygusal değişiklikler aracılığıyla bireyleri kente göçe teşvik etmektedir (Kaya, 2011: 52).

1.5. 1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ŞEKER SANAYİ POLİTİKALARI VE KURULAN FABRİKALAR

1.5.1. Şeker Kanunu

Türkiye'de, 1956 yılında yürürlüğe giren ve şeker ihracatı ile ithalatını düzenleyen 6747 sayılı Şeker Kanunu'nun 16. maddesinin ikinci fıkrası, 24 Kasım 1960 tarihinde değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, "Memleket içinde üretilen şekerli maddelerin yabancı memleketlere ihracı durumunda, Maliye ve Sanayi Bakanlıkları, terkiplerindeki şeker miktarını tespit eder. Şekerli maddelerin ihracat anında, memleket içindeki fabrika toptan şeker satış fiyatı ile bir önceki yıl ihraç edilen şekerlerin "*Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi*" tarafından belirlenen ortalama FOB fiyatı arasındaki fark, şekerli maddelerin içerdikleri şeker miktarına eşittir (Şeker istihlak vergisi dahil). Bu fark, ilgili vergi dairesi tarafından şekerli maddenin sahibine iade edilir." şeklinde karar verilmiştir (Resmî Gazete, 30 Kasım 1960). Söz konusu kanunun şeker sektörünün ihtiyaçlarına cevap verememesi ve birçok maddesinin işlevselliğini yitirmesi, 1996 yılında yeni bir kanun çalışmasının başlatılmasına yol açmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda kanunun adı değişmemiş, ancak içeriğinde düzenlemeler yapılmıştır. Yeni Şeker Kanunu, 19 Nisan 2001 tarihinde 4634 sayılı yasa ile yürürlüğe girmiş ve günümüzde hala geçerliliğini sürdürmektedir. 4634 sayılı kanunla, ülkedeki şeker talebinin yerli üretimle karşılanması, Türkiye'nin şeker ihracatında düzenlemelerin yapılması, şeker üretiminin koşullara göre fiyatlandırılması ve pazarlama şartlarının yeniden düzenlenmesi gibi hedefler belirlenmiştir (Kaya, 2015: 50).

Şeker politikalarında çeşitli değişiklikler yapılmış olup, TŞFAŞ'ın kuruluşundan 2001 yılına kadar geçen süreçte, bu yenilikler gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, Türkiye'nin şeker ihtiyacının yerli üretimle karşılanma politikasının bu süreçte değişmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, Şeker Kanunu'nun 2001 yılında kabul edilmesiyle de uyumlu görülmektedir. Söz konusu politikanın sabit kalmasının nedeni, halkın uzun yıllardır şeker erişimi konusunda yaşadığı sorunlar ve şeker sanayinin ülke ekonomisine olan katkıları olarak öne çıkmaktadır (Erdoğan, 2017: 15).

Ülkemizde yerli üretim şeker tüketme politikası uygulanmasına rağmen, bazı dönemlerde şeker ithalatına başvurulmuştur. Ülkede şeker ithalatı, yalnızca TŞFAŞ tarafından gerçekleştirilmiş olup Mart 1989 yılına kadar sürmüştür. 1989 yılında, kuraklık etkisiyle pancardan üretilen şeker miktarında düşüş yaşanmış ve mevcut şeker stoğu azalmıştır. Bu olaylar sonucunda hükümet, TŞFAŞ dışında başka bir kurum olan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne şeker ithalatına izin verme kararı almıştır. TMO, şeker ithalatına başlamasından yaklaşık bir ay sonra, hükümetten izin almak şartıyla özel şirketlere de şeker ithal etme yetkisi verilmiştir. Şeker ithalatının hangi koşullarda gerçekleştirileceği konusunda ise Mart-Mayıs 1989 ve Şubat 1990 tarihlerinde Resmî Gazete'de yayınlanan kararnamelerde yer alan hükümler belirlenmiştir (Kıymaz, 2002: 61).

Bu dönemde yaklaşık 114.618,40 milyon dolar harcanmıştır. 1990'dan sonra, hava koşullarının iyileşmesi ve pancar üretiminin artmasıyla birlikte ihracat miktarında artış yaşanmıştır. 1990 ile 2000 yılları arasında ise şeker ithalatı yapılmamıştır. Şeker üretimindeki artış, stokların dolmasını sağlamıştır. 1997 yılında, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak, şeker üretiminde istikrarı sağlamak ve kaçak şeker üretimini önlemek amacıyla pancar üreticilerini mağdur etmeyecek bir planlama yapılmıştır. Bu nedenle, 1998'den itibaren Türkiye'de kota sistemine geçilmiştir (Bektaş ve Şıkoğlu, 2002: 82).

1.5.2. Fabrikalaşma Süreci (1960-2000)

Demokrat Parti döneminde başlayan süreçte Ankara Şeker Fabrikası'nın temelleri atılmış ve resmi açılışı 19 Ekim 1962 tarihinde gerçekleşmiştir. Kuruluş yıllarında fabrikanın günlük pancar işleme kapasitesi 1.200 ton olarak belirlenmiştir. Ancak, 1984 yılında bu kapasite yaklaşık olarak 3.000 tona çıkarılmıştır. Kastamonu Şeker Fabrikası ise yine Demokrat Parti döneminde kurulmuş ve açılışı 14 Ekim 1963 tarihinde yapılmıştır. Başlangıçta günlük 1.200 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan fabrika, 1986 yılında günlük 3.000 ton üretim kapasitesine yükseltilmiştir (Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, 2003: 61,75).

1970 yılından itibaren şeker ihtiyacı hızla artmış ve hükümet yetkilileri bu sorunu çözmek için yeni adımlar atmıştır. 1973-1977 ve 1977-1981 yılları arasında yeni şeker fabrikalarının inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Afyon Şeker Fabrikası'nın temeli 1974 yılında atılmıştır. Fabrika günlük 6.000 ton pancar işleme kapasitesine sahiptir. Tüm ekipmanlar ülke içinde üretilmiş olup, fabrikanın inşasında Türk mühendisler ve işçiler görev almıştır. Fabrikanın resmi açılışı ise 28 Ekim 1977 tarihinde gerçekleşmiştir (Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976, 1976: 193).

1976 yılına kadar Türkiye'deki şeker ihtiyacı, 17 şeker fabrikası tarafından karşılanmıştır. Fakat 1976'dan itibaren yeni şeker fabrikalarının inşa edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuş ve bu amaçla araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaların sonucunda, bazı bölgelerde şeker fabrikası kurmanın uygun olduğuna dair hazırlanan rapor, meclis tarafından değerlendirilmiş ve 16 Temmuz 1976 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu tarafından incelenmiştir. Sonuç olarak, 5 Ağustos 1976 tarihinde Bakanlar Kurulu, “*Niğde, Kars, Urfa, Ağrı, Mardin, Denizli, Van, K. Maraş, Konya, Samsun*” illerinde şeker fabrikalarının kurulması kararını almıştır (BCA, 30.18.1.2./357.156.14.; Resmî Gazete, 16 Ağustos 1976).

1973-1981 yılları arasında kuruluş çalışmalarına başlanan şeker fabrikalarının inşaatı, 1980'li yıllarda tamamlanarak açılışları gerçekleştirilmiştir. 1982 yılında ise, iki

şeker fabrikası faaliyete geçmiştir. Bu fabrikalar, Muş ve Ilgın Şeker Fabrikası olarak bilinmektedir. Muş Şeker Fabrikası, 21 Aralık 1982 tarihinde günlük 3.000 ton pancar işleme kapasitesiyle faaliyete başlamıştır. Diğer yandan, 28 Aralık 1982 tarihinde açılan Ilgın Şeker Fabrikası ise, günlük 6.000 ton pancar işleme kapasitesine sahiptir (Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, 2003: 58,73,79).

1984 yılı itibarıyla Türkiye'de şeker üretimi gerçekleştiren fabrikaların sayısı 20'ye yükselmiştir. Bu dönemde, Ağrı ve Bor (Niğde) Şeker Fabrikaları da inşa edilerek mevcut fabrikaların sayısına eklenmiştir. İlerleyen süreçte, Elbistan (K. Maraş) 1985'te, Erciş (Van), Ereğli (Konya) ve Çarşamba (Samsun) Şeker Fabrikaları 1989'da, Çorum Şeker Fabrikası 1991'de, Kars Şeker Fabrikası 1993'te, Yozgat Şeker Fabrikası ise 1998'de, faaliyete geçmiştir. Ayrıca, 1997'de Bakanlar Kurulu'nun kararıyla "*M.B. Şeker ve Şeker ve Nişasta Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi*" tarafından Aksaray ilinde bir şeker fabrikası kurulması ve şirkete, ham şeker ithalatının dış pazara yönelik olması şartıyla izin verilmiştir. Şeker fabrikalarının kurulması için yapılan kanun çalışması, 1976'da gerçekleştirilmiş ve belirlenen bölgelerde inşaatlar daha önce planlandığından, sadece Afyon, Çorum ve Yozgat Şeker Fabrikaları faaliyette bulunmuştur (Kıymaz, 2002: 131; Resmî Gazete, 23 Temmuz 1997).

Çumra ilçesinde faaliyet gösteren Çumra Şeker Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, 1999 yılında, günlük 9.000 ton pancar işleme kapasiteli bir şeker fabrikası kurma kararı almıştır. Bu karar, Bakanlar Kurulu tarafından 2 Temmuz 1999 tarihinde, 6747 sayılı yasanın 1, 2, 7 ve 15. maddelerine dayanılarak verilmiştir. Karara göre, fabrikanın faaliyete geçmesi için 2003 yılından önce inşaatına başlanmaması ve 5 yıl içerisinde tamamlanması şart koşulmuştur. Böylece, Çumra Şeker Fabrikası'nın temelini atılmasıyla birlikte Konya ilinde toplamda 3 adet şeker fabrikası bulunacaktır (BCA, 30.18.1.2./1004.396.8.).

1925 yılında başlatılan şeker sanayi kurma çalışmaları, Cumhuriyet döneminde hız kazanmış ve özellikle 1950 sonrası dönemde büyük bir ivme kazanmıştır. Bahsettiğimiz Amasya Şeker Fabrikası, Türkiye'de üç şeker fabrikasının temelini atıldığı 1953 yılında

hayata geçirilen projelerden biridir. Turhal Şeker Fabrikası (1934), önceden Amasya ve çevresindeki pancar üretimini işleme almış olmasına rağmen, son zamanlarda kapasitesinin üzerinde çalıştığı için bölgedeki çiftçilerin pancar talebini karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu durum, bölgede yeni bir fabrika inşa etme gerekliliğini ortaya çıkarmış ve sonuç olarak Amasya Şeker Fabrikası'nın kurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu fabrika, yerel çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılayarak bölge ekonomisine olumlu katkılar sağlamayı hedeflemektedir (Veldet, 1958: 847).

1.6. ŞEKER FABRİKALARININ, BULUNDUKLARI KENTLERDEKİ KONUMU

Kentlerin sosyal ve ekonomik gelişimlerinde bölgesel ve yerel konum özelliklerinin yanı sıra, kentin sahip olduğu ekonomik fonksiyonların gelişim ve değişim süreçleri de oldukça önemlidir. Kentlerin ekonomik devinimleri sırasında geçirdikleri ekonomik değişim ve dönüşüm, aynı zamanda mekânsal anlamda genişleme ya da duraksama yaşanan bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kentlerdeki ekonomik gelişmenin önemli bir bileşeni olarak kabul edilen sanayi alanları da, kentlerin ekonomik kazanımlar elde etmesi açısından birinci derecede önemli mekânsal alanlardır (Kaya ve ark., 2015). Değişen üretim dinamiklerine bağlı olarak mekânsal gereksinimlerin de değişmesi, kentlerde bulunan sanayii alanlarının da değişmesine neden olmaktadır. Bu değişime paralel olarak da, toplumsal iş gücü ve kentsel altyapı da bu bölgelere doğru bir değişim yaşamaktadır. Herhangi bir sanayi alanının kent içinde yer değiştirmesi, beraberinde büyük üretim alanlarının ve bu üretim alanının paydaşı olan emek gücünün de yer değişmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak bölgede toplanan hizmetler sektörü, sanayi alanları yakın çevresinde ve kentte, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına yol açmaktadır (Zeren & Kılınç Savrul, 2012). Sanayi yatırımlarının kentlerde çekici bir etki yaratması nedeniyle oluşan bu durum, kentlerin gelişim süreçleri içerisinde değerlendirilen ve sanayi yapıları çevrelerinde kümelenen yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sanayi işletmelerinin yer seçimlerinde kentlerin dağılımlarının etkili olduğu bilinmektedir. Bunun yanında ulaşım imkânlarının yeterliliği, iş gücüne ve pazara

yakınlık, kuruluş maliyetleri, hammadde ve yerel otoritelerin tutumları gibi özellikler de kent sanayilerinin kurulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle günümüzde ulaşım imkânları ve bunun yanında ileri bilgi teknolojilerine bağlı olarak sanayi yer seçimi kısıtlılıkları azalmakla birlikte, sanayii kent yapısına özgü yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında artan ekonomik gelişmişlik seviyesinin beraberinde getirdiği kent içi sanayilerinin genişlemesi de, kentsel problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kanbak, 2013).

Sanayi alanlarının hızla artmasına paralel olarak, gelişmenin mekânsal dağılımlarında planlamaların olmaması, çevresel sorunların yanı sıra sanayi alanlarının bulundukları bölgelerde yerleşim sorunlarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, merkezlerde sanayilerin ortaya çıkardığı yığılma problemleri, sağlıksız ve kimliksiz kentlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yüzer & Giritlioğlu, 2003).

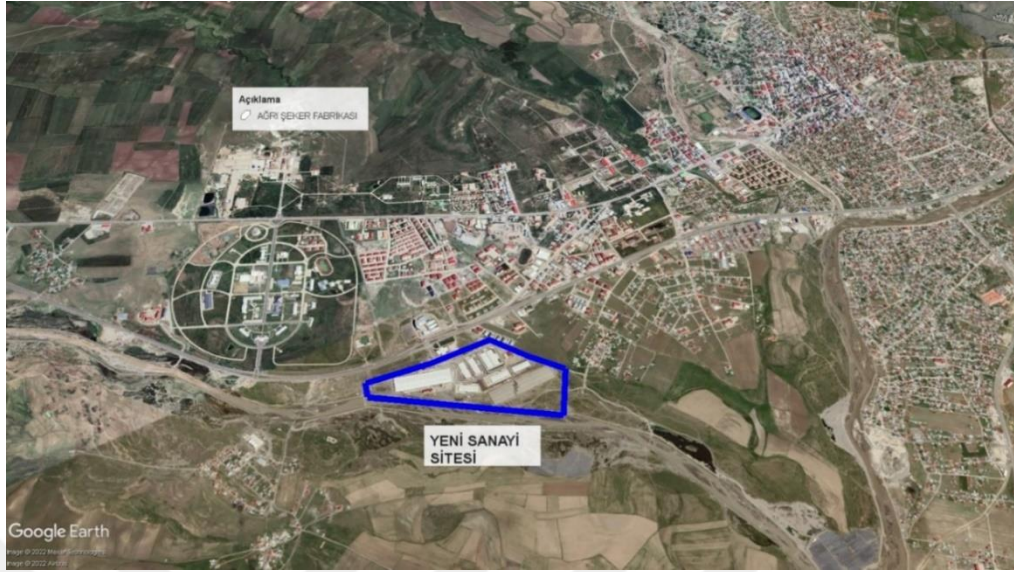
Özellikle geçmiş dönemlerde kent dışına kurulmuş sanayi bölgelerinin, zamanla dinamik süreçler neticesinde kent içinde kalması, sanayi kollarına yakın bulunan konutların ve aynı zamanda kentlerin sosyal, ekonomik ve çevresel bağlamda ciddi sorunlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Yerleşim alanları içerisinde kalan bu sanayi alanları, faaliyet alanları ile de ilişkili olarak kent yaşamını ve kent yaşam kalitesini ciddi oranda etkilemektedir (Yavuz, 2021).

Ağrı ilinde bulunan sanayi yerleşkeleri de Türkiye'nin diğer illerinde bulunan sanayi yerleşkelerinin kente yönelik etkisini ön plana çıkarmaktadır. Diğer şehirlerde yaşanan sanayi-kent problemlerinin Ağrı ilinde önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3).



Şekil 3. Ağrı Eski Sanayi Sitesi Kent İçindeki Konumu

Şekil 3'te görüldüğü üzere Ağrı ilinin 1990'lı yıllarda kurulan sanayi sitesi, kente yönelik yoğun göç sonrasında, şehir merkezinin içinde kalmıştır. Günümüzde de âtıl durumu devam eden bu yerleşke kentleşmenin yoğun olarak yaşandığı bölgenin merkezinde yer almaktadır. Bulunduğu dönem itibari yoğun göç alan Ağrı il merkezinin merkezinde yer alan bu yapı, şehir merkezinin bu bölge etrafında şekillenmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Bunun yanında 2018 yılında Ağrı şehir merkezi yakınlarına kurulan yeni sanayi yerleşkesi de eski sanayi yerleşkesine paralel bir etki yaratmaktadır.



Şekil 4. Ağrı’da Yeni Sanayi Yerleşkesi

Ağrı şehir merkezinin hemen yakınına kurulan yeni sanayi yerleşkesi, şehrin kent dinamiğine olumlu bir şekilde katkı sağlamaktadır. Bu sanayi bölgesi, şehrin planlama ve yapılaşma süreçlerine değerli bir ivme kazandırmaktadır. Aynı zamanda, çevresinde bulunan kamusal alanlar ve özel bölgelerin çeşitliliği, bölgenin dengeli bir şekilde gelişimine katkı sağlamaktadır. Sanayi yerleşkesinin yakınında konumlanan üniversite, otogar, hastane, spor merkezleri ve belediye binası gibi kamu ve özel alanlar, şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu faktörler, bölgenin sadece sanayi odaklı değil, aynı zamanda yaşam kalitesini yükselten ve farklı sektörleri kapsayan bir kentsel doku oluşturmasını sağlamaktadır. Şehir planlaması ve yapılaşması açısından, bu sanayi bölgesinin etkisiyle oluşan çevresel düzenlemeler ve gelişmeler, dikkat çekicidir. Geçmişten günümüze uzanan bu kent yapısı, şehrin tarihini yansıtan önemli bir mirası temsil etmektedir. Sanayi yerleşkelerinin çevresinde gelişen bu yapılaşma, tarihi ve modern öğeleri harmanlayarak bölgenin karakteristik bir kimlik kazanmasına yardımcı olmaktadır (Şekil 4).



Şekil 5. Ağrı Kent Merkezi ve Sanayi Yerleşkeleri

Şekil 5 incelendiğinde, Ağrı kent yerleşiminin kendine özgü bir büyüme dinamikleriyle, şehrin batı ucuna doğru bir genişleme gösterdiği görülmektedir. Bu genişleme, kentin batı kesiminde yer alan şeker fabrikası, yeni sanayi sitesi ve organize sanayi siteleri gibi merkezlerin çekim gücünü yansıtarak konut yapılarının bu yöne doğru yönelmesine zemin hazırlamıştır. Bu pozitif hareketlenme, şehrin büyüme potansiyelini artırmış ve bölgedeki sanayi alanları ile konut yapılarının etkileşimini gözler önüne sermiştir. Bu durum, aynı zamanda yeni fırsatları da beraberinde getirmektedir. Ağrı'nın kentleşme yapısının daha çok tek ve iki katlı müstakil konutlardan oluştuğu düşünüldüğünde, günümüzdeki sanayi alanlarının, eski kent merkezi alanlarının canlılığını koruyacağına işaret etmektedir.

1.6.1. Adapazarı Şeker Fabrikası

“Türkiye Şeker Fabrikası Anonim Şirketi”, şeker endüstrisinde teknolojik ilerlemeyi teşvik ederek ve fabrikalarda eğitilmiş personel sayısını artırarak gelişmeyi sağlamış ve zamanla fabrikalar modernleşmiştir. İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonraki yıllarda, şeker endüstrisinde 1953 yılına kadar büyük bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu nedenle, şeker endüstrisinin ikinci dönemi, 1953 yılında *Adapazarı Şeker Fabrikası*’nın inşa edilmesiyle başlamıştır (Yurtoğlu, 2017: 303).

Hükümet, 1951 yılında şeker endüstrisini geliştirmek amacıyla yayınladığı program çerçevesinde harekete geçmiş ve Adapazarı Şeker Fabrikası'nın kurulması için gerekli yasal çalışmaları başlatmıştır. Fabrika, merkezi Ankara olmak üzere 99 yıllığına Türk Anonim Ortaklığı tarafından 10 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. Temeli 12 Eylül 1952 tarihinde atılan fabrika, 378 gün süren çalışmaların ardından 24 Eylül 1953 tarihinde faaliyete geçmiştir. Fabrikanın açılış töreni ise, 11 Ekim 1953 tarihinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Fabrika için gerekli ekipman Machinen Fabrik Bukau R. Wolf Firması tarafından temin edilmiştir (Yurtoğlu, 2017: 303).

Fabrikanın kuruluşundan itibaren, günlük 1.600 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan Adapazarı Şeker Fabrikası, zaman içinde büyük bir gelişme kaydetmiştir. 1961 yılında bu kapasiteyi 3.000 tona, ardından 1981 yılında ise yaklaşık 6.000 tona çıkarmıştır. Türkiye'nin beşinci kurulan şeker fabrikası olarak, Adapazarı Şeker Fabrikası üretim miktarını önemli ölçüde artırmıştır. Bu büyümede, çiftçilerin pancar ekimindeki bilinçlenme, verimliliğin artması ve fabrikadaki işçilerin deneyim kazanması gibi faktörler etkili olmuştur. Sonuç olarak, fabrikanın üretim miktarı sürekli olarak artmış ve başarılı bir performans sergilemiştir (Yurtoğlu, 2017: 303).

1.6.2. Konya Şeker Fabrikası

Şeker Sanayii'nin Genişletme Programı'nın bir parçası olarak, 1954 yılında faaliyete geçen üç şeker fabrikasından ilki olan Konya Şeker Fabrikası, dikkate değer bir adım olmuştur. Ankara merkezli Konya Şeker Fabrikası, 10 milyon Türk lirası sermayesiyle "*Konya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi*" tarafından kurulmuş ve 99 yıllığına faaliyete geçirilmiştir. Fabrikanın temeli 13 Eylül 1953 tarihinde atılmış ve bir yıl sonra, 19 Eylül 1954 tarihinde açılış töreni düzenlenmiştir. Açılış töreninden önce, Konya Valisi Cemâl Göktan, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndererek Konya'da inşa edilen şeker fabrikasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve aynı şekilde fabrikanın açılış töreninde Adnan Menderes'in bölgeye gelerek barajın temelini atılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine Adnan Menderes, daveti kabul etmiş ve fabrikanın açılışı için Konya'ya gelmiştir. Adnan Menderes'in gelişi büyük bir coşkuyla karşılanmış ve açılış töreni sırasında yaptığı konuşmada şeker fabrikalarının büyük bir ilerleme kaydettiğini ifade

etmiş ve aynı başarıyı çimento sanayisinde de beklediğini belirtmiştir (BCA, 30.18.1.2/135.17.6; Veldet, 1958: 791; BCA, 30.1.0.0/1.8.8.).

Gazeteci İlhan Tarus, Türkiye'deki şeker fabrikalarını ziyaret ettikten sonra 1957 yılında kaleme aldığı "Uzun Atlama" adlı eserinde Konya Şeker Fabrikası'nın diğer şeker fabrikalarına kıyasla makine ekipmanları, işçi verimi, pancar verimi ve sosyal tesisleri açısından daha ileri düzeyde olduğunu belirtmiştir. Fabrikada 24 memur ve usta konutu, 38 bekâr memur odası ve 250 işçi yatakhanesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sosyal faaliyetler arasında sporun da önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan Tarus, fabrikanın bisiklet takımının Türkiye bisiklet şampiyonu olduğunu aktarmıştır. Tarus, fabrikanın günlük olarak yaklaşık 200 bin Türk lirası gelir elde ettiğini belirtmiş ve çalışmasında Konya Ovası'nın önemini de altını çizmiştir (Tarus, 2018: 117-120).

1.6.3. Kütahya Şeker Fabrikası

1954 yılında faaliyete geçen Kütahya Şeker Fabrikası, Türkiye'de kurulan ikinci şeker fabrikasıdır. Şeker sanayinin bölgede kurulması fikri, Kütahya Şeker Fabrikası, kurucuları adına Müteşebbis Heyet Başkanı Mehmed Özbayır tarafından ortaya atılmıştır. Özbayır, 2 Ağustos 1951 tarihinde, Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması talebini içeren uzun bir mektup göndererek hükümeti ikna etmeye çalışmıştır. Mektup dikkate alınmış ve 1952 yılından itibaren Kütahya'da şeker sanayinin kurulması için araştırmalar başlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, fabrikanın faaliyete geçmesiyle birlikte bölgeden yaklaşık olarak 80.000 ton şeker pancarı elde edilebileceği tahmin edilmiştir. Bazıları fabrikanın hazineye yük olacağını iddia etse de hükümet Kütahya'da şeker sanayinin kurulmasına karar vermiştir. Ankara merkezli olarak 99 yıllığına 8 milyon Türk lirası sermayesiyle "*Kütahya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi*" kurulmuş ve fabrikanın bu şirket tarafından inşa edilmesine karar verilmiştir (BCA, 30.1.0.0/20.114.15) (BCA, 30.1.0.0/105.652.4; 30.18.1.2/131.7.6).

Temel atma töreni 14 Eylül 1953 tarihinde, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TŞFAŞ Genel Müdürü Baha Tekand ve birçok kişinin katılımıyla

gerçekleşmiştir. Fabrikanın resmi açılışı ise 24 Kasım 1954 tarihinde yapılmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası, şehir merkezine oldukça yakın konumda kurulan şeker fabrikalarından biridir. Bu nedenle fabrikanın ihtiyaçları büyük ölçüde şehirdeki kaynaklardan karşılanmıştır. Günlük 800 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan fabrika, Türkiye'deki diğer şeker fabrikaları arasında en küçük işleme kapasitesine sahip olanıdır (Tarus, 2018: 83).

Türkiye'nin 1950'lerden sonra sanayi alanında yakaladığı başarılar, uluslararası medyanın da dikkatini çekmiştir. The Times gazetesi gibi İngiltere'nin önde gelen yayın organlarından biri, 30 Haziran 1955 tarihli sayısında Türkiye'nin sanayi sektöründeki ilerlemelere geniş yer vermiş ve son yıllarda Türk sanayisinin büyük bir başarı elde ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Konya, Amasya ve Kütahya Şeker Fabrikaları gibi yeni faaliyete geçen şeker fabrikalarını, şeker sanayindeki ilerlemelere örnek olarak göstermiş ve ülkede rafine şeker üretiminin 1956 yılında 376.000 tona ulaşabileceği tahmininde bulunmuştur (BCA, 30.18.1.2/133.67.13).

1.6.4. Burdur Şeker Fabrikası

Türkiye'de 1955 yılında açılması planlanan ilk şeker fabrikası Burdur Şeker Fabrikası'dır. Burdur Şeker Fabrikası, 15 Ağustos 1953 tarihinde Burdur merkezli olarak kurulan ve 1.000.000 Türk lirası sermaye ile faaliyet gösterecek olan Burdur ve Çevresi Şeker Sanayiini Geliştirme Türk Anonim Şirketi tarafından kurulmuştur. (BCA, 30.18.1.2/133.67.13).

Burdur Şeker Fabrikası'nın temeli, 26 Nisan 1954 tarihinde atılmıştır. Temel atma törenine İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, İktisat ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, Milletvekilleri, Şeker Şirketi Genel Müdürü Baha Tekand, Burdur Valisi ve Belediye Başkanı" katılmıştır. Bu törene sadece protokol üyeleri değil, aynı zamanda Burdur ve çevre illerden binlerce kişi de katılmıştır. Tören, halkın coşkulu tezahüratları eşliğinde gerçekleşmiştir. Burdur Şeker Fabrikası, Almanya'da bulunan dört fabrikanın bir araya

gelerek oluşturduğu "DBHG Şirketi" tarafından kurulan Amasya ve Kütahya Şeker Fabrikaları gibi bir kuruluştur (Tarus, 2018: 97).

Burdur Şeker Fabrikası'nın açılışı, 23 Eylül 1955 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in katılımıyla büyük bir kalabalık eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Tören sırasında İşletmeler Müdürü Samet Ağaoğlu, Türkiye'nin şeker üretim durumu hakkında bir konuşma yapmıştır. Açılış töreninin ardından Başbakan Adnan Menderes onuruna bir yemek düzenlenmiştir (BCA, 30.18.1.2/133.67.13).

Burdur Şeker Fabrikası'nın kuruluşuna zemin oluşturan arazi, İbrahim Ekici tarafından mülkiyeti elinde bulundurulan bir alan üzerinde yer almaktadır. Fabrikanın inşa edilme kararı alındığında, devlet bu araziyi kamulaştırmıştır. Ancak İbrahim Ekici, Başbakan Adnan Menderes'e 21 Ocak 1956 tarihinde gönderdiği mektupta, arazi için belirlenen bedelin artırılmasını talep etmiştir. Ne var ki, 10 Şubat 1956 tarihli yanıt mektubuyla, talebi gerekçeleriyle birlikte reddedilmiştir (BCA, 30.1.0.0/105.653.2.).

Fabrikanın pancar ekim bölgesi, Burdur ili Merkez, Bucak, Tefenni, Yeşilova, Gölhisar; Afyon'un Sandıklı ve Dinar ilçesi, Antalya Korkuteli ilçesi, Denizli ili Merkez ve Çivril ilçesi, Isparta ili Merkez ve Sütçüler, Eğridir, Gelendost, Senirkent, Keçiborlu ve Uluborlu ilçelerini içermektedir. 30 Mart 1954 tarihinde yayınlanan bir genelgeyle, Denizli'ye bağlı Tavas ve Acıpayam ilçeleri de fabrikanın pancar ekim alanına dâhil edilmiştir. Fabrika başlangıçta günlük 1.800 ton pancar işleme kapasitesine sahip iken, 1982 yılında bu kapasitenin 4.800 tona ulaştığı bilinmektedir (BCA, 30.18.1.2/135.36.11.)

1.6.5. Susurluk Şeker Fabrikası

Kütahya Şeker Fabrikası'nın açıldığı gün, illerin yakın olmasından dolayı ettikleri pancarı en yakın fabrikaya götürecek olmanın verdiği mutlulukla Balıkesir ve Susurluk'ta bulunan üreticiler bayram günü sevinçli yaşamıştır. Fakat asıl sevinç yaklaşık bir yıl süren çalışmalar neticesinde, Balıkesir ilinin Susurluk ilçesine şeker sanayinin kurulmasına

karar verilmesiyle yaşanmıştır. Balıkesir’de şeker fabrikası kurulmasına dair ilk teklif 1949 yılında mecliste bayındırlık, ekonomi ve ticaret konularının görüşüldüğü sırada Orgeneral İzzettin Çalışlar’dan gelmiştir. Çalışlar mecliste yaptığı konuşmada, hükümetin yeni bir şeker sanayi oluşturma arzusuna değinmiş, Balıkesir ilinin şeker pancarı tarımı için elverişli arazi olduğunu söylemiş ve şeker fabrikasının Balıkesir’e kurulmasını rica etmiştir. Çalışlar’ın bu arzusu 1955 yılında gerçekleşebilmiştir (İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye, 2013: 173; Tarus, 2018: 72; Ulus: 27 Şubat 1949).

Susurluk Şeker Fabrikası’nın inşa süreci 19 Nisan 1954 tarihinde temel atma töreniyle başlamıştır. Devlet yetkililerinin yanı sıra farklı illerden binlerce kişi temel atma törenine katılmıştır. Susurluk Şeker Fabrikası, 11 şeker fabrikası planı içinde yer alan altıncı fabrikadır ve açılışı 28 Eylül 1955 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Açılış töreni de yoğun bir katılımı ile gerçekleşmiştir. Fabrikanın kuruluş döneminde, günlük şeker üretim kapasitesi 1.800 ton iken, bu kapasite 1996 yılında 6.000 tona ulaşmıştır (Yürekli, 2020: 54).

1.6.6. Kayseri Şeker Fabrikası

Kayseri Şeker Fabrikası, son şeker fabrikası olarak 1955 yılında hizmete açılmıştır. Fabrika, "Kayseri Şeker Fabrikası Anonim Şirketi" adlı özel bir şirket tarafından Ankara merkezli olarak kurulmuş ve 99 yıllık bir süreyle faaliyet göstermek üzere 12.000.000 Türk lirası sermayeyle desteklenmiştir. Şirketin asıl amacı, şeker pancarını işleyerek kristal şeker üretmektir. Fabrikanın inşaatı, 7 Eylül 1954 tarihinde başlatılmış ve gerekli ekipmanların montajı ise 24 Ocak 1955 tarihinde tamamlanmıştır (BCA, 30.18.1.2/137.98.11; Yürekli, 2020: 54).

Konya Şeker Fabrikası’nın kuruluşu, Orta Anadolu ve Doğu illerinde şeker sanayinin yayılması için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Fabrikanın günlük pancar işleme kapasitesi 1.800 ton olarak belirlenmiştir. Hedef, yılda 200.000 ton pancarın işlenerek yaklaşık 30.000 ton şeker üretimidir (Yürekli, 2020: 55).

Kayseri Şeker Fabrikası, 2 Ekim 1955 tarihinde ilk kampanya dönemine başlamıştır. Resmi açılış töreni ise, 6 Kasım 1955 tarihinde Başbakan Adnan Menderes ve refakatçilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kayseri Şeker Fabrikası, Türkiye'deki diğer şeker fabrikaları arasında ekonomik anlamda en başarılı olanlarından biri olarak kabul edilebilir. 1956 yılında, fabrikada yaklaşık olarak 119 bin dönüm alan üzerinde pancar ekimi gerçekleştirilmiştir. Bu rakam, fabrikanın tam kapasiteye oldukça yakın bir üretim gerçekleştirdiğini göstermektedir. Pancar üretimindeki bu başarıda, pancar ekicilerinin büyük rolü vardır. Çiftçiler, pancar ekimini kısa bir süre içinde öğrenerek yüksek verimli ürünler yetiştirmeyi başarmışlardır. Ayrıca, fabrika sahası oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Bu sahada dört adet şeker fabrikası kurulabilecek potansiyele sahiptir ve üretilen şekerle tüm Ortadoğu'nun şeker ihtiyacının karşılanabileceği düşünülebilir (Yürekli, 2020: 56).

Ülkenin şeker üretimine önemli katkı sağlayan üç fabrika, 1955 yılında faaliyete geçmiştir. Bu fabrikalar, günlük olarak 1.800 ton pancar işleme kapasitesine sahip olup, büyük ölçüde şeker ihtiyacını karşılamaktadır. Kuruldukları bölgelerin verimli toprakları ve çiftçilerin pancar tarımındaki uzmanlığı, fabrikaların büyüme potansiyelini artırmaktadır. “*Kayseri, Susurluk ve Burdur Şeker Fabrikaları*”, üretim kapasiteleri ve etkin çalışmalarıyla hükümetin dikkatini çekmiş ve stratejik önem kazanmıştır. Bu nedenle, İcra Vekilleri Heyeti, acil durumlarda bu fabrikaların kapatılmasının genel hayatı etkileyebilecek kurumlar arasında olduğunu belirlemiştir. Bu karar, fabrikaların ülke ekonomisine olan katkılarının ve bağımsızlık yolunda önemli bir adımın bir göstergesidir (BCA, 30.18.1.2/142.29.3).

20 Şubat 1955 tarihinde Ekonomi Bakanı Hasan Polatkan, mecliste yapılan bütçe görüşmelerinde konuşmuş ve 1955 yılı öncesinde 4 adet şeker fabrikası kurulduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1955 yılında 3 şeker fabrikasının faaliyete geçtiğini ve 1956 yılında ise 4 şeker fabrikasının inşa edileceğini ifade etmiştir. Gelecekte de şeker sanayi kurma çalışmalarının devam edeceğini vurgulayarak şeker fabrikası sayısını 25'e çıkarmayı hedeflediklerini söylemiştir. Hasan Polatkan'ın konuşmasından anlaşıldığı üzere şeker

sanayinin ülke için büyük önem taşıdığı ve sürekli olarak artış gösterdiği açıktır. Bu durumun sebepleri arasında zengin kaynaklara sahip olması, Anadolu halkının uzun süre boyunca şeker tüketiminin düşük olması ve pahalı olması yer alabilir (BCA, 30.18.1.2/142.29.3).

1 Kasım 1955 tarihli meclis açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, şeker sanayisinin büyük bir başarıyla ilerlediğinden bahsetmiş ve açılan yeni şeker fabrikalarının üretim miktarını artıracığını vurgulamıştır. 1955 yılında hizmete giren Burdur, Kayseri ve Susurluk Şeker Fabrikaları'yla birlikte şeker üretiminin 300 bin tona yaklaşacağını belirtmiştir. Ayrıca, 1956 yılında planlanan Erzurum, Malatya, Elazığ ve Erzincan Şeker Fabrikaları'nın faaliyete geçmesiyle birlikte üretim miktarının 375 bin ile 400 bin ton arasında artabileceğini ifade etmiştir. Celâl Bayar, şeker sanayisinin ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacağına olan inancını dile getirmiştir (Yılmaz, 2011: 239-240).

1.6.7. Erzurum Şeker Fabrikası

1956 yılında açılacak olan dört yeni şeker fabrikasının ilki Erzurum Şeker Fabrikası'dır. Bu fabrika, dünya genelinde eşine az rastlanır bir özelliğe sahiptir. Yaklaşık 2.000 metre yükseklikte, deniz seviyesinden oldukça yukarıda konumlanmıştır. Erzurum Şeker Fabrikası'nın Doğu Anadolu Bölgesi'ne yayılma süreci, 22 Eylül 1954 tarihinde gerçekleştirilen temel atma töreniyle başlamıştır. Başbakan Adnan Menderes tarafından atılan ilk harç ile birlikte tören, kalabalık bir topluluk eşliğinde görkemli bir şekilde gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2011: 241).

Erzurum Şeker Fabrikası'nın inşası sürecinde, 24 Aralık 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Erzurum'a gelerek fabrikanın kurulacağı alanda yapılan çalışmalar hakkında bilgi edinmiştir. Fabrikanın montaj işlemleri, sosyal tesisler de dâhil olmak üzere 325 gün içinde tamamlanmış, genel inşaat ise 2 yıl 8 gün sürmüştür. Fabrika inşaatında 305 işçi, 83 hizmetli ve 54 memur görev almıştır. Gerekli ekipman ve araç-

gereçler, Alman B.M.A. ve Buckau R. Wolf şirketlerinden sağlanmıştır (Temizgüney, 2010: 333-335).

28 Şubat 1956 tarihinde, fabrikanın inşaatı sürdüğü günlerde, Konya Milletvekili Himmet Ölçmen tarafından Meclis'e şeker kanunu tasarısı sunulmuştur. Kanun tasarısı üzerinde yaklaşık 3 ay boyunca çalışmalar yapılmış ve sonuç olarak 22 Haziran 1956 tarihinde 6747 sayılı Şeker Kanunu kabul edilmiştir. Kanun kapsamında, şeker ihracatı ve ithalatının hangi prensiplere göre gerçekleştirileceği belirlenmiş, ülkede şeker sanayisinin kurulması ve şeker pancarı fiyatlarının belirlenmesi Bakanlar Kurulu kararına bağlanmıştır. Önceki yıllarda kabul edilen bazı kanunlar ve maddeler değiştirilmiştir (Temizgüney, 2010: 226).

Erzurum Şeker Fabrikası, Ilıca ilçesinde, şehirden 17 km uzaklıkta kurulmuştur. Fabrikanın resmi açılış töreni, 30 Eylül 1956 tarihinde Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve beraberindeki heyetin katılımıyla gerçekleşmiştir. Açılış törenine halk büyük ilgi göstermiştir. Törende ilk konuşmayı “Erzurum Milletvekili Rıfkı Salim Burçak” yapmıştır. Burçak, konuşmasında şeker sanayisinin bölge halkında yarattığı olumlu düşüncelere ve mutluluğa vurgu yapmıştır. Burçak konuşmasını, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a teşekkür ederek tamamlamış ve kürsüden ayrılmıştır (Temizgüney, 2010: 337).

Kuruluş yılında günlük 1.800 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan fabrika, 1979 yılında ise 24 saatte 3.000 ton pancar işleme kapasitesine ulaşmıştır (Temizgüney, 2010: 338).

1.6.8. Erzincan Şeker Fabrikası

Erzincan Şeker Fabrikası, Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum Şeker Fabrikası'ndan sonra faaliyete geçen ikinci bir tesis olarak öne çıkmaktadır. Erzincan ve yakın çevresinin pancar tarımı için son derece elverişli olduğu keşfedildiğinde, bölgede şeker endüstrisini geliştirmek amacıyla atılan ilk adım Erzincan ve Çevresi Pancar

Üreticileri Kooperatifi'nin kuruluşu olmuştur. 2 Aralık 1953 tarihinde Ankara merkezli olarak faaliyete geçen kooperatif, pancar üretimini organize etmek ve yönlendirmek amacıyla uzun vadeli bir planlama yapmıştır. Ardından, 25 Şubat 1954 tarihinde Erzincan merkezli olarak Erzincan Sanayi Gelişim Anonim Şirketi kurularak şeker sanayisiyle ilgili girişimlere başlanmıştır. Bu şirket, işletmelere ortaklık sağlama ve sanayi tesisleri inşa etme amacını taşımaktadır. Erzincan Şeker Fabrikası da, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ tarafından hayata geçirilen başarılı projeler arasında yer almaktadır (BCA, 30.18.1.2/133.81.7; BCA, 30.18.1.2/137.105.10).

Erzincan Şeker Fabrikası, Erzincan ilinde yer alan ve köklü bir geçmişe sahip bir kuruluştur. Fabrikanın ihalesi, 27 Şubat 1954 tarihinde gerçekleştirilmiş ve inşaat çalışmaları, Aralık 1954'te başlamıştır. Montaj aşamasına ise 11 Eylül 1955 tarihinde geçilmiştir. Fabrikanın resmi açılışı, temel atma töreninden yaklaşık 2 yıl sonra, 30 Eylül 1956 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu özel gün, Erzurum ve Erzincan Şeker Fabrikaları'nın aynı zamanda açıldığı bir güne denk gelmiştir. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve heyetleri, törene katılan bölge halkıyla birlikte coşkuyla kutlamışlardır (Akpınar ve Karadeniz, 2015: 237).

Fabrikada günlük olarak 1.200 ton pancar işleme kapasitesine sahip olup, yıllık ortalama 120.000 ton pancarın işlenmesiyle 18 ila 20 bin ton arası şeker üretilmesi hedeflenmiştir. 1976 yılına gelindiğinde ise fabrikanın günlük pancar işleme kapasitesi 1.500 tona yükselmiştir. Fabrikanın pancar ekim sahası Erzincan iline bağlı merkez, Ilıç, Kemah, Refahiye, Tercan, Çayırılı, Sivas iline bağlı Suşehri, Divriği, Giresun iline bağlı Şebinkarahisar ve Gümüşhane iline bağlı Şiran ve Kelkit ilçelerinden oluşmaktadır (Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, 2003: 70).

1.6.9. Elâzığ Şeker Fabrikası

Elazığ Şeker Fabrikası, inşaa çalışmalarına şehir merkezinin 33 km uzaklığında İçme ilçesinde başlamıştır. Fabrikanın montaj çalışmalarına ise 30 Eylül 1955 tarihinde başlanmış ve tamamlanması 300 gün sürmüştür. Dolayısıyla Elazığ Şeker Fabrikası, diğer

fabrikalara göre en hızlı inşa edilenler arasındadır. Bölgenin iklim koşulları göz önüne alındığında, fabrikanın hızlıca kurulduğu açıktır. Fabrika her yıl 60.000 dönüm araziden yaklaşık 120.000 ton pancarı işleyerek 18.000 ton şeker üretme kapasitesine sahiptir. Şeker sanayi, bölgenin gelişimine katkıda bulunmuş ve bölge halkı şeker pancarı tarımının önemini vurgulayarak "Pancar olmasaydı icadı lâzım gelirdi" ifadesini kullanmıştır (Veldet, 1958: 1169).

Elâzığ Valisi Vefik Kitapçığıl Elazığ Şeker Fabrikası'nda ilk pancar alımının gerçekleştiği gün, Başbakan Adnan Menderes'i fabrikanın açılış törenine katılmak üzere özel bir davet telgrafıyla onurlandırmıştır. Fabrikanın açılışı, 1 Ekim 1956 tarihinde büyük bir kalabalığın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Elazığ Şeker Fabrikası, 1956 yılında açılması planlanan ve ardışık iki gün içinde işletmeye alınan üçüncü şeker fabrikası olarak tarihe geçmiştir. Açılış merasimine katılanlara, beyaz keten torbalara basılı olan açılış tarihiyle süslenmiş şeker hediyeleri sunulmuştur (Veldet, 1958: 1175; BCA, 30.1.0.0/20.115.6; İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye, 2013: 181).

Gazeteci İlhan Tarus, "Uzun Atlama" adlı eserinde Elazığ Şeker Fabrikası'nın, diğer şeker fabrikaları arasında en zorlu sosyal şartlara sahip olduğunu belirtmektedir. Fabrika, şehre otuz iki kilometre uzaklıkta ve iki dağ tarafından sıkıştırılmış bir boğazın tam ortasına kurulmuştur. Bu fabrika, 20. yüzyılın bir anıtı olarak nitelendirilmektedir. Bölgede rüzgarlar sıklıkla esmekte, sıcak ve soğuk hava koşulları birbirine eşit derecede hâkim olmaktadır. Ayrıca, çevrenin geri kalmış tepkilerine maruz kalan bu bölge, kendi kendini düşünmeye zorlanmış bir medeniyet yuvasıdır, şeklinde ifade etmiştir (Tarus, 2018: 209).

1.6.10. Malatya Şeker Fabrikası

1938 yılında, dokuz Malatyalı çiftçi tarafından ortaya atılan bir istekle başlayan süreçte, Malatya'nın bir şeker fabrikasına sahip olması talebi dile getirilmiştir. Bu dokuz kişi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdıkları mektupla Malatya'da şeker endüstrisinin

kurulmasını talep etmiştir. İstek üzerine “*Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ*” (TŞFAŞ), bölgeyi incelemek amacıyla harekete geçmiştir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, Malatya'nın da içinde bulunduğu Elâzığ ve Maraş illerinde pancar ekiminin düşük miktarda gerçekleşeceği ve bölgenin pancar tarımı için uygun olmadığına dair gerekçeler ileri sürülerek, Malatya'da şeker endüstrisi kurma talebi reddedilmiştir (BCA, 30.10.0.0/181.249.3).

Şeker sanayinin bölgede kurulması, Demokrat Parti döneminde gerçekleşmiştir ve fabrikanın inşası için 25 Ağustos 1954 tarihinde TŞFAŞ'a imtiyaz verilmiştir. Fabrikanın inşaatına Aralık 1954'te başlanmıştır. Fabrika, Malatya-Ankara karayolunun üzerinde konumlanmıştır. Şehir merkeziyle arasında yaklaşık 5 km mesafe bulunurken, tren garına olan uzaklık ise 200 m'dir (BCA, 30.18.1.2/136.76.6; Veldet, 1958: 1201; Yavaşoğlu ve Özgül, 2020: 981).

Malatya Şeker Fabrikası'nın açılış törenine katılması için, Malatya Demokrat Parti Vilayet İdare Heyeti Reisi Bayram Özcan tarafından Başbakan Adnan Menderes'e davet telgrafi gönderilmiş ve Başbakan Adnan Menderes bu daveti kabul etmiştir. Fabrika, Elazığ Şeker Fabrikası ile aynı tarih olan 1 Ekim 1956'da açılmıştır. Elazığ'daki fabrikanın açılışını gerçekleştiren Başbakan Adnan Menderes, beraberindeki heyet ile birlikte Malatya'ya geçmiştir. Heyet, bölgeye trenle seyahat ederken, Malatyalılar tarafından tren garında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Malatya Şeker Fabrikası, Doğu illerinde iki gün arayla açılan dördüncü şeker fabrikası olmasıyla birlikte 1956 yılında açılan son şeker fabrikasıdır (İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye, 2013: 184; BCA, 30.1.0.0/20.115.6.).

Malatya Şeker Fabrikası, ilk kampanya dönemine 8 Ekim 1956 tarihinde başlamıştır. Yaklaşık 3.286 dönüm alanda, 3.142 çiftçi tarafından pancar ekimi gerçekleştirilmiştir. Kampanya süreci 31 gün boyunca sürmüştür ve bu süre zarfında toplamda 21.150.131 ton pancar işlenerek 2.650.575 ton toz şeker elde edilmiştir. Bu veriler, Malatya Şeker Fabrikası'nın faaliyetlerini yansıtmaktadır (Veldet, 1958: 1240).

Malatya Şeker Fabrikası'nın açılmasıyla birlikte, Şeker Sanayii'nin Tevsi Programı, başarıyla tamamlanmıştır. Bu program, 1951 yılında yürürlüğe girmiş ve toplamda 11 adet şeker fabrikasının kurulmasını hedeflemiştir. Adapazarı, Amasya, Kütahya, Konya ve Kayseri Şeker Fabrikaları özel bir şirket tarafından kurulmuşken, diğer 6 şeker fabrikası TŞFAŞ tarafından oluşturulmuştur. Bu bilgiler, şeker fabrikalarının kuruluşunu ve Şeker Sanayii'nin Tevsi Programı'nın uygulanışını anlatmaktadır (Yurtoğlu, 2017: 304-305).

1956 yılında kurulan ve TŞFAŞ'a bağlı olan Malatya, Erzurum, Elazığ ve Erzincan Şeker Fabrikaları, üretim oranlarına göre değerlendirildiğinde, olası bir savaş durumunda kapatılması halinde günlük yaşamın akışını etkileyecek önemli kuruluşlar ve fabrikalar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, 11 Şubat 1957 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından bu konuda bir karar alınmıştır (BCA, 30.18.1.2/145.111.7).

1.7. SANAYİLEŞMENİN, ŞEKER FABRİKALARININ KENTLEŞMEYE ETKİSİ

Yeni üretim modeli, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu model sayesinde, kırsal alanlarda yoğun emek harcanarak üretilen birçok malzeme, kentlerdeki sanayi tesislerinde daha hızlı ve ekonomik bir şekilde üretilmiştir. Sonuç olarak, kırsaldaki iş yerlerinin hızla kapanmasıyla birlikte işsizlik sorunu ortaya çıkmış ve bu durum insanları kente yönlendirmiştir (Kaya, 2011: 47).

Sanayi Devrimi, kırsal bölgelerden insanları belirli merkezlere toplayarak kırsal alanların aleyhine kentlerde nüfus birikimine neden olmuştur. Bu durum, günümüzdeki sanayileşmiş ülkelerde gözlemlenen kırsal-kentsel nüfus dengesizliğinin temelinde yatmaktadır. Ayrıca, kırsal nüfusun kendi kendini sürdüren küçük sanayi faaliyetlerinin modern ve gelişmiş kent sanayisiyle rekabet edememesi de bu bağlamda önemli bir rol oynamaktadır. Bazı batı ülkeleri, Sanayi Devrimi öncesi dönemde bile kırsal alanlarda bazı sanayi faaliyetleri yürütmüşlerdir. Kırsal alanlardan kentlere doğru yönelen göçlerle

birlikte, kırsal alanlardaki nüfus azalması aynı zamanda sanayi faaliyetlerinin sona ermesine de yol açmıştır (Kaya, 2011: 47).

Sanayi devriminin etkileriyle birlikte, batı dünyasındaki kentlerin büyüklüğü büyük ölçüde artış göstermiştir. Örneğin, 1880'lerde Prusya'daki kentler 2 milyon, Fransa'daki kentler ise 1 milyon nüfusa ulaşmıştır. İngiltere ve Galler'deki kentler 750.000 kişilik bir nüfus artışı yaşamış ve 1890 yılına gelindiğinde Londra ve Paris, nüfuslarını yüzyılın ortasındaki rakamlara göre ikiye katlamış, Berlin'in nüfusu ise dört katına çıkmıştır (Aydoğan, 1989: 38).

Nüfus artışıyla birlikte genel sağlık alanında iyileşmeler gözlemlenmiştir. Tarımsal üretimde makine teknolojisinin kullanılmasıyla birlikte tarımsal verimlilik artmış ve tarımda işgücü fazlalığı ortaya çıkmıştır. Tarımdaki işgücü fazlalığı süreci, nüfusun genel artışını takip etmiş ve fazlalığın kentlere yönelmesiyle büyük merkezlerin alanı muazzam bir şekilde genişlemiştir. Kentleşme, neredeyse sanayileşmeyle paralel bir şekilde artış göstermiştir (Mumford, 2007: 551).

Sanayinin yoğunlaştığı bir kentte, aynı zamanda konut stoğu, makine satış noktaları, uzman danışmanlar ve yerel ara maddeleri kullanan diğer işletmeler gibi sanayiye bağlı yan hizmetlerin ve işletmelerin bir araya gelmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, diğer işletmelerin kentteki fabrikaları için uzmanlaşmış işlevler sunarken, pazarlama kanalları, özel taşımacılık imkanları, uzmanlaşmış iş gücü ve diğer ilgili kurumların sanayinin büyümesine katkıda bulunarak, sayı ve boyut açısından yoğun bir bölgenin genişlemesine yol açmıştır (Harris ve Ullman, 2002: 62).

Sanayinin gelişmesi, ekonomik büyüme ve nüfus artışını beraberinde getirdiği için yeni iş kollarının ortaya çıkmasına ve mevcut iş kollarının da artmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler zincirleme şekilde gerçekleşmiş ve sonucunda kentler önemli ölçüde büyümüştür. Sanayileşme aynı zamanda ulaşım ve iletişim alanında büyük yenilikler getirmiştir. Ulaşım tekniklerindeki ilerlemeler, kentleşmeyi iki yönde etkilemiştir.

Öncelikle, yetersiz ulaşım nedeniyle küçük sanayi kuruluşları ve yerel ticaret alanları sadece kendi çevrelerinde üretim yaparken, ulaşımın gelişmesiyle birlikte büyük üretim ve ticaret merkezlerine dönüşmüşlerdir. Diğer yandan, ulaşımın kolaylaşması, insanların hareketlilik imkânlarını arttırmıştır. Bu da kentlerden kırsal bölgelere ulaşımın kolaylaşmasını sağlamış ve bu durum hem kentle ilişkilerin artmasına, hem de göçün kolaylaşmasına yol açmıştır (Kaya, 2011: 55).

Kentleşme fenomeni, sadece bir nüfus hareketi olarak değil, aynı zamanda toplumların sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen bir değişim olarak değerlendirildiğinde, daha gerçekçi bir yorum yapılabilir ve az gelişmiş ekonomilerle gelişmiş ekonomiler arasındaki farklılıklar vurgulanır. Günümüzde görülen kentleşme olgusu, aslında sanayileşmenin bir sonucudur (Kaya, 2011: 55).

Artık günümüzde genel olarak kabul edilen görüş, kent kavramının ortaya çıkışı, kentleşme ve sanayileşme olgularının insanların daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşma amacıyla ortaya çıktığıdır. Ayrıca, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve diğer birçok alana etki ettiği düşünüldüğünde, toplumun yaşam kalitesi üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu açıkça görülmektedir. Daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşma çabasında, kentleşme ve sanayileşme olgularının nasıl şekilleneceği veya bu süreçte ortaya çıkan istenmeyen sorunların nasıl çözüleceği ise "kalkınma" kavramıyla bağlantılı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 2011: 55).

Sanayi devriminin tetiklediği kentleşme süreci, toplumun sosyal yapı dinamiklerini harekete geçirerek, günümüzdeki "gelişmişlik" veya "kalkınma" kavramının temellerini atmıştır. Bu süreç, "tarım temelli köy toplumu" yapısının yerine "sanayi ve hizmetlere dayalı kent yapısı"nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Geleneksel toplumlarda üretim evlerde ve el tezgahlarında gerçekleştirilirken, fabrikaların devreye girmesiyle birlikte konut ve işyeri ayrılmıştır. Bu da uzmanlaşma ve iş bölümü sağlayarak üretimde verimlilik artışı yaşanmış ve yeni teknolojilerin geliştirilmesiyle bu verimlilik daha da yükselmiştir. Sanayileşmeyle birlikte yaşanan gelişmeler, kent yapılarını da dönüştürmüştür. Örneğin, kırsal alandaki geleneksel geniş aile yapısı yerini, kentteki

çekirdek aile yapısına bırakmıştır. Aynı şekilde, geleneksel tarım toplumunun köylüleri de sanayi işçileri konumuna gelmiştir (Akgür, 1997: 71).

Sanayinin verimliliği, gelişmiş ülkelerde tarımsal işgücünü kente çekerek etkili olmuştur. Ekonomik gelişmelerle birlikte nüfusun çoğunluğu, hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır. Kentleşme süreci, nüfusun tarım dışı, kentsel alanlara yönelmesine rağmen, gelişmiş ülkelerin kentleşmesi kalkınma ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerdeki kentleşme, kalkınma sürecinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (İsbir, 1986: 8).

Kentleşmenin, sanayileşmeyle daha belirgin hale geldiği ve ivme kazandığı kesinlikle doğrudur. Sadece kentleşmenin nedenlerinden bahsedildiğinde bile, "üretim, ulaşım ve tarım tekniklerindeki" değişikliklerin bu fikri desteklediği görülmektedir (İsbir, 1986: 8).

Kent olgusu, sanayi devrimiyle birlikte toplumun kabul ettiği ve tercih ettiği gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme ve organize edilmiş bir sosyal hayat anlayışını kazanmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte kentleşme, toplumun önemli bir demokratik ve toplumsal hareket noktası haline gelmiş ve toplum yapıları "kent" ağırlığında dönüşüm geçirmiştir. Genel olarak, kentleşme ve sanayileşmenin birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğu kabul edilmektedir. Nüfus artış göstermiş, işçilerin görevleri farklılaşmış ve bu farklılaşma uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir (İsbir, 1986: 11).

Sanayileşme süreci, toplumsal yapı üzerinde derin etkileri olan bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu özellikleriyle, sanayileşme ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin temel kaynağı olarak kabul edilebilir. Çünkü günümüzde sanayileşme, sadece ekonomik ve teknik değişimlerin ötesine geçmiş, tarihsel, toplumsal ve kurumsal farklılıkları da dikkate alan bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç, içinde bulunulan toplumsal alan ve politik güç ilişkilerinden ayrı düşünülemez ve bu bağlamda daha geniş bir anlam kazanmaktadır (Eser, 1993: 16).

Günümüzde şu anlama gelecek şekilde kentleşme, ekonomik gelişmeyle paralel bir süreç izlemektedir. Kentleşme hiçbir zaman sanayileşme öncesinde veya sonrasında olduğu hızı yakalayamamış ve oluşan toplumun yüksek kentleşme düzeyine ulaşamamıştır. Aynı şekilde günümüzdeki sanayileşmemiş toplumlarda dahi, kentleşme, sanayileşmiş toplumlardaki hız ve özellikleri taşımamaktadır. Bu nedenle kentleşme, ekonomik kalkınmanın önemli bir sebebi olan sanayileşmenin temel unsuruna dönüşmüştür. Sanayileşme orta boyutlu bir kentleşmeyi beraberinde getirdiği için, kentleşme ve sanayileşme aynı kavramlar olmamakla birlikte eşzamanlı süreçler olarak kabul edilmiştir. Kentleşme, sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve ona bağlı olarak gelişmiştir (Erkan, 2010: 51).

1.7.1. Sanayileşme ve Kentleşmenin Çevre Üzerindeki Etkisi

Sanayi devrimi sonrasında kentsel alanların yoğunlaştığı endüstriyel toplumlarda, artan refah talebi ve tüketim eğilimleri, üretimin artmasına ve doğal kaynakların sınırsız kullanımına yol açmıştır. Bu durum, teknolojik gelişmeler, modernleşme, ekonomik kalkınma ve refah seviyesinin yükseltilmesini hedefleyen toplumlarda önemli bir değer haline gelmiştir. Bu nedenle, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için doğal kaynaklar, sınırsız bir şekilde kullanılması gereken ekonomik bir meta olarak görülmüştür. Doğa, kendi başına bir değer olarak kabul edilmemiş, aksine sınırsızca kullanılmış ve sömürülmüştür. Ancak bu bilinçsiz kullanım sonucunda doğanın kendini yenileme yeteneği zayıflamış ve yetersiz kalmıştır. Bu durumun en somut örneği, küresel ısınma olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınmanın temel nedeni, atmosferdeki sera etkisine yol açan gazların artışıdır. Bu gazların temel kaynağı ise fosil yakıtların, özellikle *“kömür, benzin ve doğalgazın”* tüketimidir. Karbon emisyonunun çevreye verdiği zararlar, bugün çok önemli boyutlara ulaşmış durumdadır.

Pek çok alanda olumsuz sonuçlara yol açmasının yanı sıra, çevre tahribatı da, büyük ölçüde sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır. Bu tespit, özellikle gelişmiş ülkelerde, sanayi

üretiminden kaynaklanan çevre kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine karşı oluşan farkındalık ve gösterilen toplumsal tepkiler ile yakın zamanda daha da önem kazanmıştır. Bu durum, karar alıcıları harekete geçirmiştir. Ancak geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde çevresel sorunlar, yetersiz yasal düzenlemelerle birlikte sanayileşmeye bağlı olarak artmaya devam etmektedir. Bu süreklilik, aynı zamanda küresel ısınma ve iklim değişikliğini hızlandırmaktadır. Öncelikle sanayileşmeyi ve üretim artışını hedefleyen ülkeler, kontrolsüz ekonomik büyüme ve şehirleşmeyle birlikte yayılan çevresel sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Ancak kaçınılmaz olarak küresel ölçekte etkili hale gelen iklim değişikliği ve buna bağlı problemler, bir dizi sosyal ve ekonomik sorunu tetikleyerek sağlık üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır (Doğan ve Tüzer, 2011a; Doğan ve Tüzer, 2011b).

1.7.2. Sanayileşme ve Kentleşmenin Sağlık Üzerindeki Etkisi

Çevresel sorunlar ve küresel iklim değişikliği, bireysel hataların bir sonucu olarak değerlendirilmekte, ekonomistler, devlet yöneticileri ve diğer yönetim mekanizmaları için en büyük piyasa başarısızlığı olarak kabul edilmektedir. Bu sorunlar, sanayileşmenin etkisiyle birlikte ortaya çıkmakta ve canlı yaşamını tehdit etmektedir. Gün geçtikçe artan bu sorunlar karşısında yapılan çalışmalar ve farkındalık oluşturma çabalarıyla birlikte, sanayi açısından gelişmiş ülkeler, çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak bu çalışmaların etki alanını genişletme konusunda yetersiz kaldığı ve gelişmekte olan ülkelerdeki çevresel sorunların, insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini artırarak devam ettirdiği görülmektedir (Doğan ve Tüzer, 2011a).

Çalışmaların yetersizliği, küresel iklim sorununun dünya çapında krize dönüşmesine etki etmiştir. Dünya nüfusunun artışı, teknolojik ilerlemeler ve zaman-mesafe faktörlerinin iyileşmesi, tüketim ihtiyacının artmasına bağlı olarak sanayi üretimini artırmıştır. Ekonomik kazanç politikaları, dünya sağlığındaki sorunları çözme gerekliliğini ikinci plana atmıştır. Üretim ve tüketim süreçlerindeki değişimler, doğal kaynakların bilinçsiz kullanımını ve çevre sorunlarının artmasını tetiklemiştir. Bu sorunlar tüm insanlığı etkileyen bir kelebek etkisi yaratmakta ve çevre ile insan sağlığı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Doğan ve Tüzer, 2011b).

Çevre ve insan sağlığını tehdit eden faktörlerin incelenmesi, iki aşamada gerçekleştirilebilir. İlk aşamada, tarımsal faaliyetlerin azalması ve kentleşme sürecinin başlamasıyla birlikte üretim ağının hızlanması ve kaynak kullanımının artması gibi etkenler öne çıkmaktadır. Diğer aşamada ise üretim ve tüketim süreçlerinden kaynaklanan atıkların çevreye bırakılması durumu söz konusudur. Bu olumsuz etkilerin her kesimi aynı şekilde etkilemediği görülmektedir. Özellikle çocuklar, yaşlılar, işsizler ve göçmenler gibi savunmasız gruplar, çevresel olumsuzluklardan daha fazla etkilenmektedir. İşçi gruplarında ise kimyasal ve mikrobiyolojik etmenlere maruz kalma durumu, sağlık açısından sorunlara yol açabilmektedir. Bireylerin sosyo-ekonomik durumu ise yerleşim bölgeleri üzerinde de etkili olmuştur. Düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olanlar, çevresel sorunların yoğun olduğu bölgelere daha yakın konumlanmaktadır. Bu durum, çevresel sorunların bu gruplara daha fazla etkisini göstermektedir (Deniz, 2011; WHO, 2010; WHO, 2018).

Ekonomik büyüklük düzeyi, dünya ekonomisi içinde belirleyici olan ülkeler arasında tartışılan bir konudur. Çünkü konuyla ilgili geleneksel ölçüm yöntemleri, sorunun boyutlarını veya risklerini hesaplamada yetersiz kalabilmekte ve çözüm odaklı yaklaşımların belirlenmesinde yanıltıcı olabilmektedir. Gelişmiş ölçüm teknikleriyle yapılan değerlendirmeler ise geleneksel ölçüm yöntemleriyle aynı sonuçları vermeyebilir. Bu durum, ölçüm tekniklerinin üretim, dağıtım ve teknoloji entegrasyonunu içeren bir yaklaşımı gerektirdiğini göstermektedir. Avrupa Birliği'nin ölçüm teknikleri konusunda gerçekleştirdiği araştırmalar, bu sorunların üstesinden gelmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmalar, daha sağlıklı ekonomik politikaların oluşturulması, kalkınma planlarının hazırlanması ve uluslararası yatırımların teşvik edilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Küresel ekonomide, geliştirilmiş standart ölçüm tekniklerinin dünya çapında yaygınlaştırılması, üretim ve tüketim süreçlerinin doğru bir şekilde işlemesi ve çevresel sorunlara yönelik çalışmaların daha etkili bir şekilde yürütülmesi için elzemdir (WHO, 2018).

Geleneksel ekonomik ölçüm teknikleri, toplum sağlığına ilişkin olarak yüksek maliyetlere yol açabilmektedir. Çevresel sorunlardan kaynaklanan hastalıkların tedavisi için yapılan sağlık harcamaları önemli bir mali yük taşımaktadır. Bu harcamalar, GSYH'nin artmasına ve ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir (WHO, 2018).

Landrigan ve diğerleri (2017) tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, gelişmiş ülkelerde sanayi üretimiyle ilişkili olan hava kirliliğine bağlı sağlık harcamalarının, toplam sağlık harcamalarının %3,5'ine denk geldiğini ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar, aynı zamanda verimlilik açısından da sıkıntılar yaratmaktadır. Araştırmalar, çevresel sorunlardan kaynaklanan sağlık harcamalarının GSYH'nin %1,3 ila 1,9'unu gelişmemiş ülkelerde ve %0,05 ila %0,1'ini gelişmiş ülkelerde oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, gelişmemiş ülkelerde çevresel sorunların daha fazla hissedildiğini ve sağlık harcamalarının daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Piyasa dışı maliyetler ise GSYH ve ekonomik gelişmeden bağımsız olarak şekillenmektedir. Döngüsel ekonomiye geçiş, makroekonomik yapı üzerinde olumlu bir etki yarattığından, GSYH ölçme yöntemleri ve makroekonomik göstergeler bunlardan bağımsız olarak ele alınabilir. Yapılan araştırmalarda, geleneksel makroekonomik göstergelerin kullanılması durumunda bile, döngüsel ekonominin olumsuz etkisi olmadığına dair bulgular elde edilmiştir (Landrigan ve diğerleri, 2017).

1.8. SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME İLİŞKİSİ

Genellikle modernleşmenin göstergesi olarak kullanılan kentleşme ve sanayileşme, ekonomilerin gelişmesi ile ortaya çıkan bir olgudur. Ekonomilerin temeli, tarım ekonomisinden imalata doğru kayarken, kentsel alanlarda yaşayan insan sayısı artmakta ve sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payı da bu duruma paralel olarak yükselmektedir. Bu modernleşme süreci, gelir ve yaşam standartlarındaki artışlarla ilişkilendirilirken, sanayileşme yerleşim yerlerinin kullanımı üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır (Sadorsky, 2014, s. 393-394).

Özellikle sanayi devrimi ile başlayan bu süreç, ilk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlamış, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ülkeleri ve ardından ABD'ye yayılmıştır (Quataert, 2009). Sanayi devrimi, teknolojinin gelişmesi, endüstriyel üretim ve ulaşım imkânları sayesinde birçok alanda köklü değişimler, tarihteki en önemli kilit taşı olarak gösterilmektedir (Touraine, 1995). Bu durumun ortaya çıkardığı sonuç, fabrika inşaatlarına hız verilmesi, yeni sanayi alanlarının ve altyapılarının planlaması ve ihtiyaç duyulan personelin ihtiyaç duyacağı yeni alan ve imkânların geliştirilmesi şeklinde olmuştur.

Türkiye'de sanayileşme, kentleşme üzerinde farklı etkilere sahiptir. Bu gelişme türleri; sanayi temelli kentleşme, turizm temelli kentleşme ve terör kaynaklı kentleşme olarak üç çerçevede açıklanmaktadır. Sanayiye bağlı kentleşme ise üç faktör arasında en fazla etkiye sahiptir (Işık, 2005). Sanayi temelli kentleşme neticesinde, ulaşım ve ulaşım yollarının gelişmesi, toplumun sosyal, ekonomik ve politik ilerleme kaydetmesi, kayda değer bir nüfusun önce en yakın yerleşim yerlerine yerleşmesi ve daha sonra büyük metropol alanlarında toplanmasına neden olmaktadır (Subaşı & Kırca, 2017).

Sanayileşme sürecinde ülkemizde yeterli politikalar üretilmemesi nedeniyle, düzenli ve planlı bir yerleşme modelinden söz etmek oldukça zordur. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir şekilde artan şehir nüfuslarının konut ihtiyaçlarının karşılanmaması, kentleşmenin hukuk dışı bir şekilde şekillenmesine ve yığın olarak tabir edilen bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yıllardan itibaren şehirlerin kenarları gecekonduyla çevrili hale gelmiştir. Günümüzde büyük şehirlerin yalnızca çevreleri değil, aynı zamanda merkezleri de gecekondu semtleri tarafından çevrelenmiş durumdadır. Zamanla bu yapılar modern şekilde şehirlere entegre olabilse de sorun hala devam etmektedir (Keleş, 1996, s.386).

Başta İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa olmak üzere sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu şehirlerde bu durumun daha fazla yaşandığı görülmektedir. Kırdan kente göç ekseriyetle sanayi gelişimi neticesinde ortaya çıkmıştır (Özgüç, 1986). Kentlerde hızlı bir şekilde gelişen bu göç ve dönüşümler özellikle 1980'li yıllardan itibaren kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda değişimi de beraberinde getirmiştir. 1950'li yıllarda kent

merkezlerinin nüfus oranları %25 iken kırsal alanlarda bu oran %75'tir. Aynı yıllarda Türkiye'de 50 bin gecekondlu bulunurken, bu gecekondularda oturan nüfus ise yaklaşık 250 bin civarındadır. 1960'lı yıllara gelindiğinde kent nüfusu %32'ye yaklaşırken, kırsal nüfus ise %68 olmuştur. 1970'li yıllarda ise kent nüfusu %39'a yaklaşmıştır (Şekil 6).



Şekil 6. 1971 Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler (Köroğlu, 2004)

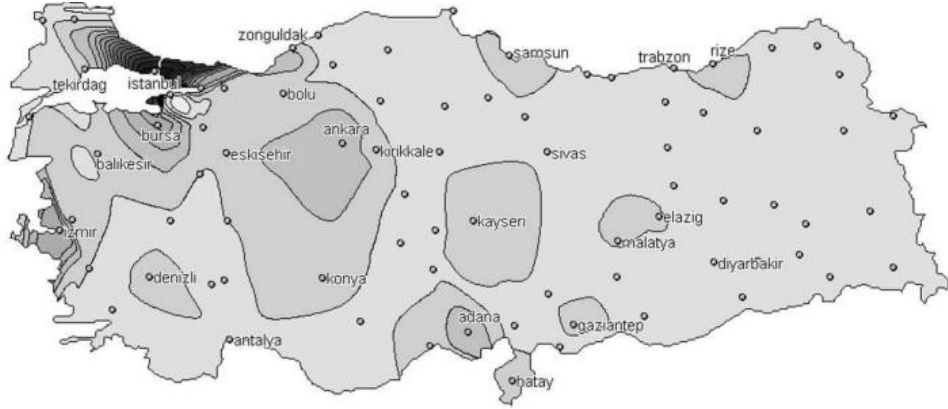
1980'li yıllar Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişi nedeniyle sanayileşmenin daha da hızlandığı ve buna bağlı olarak kırdan kente göçün de arttığı bir tarih olmuştur. Bu tarihte kent nüfusu %43,91 iken, gecekondlu sayısı ise 1.15 milyona yaklaşmıştır (Şekil 6).



Şekil 7. 1980'li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler (Köroğlu, 2004)

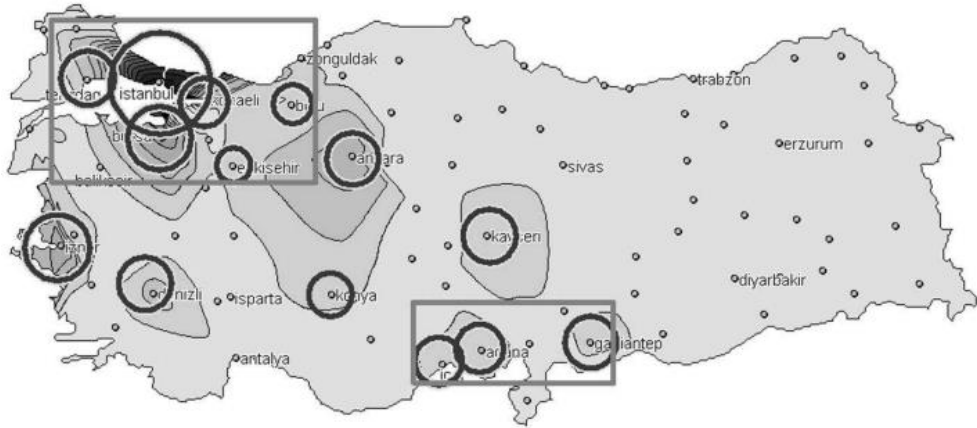
Gecekondularda yaşayan nüfus ise 5.75 milyon olmuştur (Keleş, 2015; s.25). 1990'lı yıllara gelindiğinde kent nüfus oranı %59 olmuş buna karşılık kır nüfusu ise %41 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllarda ülke kentlerinde 2 milyon gecekondlu bulunurken, bu

konutlarda yaşayan insan sayısı ise 10 milyona yaklaşmıştır (Şekil 7) (Keleş R. , 1996, s. 386).



Şekil 8. 1990’li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun Olduğu Şehirler (Köroğlu, 2004)

2000’li yıllarda sanayi temelli gelişmeye bağlı olarak, kent nüfusları da hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu durum, özellikle sanayi bölgelerinin yoğun olduğu ve iş gücü ihtiyacının ortaya çıktığı şehirlerde yoğunlaşmıştır (Şekil 8). Bunun yanında 2000 yılında şehir kapsamına giren yerleşim yerlerinin toplam nüfusa oranı daha da artarak % 65'e yükselmiştir. Kırsalın oranı ise % 35 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000: 48).



Şekil 9. 2000’li Yılında İmalat Sanayinin Yoğun olduğu Şehirler

1.8. SANAYİLEŞME BAĞLAMINDA ŞEKER FABRİKALARININ KENTLEŞMEYE ETKİSİ

Sanayileşme, modern toplumların dönüşümünde katalizör rolü üstlenen önemli bir faktördür ve özellikle kentleşmeye olan etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmenin başlangıcıyla birlikte, tarım ve el işçiliğine dayalı geleneksel yaşam biçimleri yerini fabrika üretimine ve teknolojik ilerlemeye bırakmıştır. Bu dönüşüm, kırsal bölgelerden kentlere kitlesel bir göç dalgasını tetiklemiş, böylece kentler hızla büyümüş ve değişmiştir. Sanayileşmenin kentleşmeye etkisi sadece nüfusun yoğunlaşmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel dinamikleri de derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, sanayileşmenin kentleşmeye olan etkilerinin anlaşılması, modern toplumların yapısal evrimini ve kentlerin bugünkü şeklinin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Türkiye'nin sanayileşme serüveni ve bu sürecin beraberinde getirdiği kentleşme dinamikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan önemli bir tarihsel çerçevede değerlendirilebilir (Çekirge, 2013: 89). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki ekonomik yapı, geleneksel zanaat ve tarım temelli bir karakter taşıırken, sanayi devriminin etkileri giderek hissedilmeye başlamıştır. Bu geçiş süreci, Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte hız kazanmış ve Cumhuriyet döneminin kuruluşundaki fikirsel ve yapısal değişimlerle daha da ivme kazanmıştır. Bu dönemler arası geçiş, sanayileşmenin Türkiye'nin kentleşme durumunu şekillendirmedeki kilit rolünü anlamak için, önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Modernizasyon hareketlerinin bir yansıması olarak, yeni Türk devletinin kurulmasıyla birlikte, öncelikli olarak mevcut durumun analizi yapılmış ve akabinde Türkiye'nin ekonomik yapısına uygun politikalarla yönlendirilmesi amaçlanmıştır. 1923 ile 1932 yılları arasındaki bu dönem, sadece cumhuriyetin kuruluş yıllarına değil, aynı zamanda ilk ekonomik politikaların somut olarak görüldüğü bir döneme denk gelmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin ekonomik altyapısını güçlendirme ve modern bir sanayi temeli oluşturma amacıyla atılan adımların izlerini taşımaktadır (Avcı, 2000:3).

Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, siyasi gücün temel kaynaklarından biri olarak kabul edilen sanayileşmeye, özel bir vurgu yapılmıştır. Ulusal sanayinin gelişimi için

çeşitli önlemler alınmış, 1927 yılında kabul edilen "Teşvik-i Sanayi" yasasıyla, özel girişimi koruyucu ve teşvik edici tedbirler benimsenmiştir. Bu yasayla, Türkiye'nin kendi sanayisini oluşturmaya yönelik önemli adımlar atılmıştır (Atalay, 1983: 40). Bu dönem, ülkenin kalkınma ve modernleşme hedefleri doğrultusunda sanayileşmenin öncelik kazandığı bir dönemi yansıtmaktadır.

Bu politika yönergelerine paralel olarak, sanayi sektörünün finansmanını sağlamak amacıyla "Sanayi ve Maden Bankası", "Sanayi Ofisi", "Sümerbank" gibi kuruluşlar kurulmuştur. Ülkenin farklı bölgelerinde, Konya Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası gibi sanayi işletmeleri ve fabrikalar inşa edilmiştir. Özellikle demiryolu altyapısında, büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, tüm bu ilerlemelere rağmen, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1950'li yıllara kadar büyük çaplı bir kentleşme hareketi gözlenmemiştir. Bu dönemde, sanayileşme çabalarına rağmen kırsal kesimdeki nüfusun çoğunluğu hâlâ tarım ve el işçiliğiyle uğraşmaktadır, bu da kentleşme hareketinin beklenen hızda gerçekleşmesinin önündeki faktörlerden biri olarak öne çıkmıştır.

1950'lerden sonra Türkiye'de gerçekleşen sanayileşme ve kentleşme süreci, ülkenin modernleşme ve ekonomik büyüme hedefleri doğrultusunda önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, ekonomik politikaların değişimi, tarım temelli yapının yerini sanayi ve hizmet sektörüne bırakmasıyla birlikte, kentlerde nüfus artışı ve kentleşme sürecinin hızlanmasına yol açmıştır. 1950'lerden itibaren Türkiye, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde, sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla önemli politika değişiklikleri gerçekleştirmiştir (Akgür, 1997; Işık, 2005: 62). Bu dönemde alınan ekonomik tedbirler, sanayi üretiminin artırılmasını amaçlayarak kentleşmeyi tetiklemiştir. Örneğin, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" (1963-1967) ile sanayileşme öncelikli hedefler arasına alınmış ve sanayi tesislerinin kurulması, üretimin çeşitlendirilmesi teşvik edilmiştir. İnsanlar, kırsal alanlardan kentlere iş arama amacıyla yoğun bir göç dalgası başlatmış ve bu dönemde, büyük şehirlerde nüfus artışları yaşanmıştır. Bu durum, kentlerin hızla büyümesine ve altyapı ihtiyaçlarının artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin büyük şehirleri, sanayi merkezleri haline gelmiş ve bu dönemde birçok sanayi tesisi kurulmuştur. Özellikle otomotiv, tekstil, kimya ve metal

sektörlerinde büyüme yaşanmıştır. Türkiye'deki sanayileşme ve kentleşme süreci, ülkenin ekonomik ve sosyal dokusunda önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde alınan politikalar ve gerçekleşen göç dalgaları, Türkiye'nin kentlerini dönüştürmüş ve modern bir sanayi toplumunun temellerini oluşturmuştur.

1980'lerden sonra uygulanan ihracata yönelik ekonomik büyüme politikaları, Türkiye'nin sanayi sektörünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Ulusal ekonomi içerisinde sanayinin payı, belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönemde, İstanbul, Bursa, İzmir gibi geleneksel sanayi merkezlerimize ek olarak İstanbul'un çevresinde bulunan Çorlu, Çerkezköy, Kocaeli, Sakarya ve aynı zamanda Manisa, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi yeni sanayi kentleri de hızla gelişmiştir. Sanayi, sağladığı istihdam kapasitesi nedeniyle sürekli bir çekim merkezi olmuş, bu da kentlerdeki nüfusun sürekli bir artış trendine girmesine yol açmıştır.

Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren hızlı bir sanayileşme ve kentleşme süreci yaşamıştır. Bu dönemde, özellikle ekonomik reformlar, yatırım teşvikleri ve uluslararası ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi gibi faktörler, ülkenin sanayi sektörünü canlandırmış ve kentleşmeyi hızlandırmıştır (Doğan, 2020). Sanayi üretimindeki çeşitlenme, teknolojik yenilikler ve dış ticaretteki artış, Türkiye'nin ihracata dayalı büyüme stratejisine önemli bir destek sağlamış ve sanayi sektörünün büyümesini tetiklemiştir. Türkiye'nin büyük şehirleri ve sanayi merkezleri, modern altyapı ve üretim tesisleri ile dönüşmüş, bu da büyük ölçüde kentleşmenin ivme kazanmasına zemin hazırlamıştır. Büyük yatırımların gerçekleştirildiği bölgelerde sanayi kümelenmeleri oluşmuş ve buralarda işgücü talebi artmıştır. Özellikle otomotiv, tekstil, beyaz eşya ve savunma sanayi gibi sektörlerdeki büyüme, kentsel alanlarda yeni iş fırsatlarının doğmasına yol açmıştır. Ancak, hızlı sanayileşme ve kentleşmenin beraberinde getirdiği, altyapı ihtiyaçları, çevre sorunları ve konut sıkıntısı gibi zorluklar da ortaya çıkmıştır.

Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişme ile birlikte, toplum yapısında artan bir düzen, işbölümü ve uzmanlaşma etkisiyle kent sayısı artmış ve günümüz kentlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu süreç, nüfus birikiminin kentlere özgü değişikliklere yol

açtığı, insan davranışları ve ilişkilerinde önemli değişimlere neden olan bir dönüşümü yansıtmaktadır (Keleş, 2002: 21-22). Modernleşme ve sanayileşme ile yakından ilişkili olan kentleşme süreci toplumsal ekonomi, sosyal dinamikler ve kültürel yapıda anlamlı dönüşümlere zemin hazırlamaktadır.

Türkiye'nin ekonomik girişimleri ve kalkınma modelleri arasında, Cumhuriyet tarihinin en önemli örneklerinden biri şeker fabrikalarıdır. Pancardan üretilen şeker ve şeker endüstrisi, sadece bir gıda maddesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda yüksek gelir getiren, bölge halkına iş imkânı sağlayan ve yapıldığı bölgeye ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan katkıda bulunan bir sektördür. Osmanlı döneminde başarısız girişimlerin ardından, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, endüstrileşme çalışmalarının bir sonucu olarak Türkiye'nin *“ilk şeker fabrikaları Uşak (1926), Alpullu (1926), Eskişehir (1933) ve Turhal'da (1934) kurulmuştur. 1950'lerde artan şeker talebini karşılamak amacıyla yeni şeker fabrikalarının açılması kararı alınmış ve ikinci aşamada 11 şeker fabrikası daha inşa edilerek toplam sayı 15'e çıkmıştır. Ankara (1962) ve Kastamonu (1963) Şeker fabrikaları”* da bu dönemde kurulan fabrikalar arasındadır. Açılan 17 fabrika, Türkiye'deki şeker endüstrisinin önemini ve o dönemdeki sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi yansıtmaktadır. 1923 yılında gerçekleştirilen Milli İktisat Kongresi, erken Cumhuriyet Dönemi'nde ulusal girişimcileri teşvik etmek amacıyla alınan kararlarla birlikte başlamıştır. Bu kararlar doğrultusunda ilk Şeker fabrikası, 19/4/1923 tarihinde kurulmuş ve 17/12/1926 tarihinde faaliyete geçmiştir. 1925 yılı, şeker üretimi ve fabrika kurulumu açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. "Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Kanunu" adlı kanunun çıkarılmasıyla şeker endüstrisinin gelişimi için tedbirler alınmış ve yatırımcılara ayrıcalıklar sağlanmıştır. Bu fabrika, "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikası Türk Anonim Şirketi" tarafından Çatalca, Edirne, Tekirdağ, Bilecik ve bölgede yaşayan şahıslardan oluşan bir sermaye ile kurulmuştur. Temeli 22.12.1925 tarihinde atılan fabrika, on bir ay içinde montajı tamamlanarak 26.11.1926 tarihinde Uşak'ta ilk şeker fabrikası olarak faaliyete geçmiştir (Akıltepe, Malkoç Sabri, & Molbay, 1964, s. 22-23).

Şeker fabrikası, Alpullu köyünde, Kırklareli iline bağlı bir yerleşim olan Babaeski ilçesinde bulunmaktadır. İstasyonun hemen yanında, İstanbul-Edirne demiryolu üzerinde inşa edilmiştir. Alpullu, pancarın temel hammaddesi, kömür, yedek parçalar ve ürünlerin taşınması için gereken karayolu ve demiryolu bağlantılarına sahip olması nedeniyle şeker endüstrisi için ideal bir konuma sahiptir. Şeker fabrikasının kuruluş yıllarında köylüler, devletin pancar ekimine teşvik ettiği gruptandı. Başlangıçta yeterli miktarda pancar üretilmemesi nedeniyle Lüleburgaz'da bulunan Sarımsaklı Tohum Üretim Çiftliği (1926), satın alınarak pancar üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra şekerin yan ürünü olan melas, hayvan besiciliği için yem olarak kullanılmış ve böylelikle hayvancılığın gelişmesine katkı sağlanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 4829).

Bir Babaeskili vatandaşın tahsis ettiği yaklaşık 500 dönümlük arazi, fabrika arazisi olarak seçilmiş, fabrika ve tesislerin yapımı için Almanya merkezli Maschinen Fabrik Bukau R. Wolf adlı şirkete 2.000.000 liralık bir sipariş verilmiştir. Yerleşkede, fabrika binası ve üretim alanlarının yanı sıra, yaşayan kişilerin (memur, işçi ve aile üyeleri) konaklayabileceği çeşitli tiplerde ve boyutlarda “*lojmanlar, memurlar, teknik personel, mühendisler ve yöneticiler*” için bekar pavyonları ve misafirhaneler de bulunmaktadır (Tarus, 2018, s. 67-68).

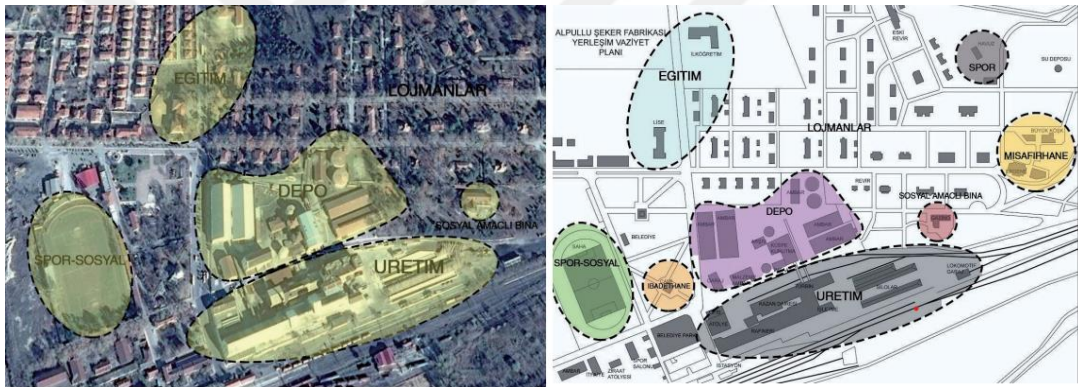


Şekil 10. Alpullu Şeker Fabrikası İlk Kurulduğu Yıllar (Fabrika Arşivi)

Alpullu Şeker Fabrikasının içinde bulunduğu alan 751.000 m² üretim tesisi ile birlikte 300.000 m² sosyal alana sahiptir. Bu fabrika Cumhuriyet dönemi yıllarının

kalkınma hareketlerinin büyük ölçekli bir yansıması olarak ifade edilmektedir (Kapol & Minez, 2009).

Şeker endüstrisi, yerleşkede yaşayan insanlara çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler sunarak, sinema ve gazino binasında tiyatro, dans, müzikli eğlence, balo ve milli bayram şenlikleri düzenlemiştir. Ayrıca tesislerde gösterilen sinema filmleri, bölgenin sosyal hayatında büyük bir canlılık yaratmıştır. Alpulu Şeker Fabrikası yerleşkesinde, spor faaliyetlerine de önem verilmiş ve fabrika bünyesinde Alpuluspor adında bir spor kulübü kurulmuştur. Futbol, basketbol, voleybol ve golf gibi çeşitli spor dallarına yönelik tesisler planlanmış ve aynı zamanda Türkiye'nin ilk golf sahası da burada bulunmaktadır (Sönmez, G. Öngören, & Özkul, 2019, s. 27).



Şekil 11. Alpulu Şeker Fabrikası Vaziyet Planı (Kopuz, 2018)

Alpulu Şeker Fabrika kompleksi, çalışanları için sosyal tesisler, spor alanları ve sağlık hizmetleri için hastane ve eczane gibi donanımlarla birlikte planlanmıştır. Ayrıca, fabrika çalışanlarının çocukları için bir “*postane, berber, kantin, hamam, ilkokul*” gibi hizmet binaları da bulunmaktadır. Bu modern fabrika, memur ve işçilere tanıdık olmadıkları bir yaşam sunarak önemli bir sosyal ve kültürel değişim başlatmıştır. Süreçte sinema ve tiyatro yapısı, kültür ve sanat etkinliklerine ev sahipliği yapan bir mekân haline gelmiştir. Ayrıca, “Alpulu Şeker fabrikası içindeki Ergene Köşkü (Atatürk Köşkü) ve Büyük Köşk” kentin en modern konaklama imkânlarına sahip olduğu için, yurtdışından gelen devlet misafirlerini ağırlamıştır. Yerleşkenin hastanesi ise 1929 yılında Kırklareli merkezinde kurulan 50 yataklı hastane ile çevre ilçelere sağlık hizmeti sunmuştur (Sönmez, G. Öngören, & Özkul, 2019, s. 27).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Alpullu Şeker Fabrikası, Trakya Bölgesi için büyük bir yatırım anlamına gelmektedir. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizi öncesinde buğday fiyatlarının düşüşe geçtiği bir dönemde, şeker pancarı tarımı çiftçilere önemli bir destek sağlamıştır. Bununla birlikte Alpullu Şeker Fabrikası, bölge halkı için önemli bir istihdam kaynağı oluşturmuştur. Pancarın kısa sürede hasat edilmesi nedeniyle, mevsimlik tarım işçisi talebi artmış ve tarlası olmayan köylüler bu dönemde çalışma imkânı bulmuştur. Aynı zamanda, şeker endüstrisinin gelişmesiyle birlikte fabrika, memur ve işçi ihtiyacı artmış, böylelikle dış göçün önüne geçilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 4826).

Alpullu Şeker Fabrikası, bölgenin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. 1927-1940 yılları arasında, Kırklareli nüfusunun hızlı bir şekilde artması ve ülke genelindeki büyümeye paralel olarak şehrin büyümesine büyük etkileri olmuştur. Alpullu Şeker Fabrikası, kentin tek büyük ölçekli fabrikası olup, Pınarhisar'da 1958 yılında kurulan Çimento Fabrikası'na kadar bu konumunu korumuştur. Alpullu Şeker Fabrikası, Alpullu'da hayatla iç içe olan ve kentin bir parçası haline gelen bir yapıdır. Başka bir deyişle, fabrika Alpullu'yu ekonomik ve sosyal olarak kalkındıran bir merkez olmuştur. Trakya bölgesinde istihdam yaratmasıyla birlikte, kırsal bir alanı çağdaş altyapıya sahip bir yer haline getirmiştir. Kentin mevcut olanaklarının yetersiz kaldığı durumlarda, fabrika bünyesinde bulunan hastane, konukevi, sinema gibi tesisler tüm kent sakinlerinin hizmetine sunulmuştur. Bu durumda Alpullu Şeker Fabrikası, sunduğu donanımlarla kentin tamamlayıcı bir unsurunu oluşturarak önemli bir rol oynamıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 4821).

Alpullu Şeker Fabrikası'ndan sonra 1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası ve 1934 yılında Turhal Şeker Fabrikası kurulmuştur. Şeker fabrikalarının koordineli çalışmasını sağlamak amacıyla 1935 yılında "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Türk Şeker)" kurulmuştur. Bu kurumun hedefi, şeker fabrikalarının kurulması ve işletilmesi, şeker üretimi dışında başka ürünlerin elde edilmesi ve yan sanayi ile makine imalatının desteklenmesidir. Devlet, 1951 yılında "Şeker Sanayinin Tevsi Programı"nı hazırlayarak

şeker üretimini ihtiyaca göre artırmayı ve şeker endüstrisinin geliştirilmesini amaçlamıştır. Bu program kapsamında 11 yeni şeker fabrikası kurulmuş ve fabrika sayısı 15'e ulaşmıştır. Şeker fabrikaları, 2000 yılında 30'a, 2010 yılında ise 33'e çıkmıştır. Erzurum Şeker Fabrikası, ikinci aşama olarak adlandırılabilen 11 fabrikadan biridir ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk şeker fabrikalarının kurulmasından 30 yıl sonra inşa edilmiştir (Pamuk, 2018, s. 200).

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, Türkiye genelinde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Ekonomik kaynakların sınırlı olmasına rağmen, devlet endüstriyel gelişmelere yönelik adımlar atmıştır. II. Dünya savaşı döneminde Türkiye'nin savaşa dahil olmamasına rağmen, artan harcamalar, azalan üretim ve kısıtlanan ithalat gibi nedenlerle 1940'lı yıllardaki ekonomik büyüme yavaşlamıştır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de liberal ekonomi politikaları ivme kazanmıştır. Devlet, Cumhuriyet döneminde benimsenen devletçi yaklaşımdan önemli ölçüde farklı bir ekonomik politika benimsemiştir. Tarım sektöründe, özel sermayenin teşvik edilmesi ve makineleşme çabalarıyla ekonomik girdiler artmıştır. Ayrıca, verimliliği yüksek ve stratejik bir ürün olan şeker pancarı gibi tarım ürünlerine yönelik teşvikler de hız kazanmıştır. Şeker endüstrisi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kırsal kesimin refah düzeyini artıran, nüfusun kırsal bölgelerde tutulmasına ve iç göçün yavaşlatılmasına katkı sağlayan önemli bir sektör olmuştur. Ayrıca, bölgesel kalkınmada farkları azaltmaya da yardımcı olmuştur (Pamuk, 2018, s. 200).

Fabrika kompleksi içinde teknik birimler, depolar, silolar, havuzlar ve atölyeler gibi üretim tesisleri bulunmasının yanı sıra, sosyal ve kültürel yaşama hizmet eden sinema, lokanta, misafirhane, işçi pavyonları ve konutlar gibi yapılar da yer almaktadır. Şeker İlkokulu, yerleşkenin içerisinde ve çevresinde yaşayan ailelerin çocuklarına hizmet vermiştir. Fabrikada düzenlenen sosyal ve kültürel etkinlikler, yerleşke yakınında yaşayan ailelere de ulaşmıştır. Erzurum Şeker Fabrikası'nın kurulmasıyla, şeker endüstrisi Anadolu'da yaygınlaşmış ve bölgede tarımsal altyapının gelişmesi sağlanmıştır. Bu durum, tarımsal ve ekonomik kalkınma çabalarına yeni bir ivme kazandırmıştır (Temizgüney, 2010, s. 332).

Kent, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşen toplumsal ve ekonomik dönüşümden beklediği ölçüde fayda sağlayamamış ve bu nedenle yeterince gelişmemiştir. 1939 yılında Alman şehirci J. H. Lambert tarafından hazırlanan Erzurum kent planı ve aynı dönemde inşa edilen demiryolu hattı, kentin tarihindeki önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Ancak, ekonomik açıdan geri kalan kent, kırsal kesimin Cumhuriyet öncesi geleneksel yaşam tarzını sürdürmesine neden olmuştur. Gerçek değişimler ise 1950-1960 yılları arasında gerçekleşmiş ve devlet tarafından yapılan yatırımlarla Et Kombinası (Türkiye'nin ilk et kombinası), Yem Fabrikası ve Şeker Fabrikası gibi tesislerin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Erzurum'un ekonomik ve toplumsal yapısında önemli adımlar atılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 2741).

Erzurum'da yer alan şeker fabrikası, şeker pancarı üretimine yönelik büyük bir yatırım olmasına rağmen, kentin bu fabrika aracılığıyla kalkınması gerçekleşmemiştir. Tarım teknolojisinin o dönemdeki verimlilik seviyesinin yetersiz olması ve kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, kırsal nüfusun göç etmesini engelleyememiştir. Bu sebeplerle, Erzurum'da hayvancılığa dayalı bir ekonomi, tarımın gerisinde kalmıştır. Şeker fabrikaları, Cumhuriyet dönemi boyunca olduğu gibi 1950-1960 yılları arasında da, iktidarın kentsel hayata etki etme politikasının bir sonucudur. Bu dönemde kurulan şeker fabrikaları, Cumhuriyet'in başlangıcıyla birlikte başlatılan genel toplumsal dönüşüm aracı olma özelliğini kaybetmiştir. Özellikle Doğu Anadolu'da kurulan şeker fabrikalarının ortaya çıkmasında ekonomik, mimari, kültürel dinamikler ve bu fabrikaların bulunduğu şehirlerin sosyal ve günlük yaşam yapıları etkili olmuştur. 1950-1960 yılları arasında kurulan 11 yeni şeker fabrikasını, 60'lı yıllarda Ankara ve Kastamonu'da açılan diğer şeker fabrikaları takip etmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 2741).

Cumhuriyet sonrasında devlet, kente özel bir yapılandırma hizmeti sunarak yeni ekonomik ve sosyal politikalar uygulamıştır. Planlı kentleşmenin sağlanması, atılması gereken en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmiştir. Ankara, 1923 yılında başkent ilan edildiğinde gelişmiş bir ilçe görünümündeydi. Başkent olmasıyla birlikte hızlı bir

kentleşme sürecine giren Ankara'ya, “Carl Christoph Lörcher tarafından Lörcher Planı” adı verilen bir plan uygulanmıştır. Bu plan, 1923-1931 yılları arasında yeni merkezi işlevlerin yer aldığı bir yapılanmayı hedeflemiş, ancak Ankara, yüzde altı oranında büyüme hızını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu durum, Ankara'nın planlanması için uluslararası bir yarışmanın düzenlenmesine yol açmış ve H. Jansen'in yarışmayı kazanmasıyla Ankara için daha uzun vadeli çözümler geliştirilmiştir. Jansen Planı olarak bilinen bu plan, 1930-1950 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. 1950'li yıllara gelindiğinde, "modernite projesi"nin temsil mekânı olarak planlanan Ankara'nın kentleşme hızı kontrolsüz bir şekilde artmaya devam etmiştir. Bu büyümeyi kontrol altına almak amacıyla yeni bir kent planlaması geliştirilmiştir. Uybadin-Yücel Planı (1957-1970), kentin doğu-batı aksını birleştirmeyi ve bu hatta konut alanları oluşturmayı hedeflemiştir. Devletin sınırlı kaynakları dâhilinde, kenti bir plan üzerine şekillendirmeyi amaçlayan bu proje, Etimesgut bölgesinde Şeker Fabrikası ile birlikte tasarlanmış ve hem iş imkanları yaratmış, hem de konut ihtiyacını karşılamıştır. Uybadin-Yücel Planı'nın temel kriteri, sanayi yapılarıyla konut alanlarının bir arada planlanması, işsizliğin ve gecekondulaşmanın önlenmesidir (Tekeli, 2006, s. 10).

Ankara Şeker Fabrikası, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi tarafından Etimesgut ilçesinde kurulmuştur. Fabrikanın tesis edilmesi, Sanayi Vekaleti'nin 9/11/1957 tarihli ve 9033 sayılı yazısı üzerine, 6747 sayılı kanunun 1. maddesine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Fabrika alanının seçimi sürecinde, Ankara'nın şeker pancarı üretim bölgelerine merkezi bir konumda bulunması, arazinin düz ve gelişime uygun olması, aynı zamanda Çubuk çayının arazinin içerisinden geçmesi ve endüstri yapılarının kent merkezinin dışına kaydırılma kararı gibi faktörler etkili olmuştur. Şeker endüstrisinin evrimi, üç temel aşamada incelendiğinde, Ankara Şeker Fabrikası son dönemde inşa edilen birinci sınıf bir fabrika özelliğine sahiptir. Aynı zamanda fabrikanın bünyesinde, diğer endüstri kuruluşlarının yedek parçalarını tedarik etmek amacıyla kurulan bir makine fabrikası da bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda tohum fabrikası (1976) ve elektromanyetik araçlar fabrikası (1977) da eklenmiştir. Şeker fabrikasının kurulmasını takiben, bölgedeki şeker pancarı tarımında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. 1950 yılında 175 hektar olan şeker pancarı ekim alanı, 1970'lerin sonuna gelindiğinde neredeyse 9000 hektara ulaşmıştır (Anonim, 1982, s. 595).

Fabrika kompleksi, Çubuk Çayı ile Atatürk Orman Çiftliği arasında stratejik bir konuma sahip olup, yeşil alanların sürekliliğini sağlamıştır. Fiziksel özelliklerinin yanı sıra, fabrika alanında modern bir yaşam tarzı da mevcuttur. “*Sinema, misafirhane, kreş, tiyatro, okul, spor salonu*” gibi çeşitli olanaklara sahiptir. Ancak, yerleşkenin kent merkezi ve konut alanlarından uzakta olması, bu zengin mimari programın, kentin merkezi haline gelmesini engellemiştir. Ankara Şeker Fabrikası, Alpullu ve Erzurum Şeker Fabrikaları’yla karşılaştırıldığında, kentle kurulan sosyal ve mekânsal ilişkiler açısından yetersiz kalmıştır.

1.9. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRME

Şeker pancarı tarımı, erken Cumhuriyet döneminden itibaren ekonomik bir hareket haline gelerek endüstrileşmeyi ve bölgesel kalkınmayı desteklemiştir. Şeker fabrikaları, sadece üretim tesisleri olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi ideolojisinin bir yansıması olarak da değerlendirilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde açılan ilk dört şeker fabrikası, “*ekonomik, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşüm*”ün araçları olarak tanımlanabilir. Bu dönemin bir örneği olan Alpullu Şeker Fabrikası, Cumhuriyet ideolojisinin kırsal bir bölgeyi, ilçeyi ve şehri mekânsal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan dönüştürme konusunda önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Ekonomik kalkınma çabalarıyla birlikte toplumun kültürel ve günlük yaşamını dönüştürmeyi amaçlayan bu girişimler, daha sonraki yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nde devam etmiştir. Ancak, bu çabalar, kentte beklenen ekonomik, sosyal ve kültürel etkiyi sağlayamamıştır. Bu etkinin değeri veya karşılaştırma ölçütü, Alpullu Şeker Fabrikası’nın kentle oluşturduğu bütünlük üzerinden değerlendirilebilir.

İlk dört şeker fabrikasının kurulması, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçi politikalarının bir sonucu olarak, devletin kent, ekonomi, sosyal ve günlük hayatı inşa etme çabasıdır. Ancak, Erzurum örneğine bakıldığında, fabrika yerleşkesi ile kent arasındaki ilişkinin farklılaştığı görülebilir. Erzurum Şeker Fabrikası’nda, Doğu

Anadolu'da kurulan diğer fabrikalarda olduğu gibi, merkezde bulunan zorunlu endüstriyel üretim tesislerine ek olarak, misafirhane, lokanta, kantin, satış mağazası binaları, işçi pavyonları, sinema ve tiyatro gibi sosyal donanımlar bulunmaktadır. Ancak, halkın düşük gelire sahip olduğu ve devletin o dönemde özel girişimleri destekleyici politikaları dikkate alındığında, Alpullu Şeker Fabrikası yerleşkesinin bölgeyle olan sosyal etkileşiminin Erzurum'da gerçekleşmediği söylenebilir.

Erzurum halkı, Cumhuriyet öncesi dönemdeki günlük yaşam tarzını sürdürmeye devam ettiği için, şeker fabrikasının sunmuş olduğu yaşam tarzıyla ortak bir noktada buluşmak oldukça zor olmuştur. Özellikle geleneksel yaşam tarzına sahip kırsal kesimde yaşayan Erzurumlular, Cumhuriyet değerleriyle tanışmalarını sağlayacak herhangi bir girişimle karşılaşmamışlardır. Erzurum'un kent merkezi nüfusunun, 1955'ten sonra köyden hızlı bir şekilde göç alması ve sonrasında halkın büyük şehirlere (Ankara, İstanbul gibi) göç etmesinin temel nedeni, Erzurum'daki olumsuz ekonomik durumdur. Şeker pancarı ve buna bağlı ekonomi, hayvancılığın önüne geçememiştir. Sonuç olarak, Erzurum ve çevresinin, şeker fabrikası ve yerleşkesi içerisindeki olanaklarla etkileşimi sınırlı kalmıştır.

Ankara özelinde bu ilişkiyi ele aldığımızda, şeker fabrikasının kent yaşamına dâhil olamadığı ve yalnızca üretimin ve kendi içerisinde bir sosyal dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, fabrika alanının kent merkezine olan uzaklığıdır. 1932 yılında yayınlanan Jansen Planı raporunda, Ankara'nın bir endüstri kenti olmaması gerektiği ve eğer olacaksa, endüstri yapılarının kent merkezinin dışında ve demiryolu hattı boyunca yer alması gerektiği vurgulanmıştır. Uybadin-Yücel planı da bu kentsel tasarım prensiplerine uygun bir şekilde oluşturulmuştur. Bu plana göre, Ankara Şeker Fabrikası ile Etimesgut'ta oluşturulan konut alanları birlikte düşünülmüştür.

Şeker fabrikası, bölgede yaşayanlara iş imkânı sağlamayı hedeflerken, aynı zamanda farklı sosyal olanaklar sunmayı da planlamıştır. Ancak, fabrika alanının Atatürk Orman Çiftliği, askeri alanlar ve diğer endüstri bölgeleriyle çevrili olması, bu zengin sosyal içeriğin kentin günlük yaşamına yeterince katılamamasıyla sonuçlanmıştır.

Ayrıca, fabrika yerleşkesi ile Etimesgut konut alanları arasındaki demiryolu ve karayolu bağlantısı da, beklenen sosyal etkileşimi sağlayamamıştır. Yerleşke alanı daha çok fabrika çalışanları, aileleri ve üst düzey yöneticiler tarafından kullanılmıştır. Sonuç olarak şeker fabrikaları, üretim ve sosyal alanlarıyla ülke genelinde modernleşme çabalarına katkı sağlamıştır. Ancak yerleşke alanları ile kent ve kırsal bölgeler arasındaki mekânsal, sosyal ve ekonomik ilişkilerin, Alpullu örneğinde güçlü, Erzurum Şeker Fabrikası'nda Alpullu'ya göre daha zayıf ve Ankara Şeker Fabrikası'nda ise yetersiz olduğu söylenebilir.



İKİNCİ BÖLÜM

AĞRI ŞEKER FABRİKASI VE KENT

2.1. AĞRI İLİNİN COĞRAFİ YAPISI

Ağrı ili, Türkiye'nin doğusunda Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içinde yer alan ve 2021 nüfus sayımına göre 524.644 nüfuslu bir ildir. Ağrı ili, morfolojik açıdan akarsu havzası niteliğindedir. Matematiksel konumu olarak yaklaşık $38^{\circ} 59'$ - $40^{\circ} 02'$ kuzey paralelleri ile $42^{\circ} 15'$ - $44^{\circ} 36'$ doğu meridyenleri arasında yer alan ilin yüzölçümü 11.099 km²'yi bulmaktadır. Bunun yanında yüzölçümü itibari ile ülke topraklarının yaklaşık %1.4'ünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de en fazla yüzölçümüne sahip 26'ncı şehirdir.



Şekil 12. Ağrı İli Lokasyon Haritası (Kaya F. , 2015)

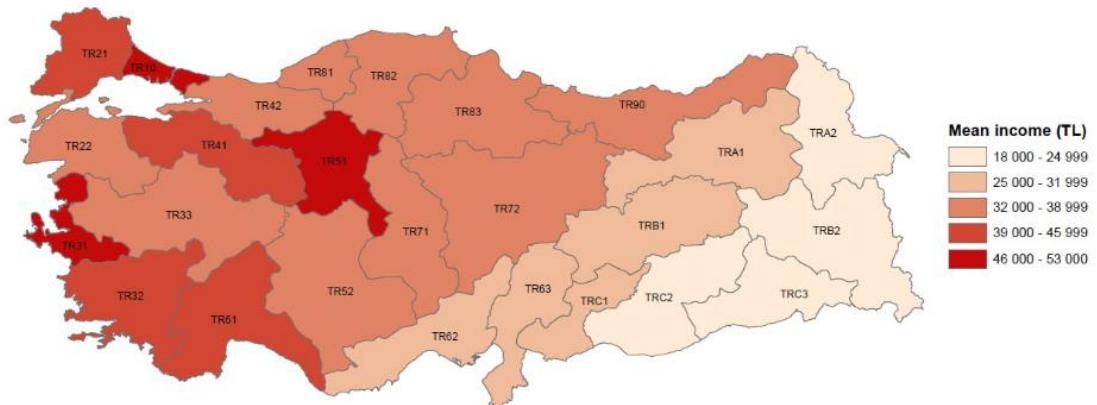
Topoğrafik anlamda Ağrı ili, dağlar arasında yer alan vadiler, tepe alanları, aşınım yüzeyleri ve ova düzlüklerinden meydana gelmektedir. İl sınırları doğuda İran İslam Cumhuriyeti, güneyde Bitlis ve Van illeri, Güneybatı da ise Muş ile komşudur. Şehrin batısında Erzurum, kuzeyinde ise Kars ili yer almaktadır (Şekil 12).

olarak, doğal olmayan nedenlerin de göç üzerinde önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Doğal olmayan yani Türkiye'deki göç etme dinamiğinin dışında olan nedenler güvenlik sorunu ve Ağrı ilinin iklim şartlarıdır. Yapılan araştırmalar, Ağrı ilinde göç etme eğiliminin yaklaşık yüzde 75 olduğunu göstermektedir (Karabulut & Yalçınkaya, 2018, s. 37).

Ağrı ili genelinde yapılan ampirik çalışmalar, Ağrı ilinde göç eğiliminin temel gerekçelerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır (Güllülü vd., 2007: 48):

- Sağlık hizmetlerinin yeterli olmaması,
- Eğitim hizmetlerinin yeterli olmaması,
- Ağrı ilinde sosyal faaliyetlerin az olması,
- İklim koşullarının zor olması,
- Farklı şehirlerde daha iyi iş bulma imkânlarının olmasıdır.

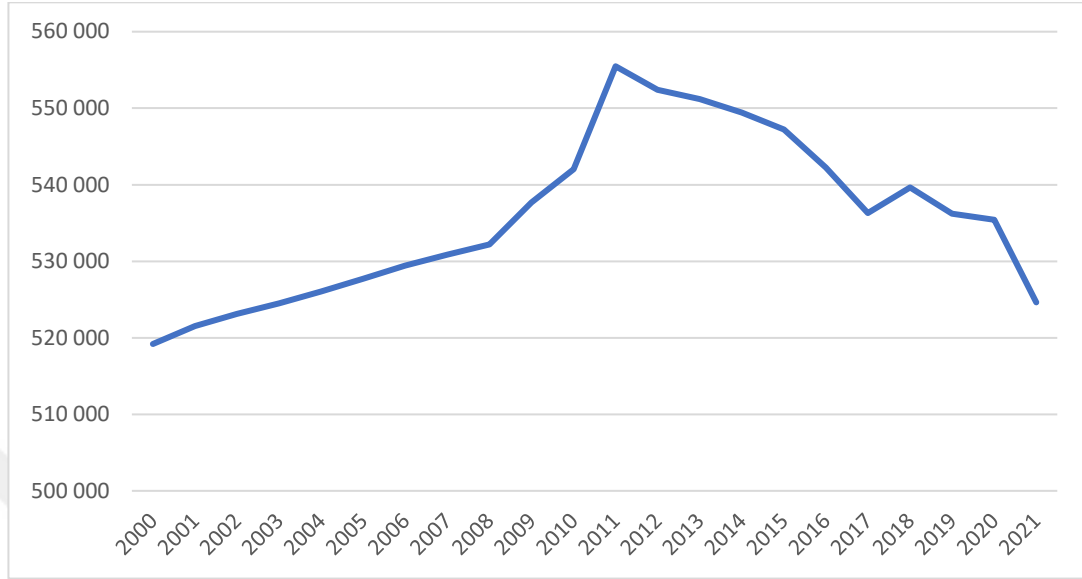
2021 yılı TÜİK gelir ve yaşam koşulları araştırması bölgesel sonuçları da, Ağrı ilinin sosyal ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre hane halkının geliri, büyüklüğü ve bileşimi dikkate alınarak hesaplanan endekse göre Ağrı ili düşük gelire sahip iller arasında yer almaktadır (Şekil 14).



Şekil 14. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Endeksi (TÜİK, 2022)

Ağrı ilinin göç perspektifine ilişkin bir diğer önemli sorun ise, ilin hem kendi içinden, yani kırdan şehir merkezine bir göç yaşaması, hem de diğer illere göç vermesidir.

TÜİK'in 2021 yılı adrese dayalı nüfus sayımı sonuçları, Ağrı ilinin 2011 yılından sonra önemli ölçüde göç verdiğini göstermektedir.



Şekil 15. Ağrı İli Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Sonuçları (TÜİK, 2022)

Ağrı iline ait göç istatistikleri şehrin önemli ölçüde göç yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu durumun Ağrı ilinde ortaya çıkardığı ciddi imar sorunları bulunmaktadır. Şehir merkezinin çeperlerinde bulunan ve özellikle göç ile şekillenen bu imarsız alanlar kent ile bütünleşmeyen ve kırsal mimariye uygun yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.



Şekil 16. Ağrı Kent Yapısı

Şekil 16’da görüldüğü üzere Ağrı şehir merkezi, yapılaşma anlamında göçün neden olduğu ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu durum aynı zamanda, kır imarı ile birlikte kır yaşamının da şehir merkezine taşınmasına neden olmaktadır. Kentin merkezine yakın noktada kurulan göç yapıları, aynı zamanda hayvancılık faaliyetlerinin de şehir merkezine taşınmasına neden olmaktadır. Şehir merkezinin yalnızca batı bölümünde (şeker fabrikasının bulunduğu alanlarda) imarlı yapılaşmaya uygun alanların olduğu görülmektedir.



Şekil 17. Ağrı Şehir Merkezinde Göç Alan Bölgeler ve Yeni Yapılaşma Alanı¹

Şekil 17’de gösterildiği üzere Ağrı şehir merkezi, doğudan batıya doğru genişleme alanı göstermektedir. Bu yayılma alanı özellikle göç ile şekillenen ve yatay mimariye uygun, fakat imara aykırı bir yapılaşma modeli ortaya koymaktadır. Bu durum, şehir merkezinin doğu kısmında (sarı alan) yoğun bir şekilde görülmektedir. Şehrin batı kısmında (mavi alan) kalan alan ise (Şeker fabrikası civarı) göçle şekillenmeyen ve imara uygun olarak inşa edilen, dikey mimariye uygun alanları göstermektedir.

Şehir merkezindeki yapılaşma sorunun bir diğer boyutu ise, konutlarda görülen bariz farklılıklardır. Göçün yoğunluğu ve kentin aldığı göçü istihdam etmede yetersiz kalması nedeniyle, kentin farklı bölgelerinde farklı imar yapıları ortaya çıkmıştır. Kentin

¹ Fotoğrafta sarı alan göç ile şekillenen mahalleleri; mavi alan ise göçün olmadığı ve imara uygun olan bölgeleri temsil etmektedir

doğu tarafında yani göçün ağırlıklı olarak tercih edildiği bölgelerde kır tipi hayvancılığa uygun konutlar inşa edilirken, kentin batı bölümünde özellikle şeker fabrikası bölgesinde çok katlı imara uygun ve şehir mimarisine uygun yapılar inşa edilmiştir (Şekil 18).



Şekil 18. Ağrı Şehir Merkezinin Doğu ve Batısında Bulunan Konut Tipleri

Şekil 18’de görüldüğü üzere şehir merkezinin birbirine uzak olmayan farklı alanlarında farklı yapılar ortaya çıkmıştır. Şehir merkezine aynı mesafede bulunan bu iki konut tipi, göçün kentleşme üzerindeki etkisini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.3. AĞRI ŞEKER FABRİKASI

2.3.1. Tarihi

Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Murat-Van bölümünde bulunan Ağrı ili, Erzurum-Kars Bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzeyinde Kars, kuzeydoğusunda Iğdır, güneyde Van ve Bitlis, güneybatısında Muş, batısında Erzurum ve doğusunda İran bulunmaktadır. Yaklaşık 11.099 km² yüzölçümüne sahiptir. Bunun yanında Ağrı şehri, Ağrı Ovası’nın doğu ucundan inen akarsuların birleştiği alana kurulmuş olup 1630 rakıma sahiptir.

Pancar tarımı hazırlıklarına 1955 yılında başlanılan Ağrı'da, ekim planlamaları Erzurum Şeker Fabrikası'na bağlı olarak kurulan Pancar Bölge şefliği ile başlamış ve Erzurum Şeker Fabrikasının 1956 yılında açılması ile üretime başlamıştır. 1983 yılına kadar Erzurum Şeker Fabrikası'na bağlı olarak gerçekleştirilen şeker pancarı üretimi, Ağrı'da şeker fabrikasının 1984 yılında açılması ile ovada üretilen şeker, Ağrı'da işlenmeye başlamıştır. Bölgede pancar üretimin gerçekleştirileceği bölgelerin tespiti ve pancar alımlarına dair teknik işlemler, Ağrı ve Eleşkirt Pancar Ziraat Bölge Şeflikleri'nin kontrolünde gerçekleştirilmektedir (Kaya F. , 2015, s. 52).



Şekil 21. Ağrı Şeker Fabrikası Girişi

Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı pancar ekimini, iki dönem halinde incelemek mümkündür. İlk dönem, 1960-1983 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Ağrı'da üretilmesi planlanan şeker pancarları ve alanları, Erzurum Şeker Fabrikası tarafından belirlenmiş ve üretilen şeker pancarları da Erzurum Şeker Fabrikası'nda işlenmiştir. 1965 yılında Ağrı ilinde pancar ekim alanı 390 hektar ve üretim 3913 ton olarak belirlenmiştir. Ağrı'da 1983 yılına kadar ekim alanları 6251 hektara çıkarken, şeker pancarı üretimi ise 83.478 tona ulaşmıştır (Kaya F. , 2015). Ağrı'da pancar üretiminin ikinci döneminin ise, Ağrı Şeker Fabrikası'nın açılışının yapıldığı 1984 yılı ve sonrası için geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim Ağrı Şeker Fabrikası'nın açılması ile birlikte, Erzurum Şeker

Fabrikası'na bağlı olan ekim alanları, yerel fabrika için ayrılmış ve bu doğrultuda bölge şefliklerinin yanı sıra dokuz adet yerel kantar şefliği ile silo alanları oluşturulmuştur.

Tablo 3. 1986 Yılı Sonrası Şeker Pancarı Üretimi

Yıl	Şeker Pancarı Eken Çiftçi Sayısı	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
1986	12.122	13.023	447.264
1987	13.122	13.839	365.073
1988	8.082	8.688	324.261
1989	11.950	13.373	349.337
1990	11.525	12.112	388.205
1991	10.641	11.097	381.147
1992	12.153	12.481	449.878
1993	10.600	11.072	371.775
1994	9.958	10.721	316.243
1995	9.988	10.395	321.093
1996	10.995	11.314	367.026
1997	11.359	12.237	434.527
1998	12.435	13.850	470.695
1999	10.120	11.865	428.579
2000	10.348	12.316	418.251
2001	10.968	9.850	328.013
2002	12.259	10.230	381.833
2003	11.468	9.451	360.742
2004	10.581	9.743	355.111
2005	8.582	9.050	311.987
2006	7.542	8.365	269.142
2007	5.282	6.040	236.245
2008	5.123	5.941	204.712
2009	3.200	4.029	143.666
2010	3251	4.671	163.500
2011	1901	2.782	137.400
2012	774	1.123	76.000
2013	422	590	71.000

Kaynak. (Arpacı, 2010, s. 100)

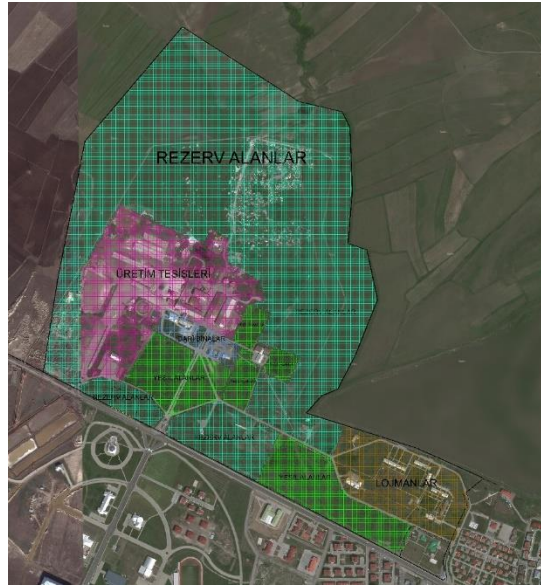
Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere Ağrı Şeker Fabrikası'nın açılması ile bölgede pancar ekim alanlarının, 2004 yılına kadar belirli aralıklarla dalgalanmalar yaşamasına rağmen ortalama 11.456 hektardır. Bunun yanında aynı yıl aralığında üretim ortalaması ise, 382.055 ton olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonra ise 2013 yılına kadar pancar ekim alanlarında sürekli olarak bir daralma yaşandığı görülmektedir. Ekim alanlarında yaşanan bu daralmanın şeker pancarı üretimine de etki ettiği görülmektedir. Bununla birlikte 2204 yılında üretim, 355.11 ton iken, 2013 yılında 71.000 tona kadar gerilemiştir.

2.3.2. Üretim Kapasitesi

Ağrı Şeker Fabrikası'nın ilk açıldığı 1984 yılında pancar işleme kapasitesi, 3 bin ton olarak belirlenmiş ve kampanya dönemlerinde günlük ortalama 412 ton şeker ile 280 ton melaslı kuru küspe üretilmiştir. 1984 yılında yıllık şeker üretimi, 12 bin ton küp ve 26 bin ton kristal şeker olmak üzere, üretim toplamı 38 bin tondur. Günümüzde fabrika 3 bin ton şeker fabrikasına sahiptir ve yılda ortalama 70 gün şeker üretimi gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında günde ortalama 460 ton, yılda ortalama 30 bin ton şeker üretimi gerçekleştirilmektedir (Türkşeker, 2022).

2.3.3. Fabrikanın Yerleşim Planı

Ağrı Şeker Fabrikası ve fabrikaya bağlı birimler, 1976 yılında Ağrı ilinin 7 km batısında 4029 dekarlık bir alana kurulmuştur. Fabrika E.23 karayolunun kuzeybatısında yer almakta ve kullanılan fonksiyonel bölge 1029 dekardır (%25.5). Bunun yanında 3000 dekarlık alan (%74.5) ise kullanım fonksiyon alanıdır. Açık arsa olarak kullanılan bu arazinin tamamına yakını, çiftlik arazisine ayrılmıştır (Şekil 22).



Şekil 22. Ağrı Şeker Fabrikası Yerleşim Planı

Kuruluş amacı itibari ile sosyal olanakları diğer fabrikalara göre çeşitlik gösteren, bunun yanında imar yapısı ile de Ağrı şehrinin ilk planlı yapısı olan Ağrı Şeker Fabrikası, Ağrı şehir merkezinin planlı büyümesine katkı sağlayan bir imar yapısına sahiptir.

Nitekim imar yapısı ve sosyal özellikleri ile kendisinden sonra yapılacak olan imar uygulamalarına model olarak kullanıldığı söylenebilir.

Tablo 4. Ağrı Şeker Fabrikası Kuruluş ve Kullanış Fonksiyon Alanları

Fabrikanın Fonksiyonel Kullanımı	Fabrikanın Yüzölçümü m ²	Yüzdesi (%)
Kuruluş Fonksiyon Alanı	1.029.000	%25,5
Kullanış Fonksiyon Alanı	3.000.000	%74,5

Kaynak. Ağrı Şeker Fabrikası Verileri

Fabrikanın kuruluş fonksiyonu alanı, yaklaşık 1.029.000 m²'dir. Bu tesisin 48.000 m²'si ana bina ve yardımcı tesislerden, 55.000 m²'si fabrikanın açık saha tesisleri, 81.000 m²'si ise yeşil alan ile koruluklar olarak düzenlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 5. Ağrı Şeker Fabrikası Fonksiyon Özellikleri

Fabrikanın Fonksiyonel Kuruluş Özellikleri	Yüzölçümleri (m ²)	Yüzdesi (%)
Fabrika ana binası ve yardımcı tesisler	48.000	4.7
Sosyal ve İdari tesisler	55.000	5.3
Açık saha tesisleri	110.000	10.7
Yeşil alan, koruluk ve düzenlenmiş boş arazi	816.000	79.3

Kaynak. Ağrı Şeker Fabrikası Verileri

Fabrika kuruluş bölgesinde 113.000 m²'lik alan, kapalı kullanım alanlarına ayrılmıştır. Bu kapalı alanlar fabrikanın kuruluş amaçlarına uygun olarak hizmet veren ana fabrika binasının yanı sıra, çalışanlar için sosyal tesislerden meydana gelmektedir (Tablo 5).

Tablo 6. Ağrı Şeker Fabrikası Kapalı Alanda yer alan Binalar ve Yüzölçümleri

Fabrikanın Fonksiyonel Kapalı Kullanım Alanları	Yüzölçümleri (m ²)
Fabrika ana binası	3316
Fabrikaya ait ofis binası	2700
Fabrika malzeme ambarı	2470
Fabrika gübre ambarı	1856
Fabrika pancar yıkama dairesi	2500
Fabrika kantar binası	2500
Pompa dairesi ve su havuzu	120
Ayçiçeği tohum ambarı	550
Fabrika küp şeker ambarı	509
Fabrika ziraat aletleri atölyesi	77
Fabrika su deposu	20
Fabrika küp şeker dairesi	509
Mekanik atölye	780
Fabrika pancar analiz laboratuvarı	310
Fabrika bölge binası	150
Memur pavyonu	2200

Tablo 7. Ağrı Şeker Fabrikası Kapalı Alanda yer alan Binalar ve Yüzölçümleri (devamı)

Fabrikanın Fonksiyonel Kapalı Kullanım Alanları	Yüzölçümleri (m²)
Fabrika ana nizamiye	184
Fabrika meydan binası	52
Pancar nizamiyesi	77
Fabrika yakıt tank binası	1280
Türbin dairesi	1056
Kazan dairesi	1382
Fabrika melas tankı binası	1280
Fabrika terzihanesi	120
Kireç ocağı binası	498
Diğer alanlar	82274
Toplam	113.000

Kaynak. Ağrı Şeker Fabrikası Verileri

Yukarıdaki verilerden anlaşılabileceği üzere Ağrı Şeker Fabrikası'nın, bulunduğu arazi itibari ile oldukça geniş sayılabilecek bir yerleşkeye sahip olduğu söylenebilir. Buradan hareketle fabrikanın kuruluş alanı itibari ile tüm işlevlerini destekleyecek bir arazi yapısına sahip olduğu ve fabrikaya ait sosyal tesislerinde bu muhtelif alan içerisinde yayıldığı görülmektedir.

**Şekil 23.** Şeker Fabrikası Lojmanları



Şekil 24. Ağrı Şeker Fabrikası Misafirhanesi



Şekil 25. Ağrı Şeker Fabrikası Camisi

Genel anlamda Ağrı Şeker Fabrikası'nın, imar planı ve üretim kapasitesine uygun olarak kurulduğu söylenebilir. Bunun yanında fabrikanın yerleşim planı incelendiğinde ise önemli oranlarda rezerv alanlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanında fabrikanın üretim tesisinin Ağrı şehir merkezine bağlanan yola, lojmanların ise Ağrı şehir merkezine yakın olan bölgeye yapıldığı görülmektedir (Şekil 23).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. AĞRI VE KENTLEŞME

Kentleşme genel anlamda, teknolojik, ekonomik, sosyal ve sosyo-psikolojik parametrelerin tesiri altında gerçekleşen etkilenme süreçlerini ifade etmektedir (Keleş, 1990, s. 35). Özer (2004), Türkiye’de kentleşmeyi belirleyen temel nedenleri; tarımsal yapıda meydana gelen değişiklikler, hukuksal ve siyasal nedenler, çekici güçler, itici nedenler, sosyo-psikolojik nedenler ve dış etmenler olarak sıralamıştır (Özer İ. , 2004, s. 50-61). Göç olgusuna neden olan temel parametreler ile benzerlik gösteren bu nedenlerin kuramsal anlamda başlıklar halinde açıklanması, Türkiye’de kentleşme hareketlerinin açıklanmasını kolaylaştırmaktadır (Özer İ., 2004, s. 50; Keleş, 1990, s.50-61). Demografik anlamda, iç göçler nedeniyle kentlerin olağan görüntüsü “kentlerin köyleşmemesi” veya “şehirlerin şehirleşmemesi” yorumlarına neden olmaktadır (Özer İ. , 2004, s. 51). Köyde yaşayan nüfus, tarımsal üretimde ihtiyaç duyulan iş gücünün azalmasının yanı sıra köylüyü toprağında tutamayacak kadar düşük gelir gibi itici nedenlere ek olarak, kentlerdeki iş, ürün ve hizmetin görece fazlalığı gibi çekici etmenler sonucunda da kente göç etmektedir (Keleş, 1990 s.36). Türkiye’de kentlerin çekici etkisinin görece az olduğunu, bunun yanı sıra köylerdeki toprak mülkiyetlerinin kutuplaşması, makineleşme, enstatif tarıma geçiş gibi itici nedenlerin, kentlere olan göçü daha fazla arttıran unsurlar oldukları bilinmektedir. Bu ana unsurların yanı sıra kentleşme hızını arttıran haberleşme ve ulaşım ağlarının teknolojik anlamda gelişimi (iletici neden), köylerden çıkış ile birlikte sınıf atlama arzusu (sosyal-psikolojik neden), kırdan kentlere olan göç etme kararlarını etkileyen temel parametreler olarak kabul edilmektedir (Özer, 2004, s. 57-61; Keleş, 1990, s.40).

Yukarıda belirtilen kırdan kente göç nedenlerinin Ağrı ili için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim Ağrı il merkezi de, kırdan kente gerçekleşen yoğun bir göçün etkisi ile şekillenmiştir. Kırdan, Ağrı şehir merkezine doğru göçün getirdiği yoğun sosyal ve ekonomik etkiler, Ağrı için yapılan imar planlarında da etkisini göstermiştir. Göç ile birlikte artan yoğun nüfus artışının dikkate alınmaması, sosyal ve ekonomik beklentilere cevap vermeyen yapılaşmalara neden olmuştur. Bu nedenle Ağrı kent merkezi, geliş

güzel gelişen ve giderek daha fazla köyleşen bir kent manzarası ortaya koymuştur. Kırsal bölgelerden Ağrı kent merkezine doğru gerçekleşen göçler nedeniyle, kentin özellikle kenar semtlerinde, plansız ve kent yaşamına uygun olmayan mimari yapılaşmaların olduğu görülmektedir.

Kırdan kente doğru yoğun göç nedeniyle yerleşim alanlarının daha çok, Ağrı kent merkezinin kenar mahallelerinde yayıldığı söylenebilir (Şekil 26, Şekil 27). Bu mahallelerde ise kırsalda bulunan evlerin benzerlerinin inşa edildiği ve hayvancılık faaliyetlerinin de bu mahallelerde devam ettirildiği görülmektedir. Bu evlerin yapımında ise şehir planlamasının dikkate alınmadığı, daha çok bölgenin ağır iklim şartlarına uyumlu ve ucuz malzeme ile yapılan tek katlı evlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.



Şekil 26. Ağrı Kent Merkezi Güney Mahalleleri



Şekil 27. Ağrı Kent Merkezi Doğu Mahalleleri

Ağrı kent merkezinin özellikle güney mahalleleri, kırdan kente göç edenlerin hayvancılık faaliyetlerini devam ettirdiği bölgeler olarak tanımlanabilir. Bunun yanında kentin kuzey tarafındaki kenar mahallelerinin de, güney mahallelerine benzer şekilde yapılaşmanın olduğu; fakat bu yapılaşmanın şehir merkezine yaklaştıkça yerini yüksek katlı yapılara bıraktığı görülmektedir (Şekil 29).



Şekil 28. Ağrı Kent Merkezi Kuzey Mahalleleri

Ağrı şehir merkezinin batı mahallelerinde ise kuzey ve güney mahallelerine nazaran imar planlarına uygun çok katlı yapılaşmanın olduğu söylenebilir. Bu yapılaşmalar daha çok eski yapıların kentsel dönüşüm nedeniyle yeniden imarı ile ortaya çıkarılmıştır. Devlet dairelerinin yanı sıra sosyal alanların da, şehrin batı bölgesine doğru gelmesi ile Ağrı şehrinin batısı, güney ve kuzey mahallelerine nazaran imar açısından farklı bir yapılaşmaya doğru evrilmiştir.



Şekil 29. Ağrı Kent Merkezi Batı Mahalleleri

Ağrı şehir merkezi genel anlamda Ağrı-İran yol bölgesinde bulunan ve imarı açıdan lineer kentleşme modeline uygun olarak gelişen bir şehirdir. Buna uygun olarak ilk dönem mimari yapılaşmanın yoğun bir şekilde bu modele uygun olarak gerçekleştiği

söylenbilir. Bunun yanında şehrin yoğun göç alması nedeniyle, lineer kent modelinin çeperlerine doğru bir yapılaşmanın olduğu ve Ağrı-İran (Doğu-Batı) yolu boyunca uzanan, aynı zamanda güney ve kuzeye doğru kontrolsüz büyüyen bir şehirden bahsetmek mümkündür.

3.1.1. Ağrı Şeker Fabrikasının Kente Etkileri

Keleş (2005) kentlerin, bağlı oldukları toplumsal ve ekonomik dizgelerin birer parçası, minyatürü ve hatta aynası olduğunu belirtmektedir. Buna göre kentlerde bulunan tüm özellikler, bu aynada yansımaktadır. Ayrıca kentlerin özelliklerine bakılarak, ülkelerin özelliklerine kolayca ulaşılabilir. Es ve Ateş (2010) ise kentleşmeyi toplumsal değişim süreçlerinin bir boyutu olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında kentleşmenin az gelişmiş ülkelerde farklı, gelişmiş ülkelerde farklı şekillerde geliştiğini ve dinamik bir süreci ifade ettiğini açıklamışlardır. Sezai (2010) ise kentleşmeyi dar anlamda, kent sayılarının ve kentte yaşayan insanların niceliksel artışları olarak açıklamış, geniş anlamda ise kentlilik olgusu ile açıklamıştır. Buna göre kentleşme olgusunun iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler aşağıdaki gibidir:

- Kentlerin bir takım ekonomik ve toplumsal süreçler sonucunda ortaya çıkması ve bir sonucu ifade etmesi,
- Toplumsal değişim süreçlerini etkileyen bir öge olmasıdır.

Türkiye’de sanayileşme süreci ile birlikte, şehirlerde sanayi tesislerinin ya da sanayi alanlarının kurulması, yeni istihdam olanakları yaratmış ve yeni iş imkanları ise beraberinde kırdan kente doğru bir göç sürecini başlatmıştır. Sanayileşme sürecinin kente yansımaları genel anlamda ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutta dinamik bir sürecin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Sanayi alanlarının/tesislerinin ortaya çıkardığı iş gücü arayışının bir sonucu olarak, kentlere yapılan göçler, konut alanlarında belirleyicilik/etkinlik yaşanmasına neden olmuştur (Onsekiz, 2016, s. 348). Buradan hareketle kentlerin sanayi çevrelerinde sanayileşme süreci ile göç hareketlerinin bir kentleşme anlayışı getirdiği söylenebilir.

Tarıma dayalı sanayi kuruluşları olarak ifade edilen (Özçağlar, 1992) şeker fabrikaları da kuruluşları itibari bulundukları şehirlerde, sosyal, ekonomik ve kentsel anlamda değişimlerin yaşanmasına neden olmuşlardır (Öngören, vd 2019, s.430).

1984 yılında kurulan Ağrı Şeker Fabrikası, Ağrı ilinin ilk sanayi kuruluşu olma niteliğini taşımaktadır. Fabrikanın kuruluşu öncesinde de şeker pancarı üretimi gerçekleştirilen şehirde, şeker pancarının işleme süreci, Erzurum Şeker Fabrikası tarafından gerçekleştirilmiştir. 1984 yılında fabrikanın aktif olarak üretime geçmesi ile birlikte Ağrı Şeker Fabrikası'nın, Ağrı kentine sosyal ve ekonomik dinamikler kattığı söylenebilir.



Şekil 30. Ağrı Şeker Fabrikası Arazinin Yanına İnşa Edilen Konutlar

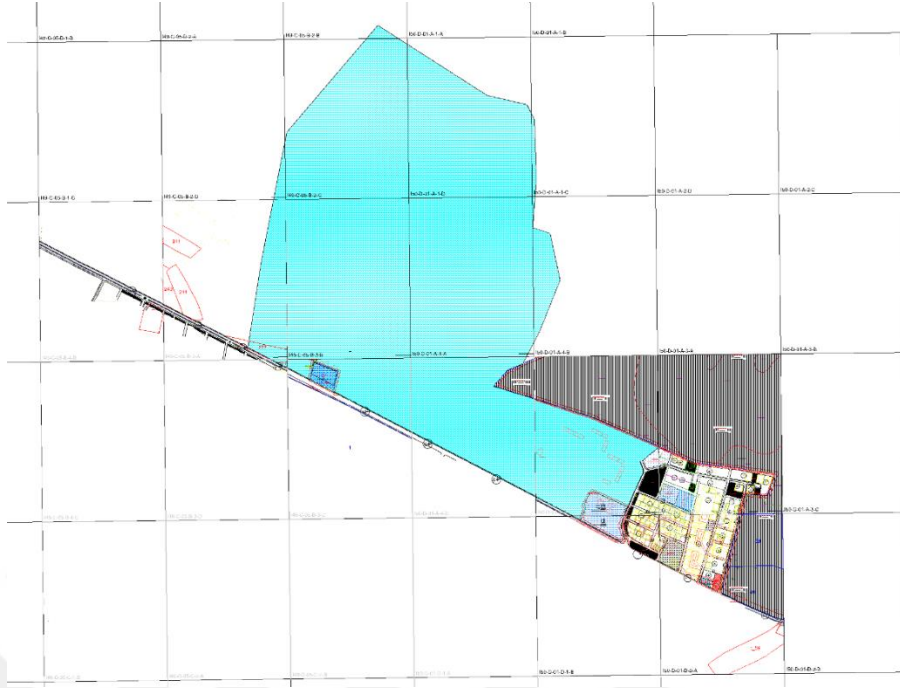
Ağrı Şeker Fabrikası, kurulduğu 1984 yılı itibari ile şehir merkezine uzak sayılabilecek bir bölgede faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Öyle ki kurulduğu bölgede ilk yerleşim yeri 1996 yılında faaliyete geçmiştir. Bu konut alanı genel anlamda Ağrı Şeker Fabrikası'nın kuruluş perspektiflerinden etkilenecek, sosyal alanlarla donatılmıştır (Şekil 29).



Şekil 31. Şeker Fabrikası Yanına Kurulan Batıkent ve Şirinkent Siteleri

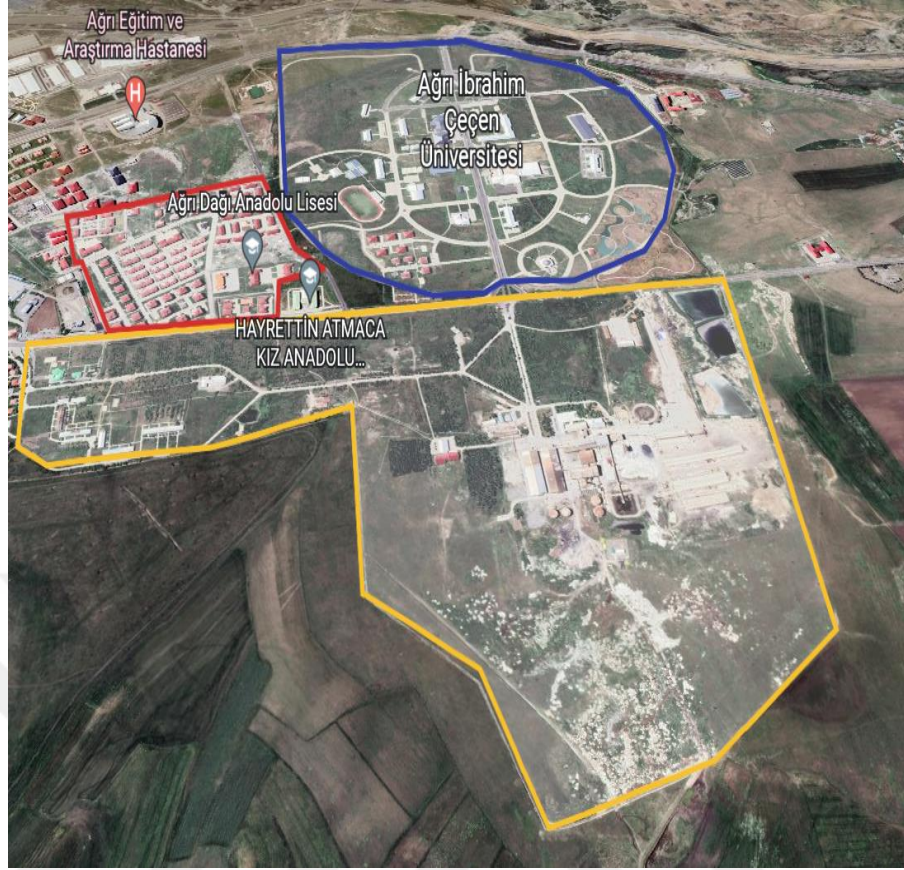


Şekil 32. Şeker Fabrikası Yanına Kurulan İmara Uygun Yapı Örnekleri (Şirinkent)



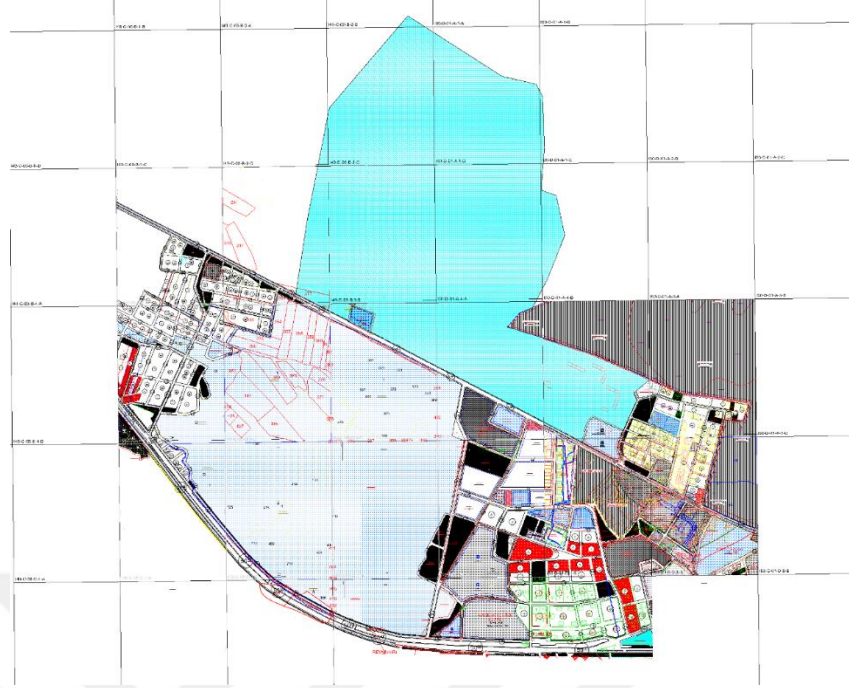
Şekil 33. 1984-2000 Yıllarına Ait 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı

2000 yılından sonra, Ağrı şehir merkezinden Ağrı Şeker Fabrikası'na doğru bir konutlaşma olduğu görülmektedir. Özellikle kamu kurum binalarının bölgede inşa edilmesi, bu süreci hızlandırmıştır. 2007 yılında Ağrı Şeker Fabrikası'nın karşı arazisine Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin açılması, 2008 ve 2010 yıllarında Toplu Konut İdaresi'nin Ağrı'da toplu konut projelerini tamamlaması kentin Ağrı Şeker Fabrikası'na doğru genişlemesini hızlandırmıştır (Şekil 33).



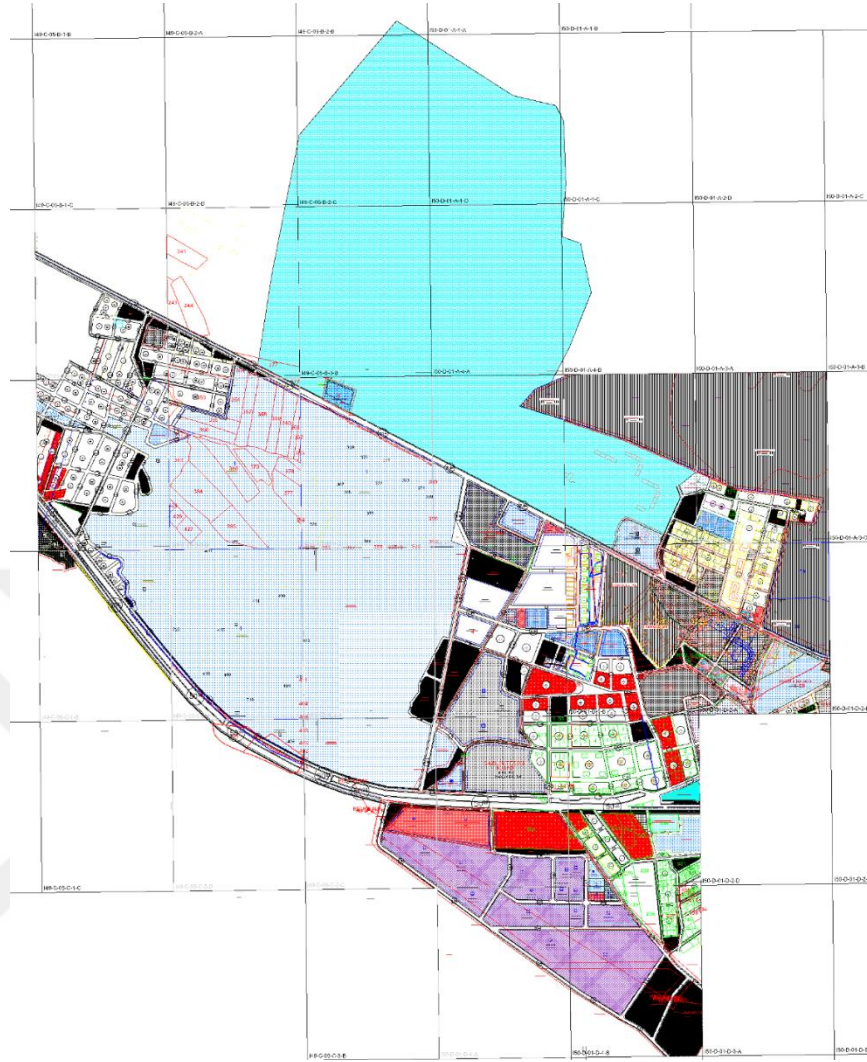
Şekil 34. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ve Toplu Konutlar

Şekil 34'ten anlaşılabacağı üzere Ağrı Şeker Fabrikası, Ağrı'ya yapılan konut yatırımlarının bu bölgeye yapılmasında etkili olmuştur. Belirli yıl aralıkları ile Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından yapılan bu konutların yapılma alanları, gerek arazinin müsaitliği ve gerekse yeni şehir merkezinin bu alana kayması nedeniyle, şeker fabrikasına yakın bölgelerde inşa edilmiş ve tamamlanmıştır.



Şekil 35. 2000-2010 Yılları Arasında 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı

2010 yılında şehir merkezinin Ağrı Şeker Fabrikası'na doğru planlı olarak kaydığını söylemek mümkündür. Nitekim Ağrı şehir merkezinin, doğu, güney ve kuzey mahallelerinde planlı bir genişlemeden söz edemezken, Ağrı Şeker Fabrikası'nın bulunduğu batı bölgesinde ise planlı bir genişlemenin olduğu görülmektedir (Şekil 35).



Şekil 36. 2022 Yılında 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı

Şeker fabrikasının şehir merkezinin batısında kuruluşunun ardından, yeni yerleşim alanlarının bu bölgeye doğru imara uygun olarak inşa edildiği görülmektedir. Bu süreç Ağrı Şeker Fabrikası'nın kuruluş yılı olan 1984 yılından günümüze devam etmektedir. Ağrı şehir merkezinin yoğun göç alan doğu, güney ve kuzey mahallelerinde kentsel anlamda değişimler meydana gelmezken, şehrin yeni konut ihtiyaçlarının yanı sıra kamusal alanların da şeker fabrikasının bulunduğu alana doğru genişlediği söylenebilir. Bu durumun yaşanmasında ise Ağrı Şeker Fabrikası'nın etkisinden bahsedilebilir.



Şekil 37. Şeker Fabrikası Civarına Kurulan İmarlı Alanlar ve Ağrı Şehir Merkezi

Şekil 37’de görüldüğü üzere şeker fabrikasının bulunduğu alan, kendisinden daha sonra yapılan yapıların imara uygun bir şekilde yapılmasına etki etmiştir. Şeker fabrikasından şehrin doğusuna doğru, yani eski merkeze doğru gidildikçe, imara uygun olmayan ve göçle şekillenen yapı stoklarının varlıklarının arttığı görülmektedir. Şeker fabrikasının kuruluşu, şehirden uzak bir bölgede olması, yeni yapılaşmanın eski ve imarsız yapıların yıkılması, şeker fabrikasına doğru genişleyen ve imara uygun yeni yapılaşmanın önünü açmıştır.

Şeker fabrikasına doğru Ağrı şehir merkezinin imarlı bir şekilde genişlemesinin bir diğer nedeni de, şeker fabrikası civarına kurulan resmi dairelerdir. Resmi daireler, şeker fabrikalarına doğru genişleyen ve yeni şehir anlayışına uygun olarak, eski binaların yıkılıp yenisinin yapılması üzerine yeniden inşa edilmiştir.



Şekil 38. 1984-2022 Yılları Arasında Şeker Fabrikası Bölgesine Kurulan Yapılar

Genel anlamda değerlendirildiğinde; Ağrı Şeker Fabrikası'nın kurulduğu 1984 yılından günümüze Ağrı şehir merkezinin kırsal bölgelerden yoğun göç aldığı görülmektedir. Göç ile şehir merkezine yerleşenlerin özellikle lineer kent modeline uygun bir şekilde Ağrı-İran karayoluna doğru bir çizgide konutlaşmaya gittiği görülmektedir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın 1984 yılında şehrin batı ucuna kurulmasının ardından kamu ve özel yapılaşmalarının da şeker fabrikası civarında kümелendiği görülmektedir. Kamu ve özel yapılanmasının da planlı bir şekilde bu bölgede yoğunlaşmasının en önemli nedenlerinden birinin, şeker fabrikası olduğu söylenebilir. Ağrı Şeker Fabrikası'nı Ağrı'nın yalnızca tarımsal sanayi modeli değil, aynı zamanda kentleşme modeli olarak da sınıflamak mümkündür.

Şeker fabrikaları, tarihleri boyunca sosyal ve ekonomik hayata büyük ölçüde etki etmiş ve konumlarına bağlı olarak tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu illerde tahıl ve baklagiller üretimi gibi kazançlı ürünlerin tercih edildiği görülmüştür. Aynı zamanda

çiftçilere destek sağlamak adına çeşitli mekanizmalar sunan şeker fabrikaları, çiftçilerin memnuniyetle ve verimli bir şekilde üretim yapmalarına katkıda bulunmuştur. Sosyal politikaların hayata geçirilmesinde önemli bir stratejik unsuru temsil eden şeker fabrikaları, toplumun refahına ve kalkınmasına önemli birer katkı sağlamışlardır (Faruk, 2015: 41).

Üreticilere sağlanan destekler, şeker fabrikalarının sunduğu geniş bir destek yelpazesinin önde gelen bir parçasıdır. Bu kapsamda, şeker pancarı tohumu tedariki, gübre dağıtımı, seyyar boşaltma ve yükleme makineleri, ekim ekipmanları, sondaj faaliyetleri, bedelli eker sağlanması, pancar posası dağıtımı, avans ödemeleri ve melas atışı gibi destekler sunulmuş veya sunulmaktadır. Şeker pancarı tohumları, yerel koşullara uygun bir şekilde seçilmekte ve yanlış tohum seçiminin olumsuz etkileri önceden engellenmektedir. Bu durum, çiftçiler arasında şeker fabrikalarına olan güveni artırmıştır. Ayrıca, faizsiz avans destekleri, çiftçileri faiz yükünden kurtararak üretim sürecindeki masrafların karşılanmasına katkı sağlamaktadır. Bu uygulama, maddi kaynak sıkıntısı çeken kırsal bölgelerde şeker pancarının tercih edilmesini teşvik etmiştir. Gerçekten de şeker pancarı için belirlenen taban fiyatlar, 1996-2005 döneminde Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) esas alınarak belirlenmiş ve 2001 yılına kadar TÜFE'nin üzerinde taban fiyatlar uygulanmıştır. Ancak, 2001'den itibaren sürekli TÜFE'nin altında fiyatlandırma çalışmaları yapılmıştır. Bu hamleler, şeker pancarının ekimini azaltmaya yönelik çabalar olarak görülebilir (Faruk, 2015: 43).

3.1.2. Şeker Pancarı Ekiliş Alanları ve Üretim Durumu

Yukarı Murat-Van Bölümü ile Erzurum-Kars Bölümü arasında bulunan Doğu Anadolu Bölgesi'nde *Ağrı Şeker Fabrikası* ve şeker pancarı ekim alanları bulunmaktadır. Ağrı ili, yaklaşık olarak 11.099 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir ve komşu bölgeleri Kars (kuzeyde), Iğdır (kuzeydoğuda), Van ve Bitlis (güneyde), Muş (güneybatıda), Erzurum (batıda) ve İran (doğuda) devletidir (Harita 1). Ağrı şehri ise Ağrı Ovası'nın doğu kenarında, dağlık bölgelerden gelen akarsuların birleştiği bir noktada yer almaktadır. Ayrıca ova tabanında 1630 m yükseklikte kurulmuş bir yerleşimdir. Ağrı Şeker Fabrikası da bu yerleşimde bulunmaktadır (Çalışkan vd., 2020: 439).

Ağrı ilinde şeker pancarı tarımı, Pancar Bölge Şefliği'nin kuruluşuyla birlikte 1955 yılında başlamış ve üretim faaliyetleri 1956 yılında Erzurum Şeker Fabrikası'nın açılışıyla birlikte gerçekleştirilmiştir. Şeker pancarının işlenmesi ise 1984 yılında kurulan Ağrı Şeker Fabrikası'nda başlamıştır. Bu fabrika, bölgede yetiştirilen şeker pancarını işleme kapasitesine sahiptir (Fotoğraf 21). Pancar ekimi, satın alma ve diğer teknik işlemler ise Ağrı ve Eleşkirt Pancar Ziraat Bölge Şeflikleri tarafından denetlenmektedir (Çalışkan vd., 2020: 440).

Şeker pancarı ekim sahalarını genişleme ve dağılışını daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmek için, Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı iki dönemi ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. İlk dönem, 1960-1983 arasında gerçekleşmiş ve bu dönemde pancar ekim alanları ve üretimi, Erzurum Şeker Fabrikası tarafından yönetilmiştir. 1965 yılında Ağrı ilindeki pancar ekim alanı 390 hektar olarak kaydedilmiş ve bu dönemde 3913 ton şeker pancarı üretilmiştir. Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı şeker pancarı ekim alanlarının dağılış ve genişleme durumunu da iki dönemde değerlendirmek daha doğru olacaktır. İkinci dönem, 1983 yılından itibaren başlamıştır ve bu dönemde Ağrı ilinde pancar ekim alanları ve üretim miktarı önemli ölçüde artmıştır. Örneğin, ekim alanları, 1983 yılında 6251 hektara çıkmış ve üretilmiş olan şeker pancarının miktarı 83.478 ton olarak kaydedilmiştir (Çalışkan vd., 2020: 441).



Şekil 39. Ağrı Şeker Fabrikası idare binasından bir görünüş (Faruk, 2015: 52.)

İkinci dönem ise, Ağrı Şeker Fabrikası'nın 1977 yılında temelinin atıldığı ve 85 ayda tamamlandığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, 1984 yılından itibaren üretime başlamıştır (Şekil 39). 1983 yılında Ağrı Şeker Fabrikası, Erzurum Şeker Fabrikası'ndan ayrılan ekim alanlarına bağlanmış, kantar, yeni pancar bölge şeflikleri ve tesellüm merkezleri ve silo alanları oluşturulmuştur. Bu bağlamda altı adet pancar bölge şefliği ve dokuz adet tesellüm ve kantar merkezi kurulmuştur (Çalışkan vd., 2020: 451).



Şekil 40. Ağrı Şeker Fabrikası'ndan genel bir görünüş (Faruk, 2015: 52)

Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı olan şeker pancarı ekim alanları, yıllara göre değişen bir eğilim göstermektedir. 1986 yılında 13.023 hektarlık bir alanda başlayan ekimler, 1998 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak 13.850 hektara çıkmıştır. Ancak 2013 yılında bu alan 590,0 hektara düşerek en düşük seviyeye inmiştir. Düşüşün en önemli sebeplerinden birinin ise, 2002-2003 yıllarından itibaren hükümetin yeni tarım politikaları çerçevesinde, şeker pancarı üreticiliğine uyguladığı kota sistemi olduğu düşünülmektedir. Kota sistemi ile ekilecek alandan alınan verime göre çiftçilere kota ile sınırlama getirilmiştir. Devam eden yıllar içinde kota ile kısıtlanan üretimden dolayı ekim alanları sürekli azalmıştır. Bu süreçle birlikte şeker pancarı için her yıl belirlenen taban fiyatların da düşük tutulmasından kaynaklı ekonomik getirinin de düşmesi ile ekim alanları en düşük seviyelere gerilemiştir. Ekim alanlarında gerçekleşen bu değişim oranı, %95,7 gibi önemli bir düşüşü temsil etmektedir. Üretim açısından ise Ağrı Şeker Fabrikası, 1998 yılında 470.695 ton ile en yüksek değere ulaşmış, 2013 yılında ise 71.000 ton ile en düşük üretim miktarını gerçekleştirmiştir. Bu durumda maksimum ve minimum üretim değerleri arasındaki fark %85 civarındadır. Birim alana düşen verim ise 2013 yılında 120,3 ton ile en yüksek seviyeye çıkarken, 1986 yılında ise 26,1 ton ile en düşük seviyeye inmiştir.

Ağrı ilinde bulunan şeker fabrikasına bağlı olan şeker pancarı ekim alanları, geçen yıllara göre farklı bir seyir izlemektedir. Ekimlerin başladığı 1986 yılında 13.023 hektarlık bir alanda gerçekleşmiş ve en yüksek noktaya 1998 yılında ulaşarak 13.850 hektara çıkmıştır. Ancak 2013 yılında bu alan 590.0 hektara kadar gerileyerek en düşük seviyeye inmiştir. Ekim alanlarındaki bu değişim oranı oldukça önemli bir düşüş olan %95,7'yi temsil etmektedir. Üretim tarafında ise Ağrı Şeker Fabrikası, en yüksek miktarı 1998 yılında 470.695 tonla kaydetmişken, en düşük üretimi ise 2013 yılında 71.000 tonla gerçekleştirmiştir. Bu durumda maksimum ve minimum üretim miktarları arasındaki fark yaklaşık %85'tir. Birim alana düşen verim ise 2013 yılında 120,3 tonla en yüksek seviyesine ulaşırken, 1986 yılında ise 26,1 tonla en düşük seviyesini görmüştür.

Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı olan ekim alanlarının ve üretimin azalmasında etkili olan çok fazla etken bulunmaktadır. Bu faktörler, şeker fabrikasının bulunduğu bölgenin özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, pancarın düşük polar şeker içeriğine sahip olması nedeniyle fiili pancar alım fiyatının taban fiyatın altında gerçekleşmesi, çiftçilerin alternatif ürünlere yönelmesi ve bu ürünlerden daha yüksek gelir elde etmeleri, diğer tarımsal ürünlere sağlanan desteklerin artması, pancar ekmek isteyen çiftçilerin tarla kiralama maliyetlerinin yüksek olması ve genç nüfusun köyden şehirlere göç etmesi sonucunda, pancar üretimi her yıl önemli ölçüde azalmaktadır. Bu durum da şeker fabrikasının kampanya sürelerinin giderek kısaltmaya başlamasına yol açmaktadır.

3.1.3. Melas ve Yaş Küspe Üretimi

Kademeli işlemler sonucunda şekerin kristalize hale gelmesi için kullanılan, koyu kahverengi ve yaklaşık olarak %50 oranında şeker içeren melas, şeker üretimi, meşrubat yapımı, maya fabrikaları, etil alkol üretimi ve hayvan yemi olarak çeşitli alanlarda kullanılan yoğun bir şuruptur. Melas, yüksek şeker içeriği sebebiyle büyük bir öneme sahip olup, aynı zamanda protein, organik tuzlar ve kuru ota göre kobaltı yedi kat fazla içerdiğinden dolayı, hayvancılıkta da değerli bir bileşendir. Melaslı kuru küspe ise belirli bir oranda yaş küspeyle birleştirilerek elde edilen bir yem maddesidir ve büyükbaş hayvanların beslenmesinde kullanılmaktadır. 100 kg melaslı kuru küspe, 83 kg arpa

yeminin besin değerine eşdeğerdir. Melasın çeşitli kullanım alanları, şeker pancarı tarımının tarımsal açıdan ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Faruk, 2015: 42).

Şeker pancarının yan ürünleri, hayvan yemi olarak kullanılabilmesi için Türk Şeker Kurumu tarafından Sığır Besi Projesi kapsamında desteklenmiştir. Yaş pancar posası ve melaslı kuru pancar posası, büyükbaş hayvancılık açısından önemli bir besin kaynağı olarak büyükbaş hayvancılığın Ağrı'da gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Ağrı Şeker Fabrikası'nın kuruluşundan bu yana toplamda 324.934 ton melas üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu süre zarfında ortalama yıllık üretim miktarı yaklaşık 10.831 ton civarında olmuştur (Faruk, 2015: 42).

Üretilen melas miktarı, fabrika çıkışında 3.084 ton ile 18.300 ton arasında değişkenlik göstermektedir. Üretimdeki artış ve azalışlar, işlenen şeker pancarı miktarıyla doğrudan ilişkilidir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın ürettiği melasın pazarlama konusunda herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Üretilen melas, hayvancılıkla uğraşan ailelere, çevredeki yem fabrikalarına ve (2000 yılına kadar) Erzurum'daki alkol fabrikasına satılmaktadır (Faruk, 2015: 43).

Yaş küspe, şeker fabrikasında üretilen bir yan üründür. Şeker pancarının işlenmesiyle elde edilen şekerin ayrılmasının ardından geriye kalan kısımdır. Besleyici değeri yüksek olan yaş küspe, karbonhidrat açısından zengindir. Genellikle hayvancılık sektöründe kullanılan bu yan ürün, hayvanların beslenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Küspe, hayvan yemi olarak direkt olarak kullanılabilirdiği gibi, melas ile karıştırılarak da beslenme değeri arttırılmaktadır (Faruk, 2015: 44).

Günümüzden geriye doğru bakıldığında, Ağrı Şeker Fabrikası'nın kayıtlarda ürettiği 2.417.404 ton yaş küspe miktarı olarak kaydedilmiştir. Küspe üretiminde de yıllara göre büyük dalgalanmalar tespit edilmiştir. Üretim miktarı yıllar arasında değişiklik göstermiş ve 24.000 ton ile 124.000 ton arasında geniş bir aralıkta seyretmiştir. Yaş küspe üretimi ise işlenen pancar miktarına bağlı olarak artış veya azalış göstermiştir.

30 yıllık süre içerisinde fabrika, ortalama yıllık 80.580 ton yaş kÜspe üretimi gerçekleştirmiştir (Faruk, 2015: 45).

3.1.4. Şeker Pancarı Üretimi Yapan Çiftçi Nüfus

Yöredeki diğer tarımsal ürünlerle karşılaştırıldığında, şeker pancarının istihdama olan katkısı en belirgin farklılık olarak öne çıkmaktadır. Pancar ekimi yapılan bir bölgede, bir şeker fabrikasına bağlı olarak 80 günlük süreyle 10.000 işçi veya bir yıllık süreyle 2.190 işçi istihdam edilebilir. Şeker fabrikalarındaki geçici ve daimi personel toplamı yılda 600 personel olduğu göz önüne alındığında, şeker üretimiyle tahmini 2.790 kişiye iş imkânı sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, şeker pancarı diğer alternatif ürünlere göre, örneğin buğdayda 13 kat daha fazla istihdam olanağı sunan dikkat çekici bir özellik taşımaktadır (DPT, 2003: 26).

Ağrı ilinde şeker pancarı tarımıyla uğraşan çiftçi nüfusunun fabrikaya bağlı ekim alanlarında ortaya çıkması, 1960 yılında Erzurum Şeker Fabrikası'nın pancar ekim bölgelerine Ağrı ilinin dâhil edilmesiyle başlamıştır. Ağrı ve çevresinde şeker pancarı tarımıyla meşgul olan çiftçiler hakkında istatistiksel veriler, şeker fabrikasının kurulmasını takip eden yıllardan itibaren daha ayrıntılı bir şekilde elde edilebilir. 1986-2013 dönemi boyunca, Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı pancar ekim alanlarında çiftçi sayısı 422 ila 13.122 arasında değişim göstermiştir. Bu süre zarfında, ortalama yıllık çiftçi sayısı yaklaşık 8.815'tir. Ek olarak, çiftçi başına düşen ortalama şeker pancarı ekim alanı 0.95 hektar olup, fabrikaya bağlı ekim alanlarında ortalama üretim miktarı 316.895 ton ve çiftçi başına düşen ortalama üretim ise 35,9 ton olarak kaydedilmiştir (Faruk, 2015: 50).

1986 yılında Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı pancar ekim alanlarında, 12.122 çiftçi ailesi şeker pancarı tarımıyla meşgul olurken, bu sayı 2013 yılında sadece 422 çiftçi ailesine düşmüştür. Fabrikaya bağlı ekim bölgesindeki çiftçi sayısı, sürekli bir düşüş trendi göstermektedir. Çiftçi sayısındaki bu azalmaya bağlı olarak, pancar üretiminde de özellikle 2002 yılından bu yana önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1986 yılında üretilen şeker pancarı miktarı 447.620 ton iken, 2013 yılında bu miktar sadece 71.000 ton olarak

kaydedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, şeker pancarı üretiminde geçen 28 yılda yaklaşık olarak 6.3 katlık bir düşüş gözlenmiştir (Faruk, 2015: 51).

Tarımsal planlama çalışmaları çerçevesinde, 2002 yılından itibaren çiftçi kayıt sisteminin uygulanması, Ziraat odası üyeliğinin zorunlu hale getirilmesi ve kotalı üretim uygulamasının başlaması gibi faktörler, Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı ekim bölgelerinde şeker pancarı üretimi ve çiftçi sayısında belirgin düşüslere yol açmıştır. Bu düşüşün en önemli nedenlerinden bazıları aşağıda verilmiştir (Faruk, 2015: 52):

1. 1995 yılından itibaren ülke genelinde başlayan ekonomik krizler sebebiyle IMF ve Dünya Bankası'na sunulan niyet mektuplarının etkisiyle T.Ş.F.A.Ş. ve diğer kamu iktisadi teşebbüslerine yapılan hazine yardımlarının azaltılması ve 2000 yılında komple kesilmesiyle, şeker fabrikalarındaki pancar üreticilerine sağladığı nakdi ve ayni yardım miktarlarının düşmesi.
2. 2001 yılında Avrupa Birliği ile uyum yasaları çerçevesinde alınan kararlar, şeker pancarı ekim alanlarında kotayı ve şeker fiyatlarını düzenleyen yeni bir yönetmelik getirmiştir. Ayrıca, üreticilerin aleyhine olan şeker pancarı üretim sözleşmeleri yapılmıştır. Bu düzenlemeler, şeker sektöründe önemli değişikliklere yol açmıştır.
3. Devletin tarımsal desteklerinin azalması ve yalnızca doğrudan gelir yardımlarının çiftçi ailelerine sağlanması ve bu yardımların yetersiz olması, tarıma yönelik devlet desteğinin azalması ve çiftçilere sağlanan desteklerin yetersizliği.
4. 2005 yılından itibaren üretici ve tüketici fiyat endekslerinin altında kalan şeker pancarı alım fiyatları nedeniyle çiftçilerin gelirinin azalması, şeker pancarı satışından elde edilen gelirin giderek düşmesi.
5. Devletin 2005 yılından itibaren hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla yem bitkilerine yönelik politikalarının genişlemesi ve yonca, korunga, fiğ gibi bitkilere daha fazla destek sağlaması, şeker pancarı tarımıyla uğraşan çiftçilerin bu ürünlere daha fazla ilgi göstermesi ve bu ürünlerin tarımına yönelik tercihlerinin artması.

6. Iğdır Ovası, Ağrı Şeker Fabrikası'nın şeker pancarı üretiminin yaklaşık % 70'ini karşılayan bir bölge olarak öne çıkmaktadır. DSI'nin sulama projelerinin başarılı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte, sulama sorunları önemli ölçüde çözülmüş ve bu durum, yöre üreticilerinin meyve ve sebze yetiştiriciliğine yönelmelerine yol açmıştır. Bu sebeple şeker pancarı ekim alanlarında sürekli bir daralma ve pancar tarımıyla uğraşan çiftçi sayısında sürekli bir azalma görülmektedir.

Sonuç olarak, şeker pancarı ekim alanlarına uygulanan kotaların, desteklerin kesilmesinin, çiftçilere karşı olumsuz etkisi olan yeni üretim sözleşmelerinin yanı sıra rekabetçi alternatif ürünlerin taleplerinin artması gibi sebeplerle, Ağrı Şeker Fabrikası'na bağlı şeker pancarı ekim alanlarında ve çiftçi sayısında önemli düşüşler yaşanmıştır. Ülke genelinde olduğu gibi 2001 yılında çıkarılan 4634 sayılı şeker yasasının etkileri de bu azalmalarda belirleyici olmuştur (Faruk, 2015: 53).

Şeker pancarı tarımının etkileri, sadece çiftçi sayısının üzerinde değerlendirilemez. Bu tarımsal faaliyet, aile bireylerini de içeren daha geniş bir çevreye yayılan etkilere sahiptir. Özellikle Ağrı Şeker Fabrikası'nın bölgedeki varlığı, ortalama aile büyüklüğünün (Ağrı ilinde 6.6, Iğdır ilinde ise 5.3) yaklaşık olarak 6.0 kişi olduğu düşünüldüğünde, 1986 yılında 72.732 kişinin şeker pancarı tarımından geçimini sağladığı, ancak yanlış politikalar sonucunda bu sayının 2013 yılında keskin bir şekilde 2.532 kişiye düştüğü görülmektedir. Bu durum, bölgedeki ekonomik ve sosyal dengelerin ciddi biçimde etkilendiğini göstermektedir.

3.1.5. Ağrı Şeker Fabrikası ve Şeker Pancarı Tarımının İl Ekonomisine Katkıları

Şeker pancarı tarımı ve sanayisi, modern tarımsal gerekliliklerin etkisiyle “göçün yavaşlatılmasına ve bölgesel kalkınmanın eşitsizliklerinin azaltılmasına en büyük katkıyı sağlayan, ailenin her bir bireyine istihdam ve çalışma olanakları sunan, tarım kesiminin yaşam standardını artıran, üreticilerin tarımsal bilgi ve kültür düzeylerini geliştiren, kırsal nüfusun yerinde tutulmasına katkı sağlayan” sektörlerden biridir (Faruk, 2015: 55).

Ağrı ilinde şeker pancarı tarımı, 1960 yılında Erzurum Şeker Fabrikası'nın ilgili bağlantısıyla başlamış ve ekim alanlarının hızla genişlemesi ve üretimin artışı, Ağrı Şeker Fabrikası'nın 1984'te kurulmasını mümkün kılmıştır. Şeker fabrikasının kurulmasıyla birlikte, yoğun tarım tekniklerinin bölgede yaygınlaşması ve bunun sonucunda yerel çiftçilerin tarımsal bilgi ve deneyimlerinin artması sağlanmıştır. Modern tarım yöntemlerinin şeker pancarı tarımında uygulanması, bölgede yetiştirilen diğer ürünlere de etki ederek, çiftçilerin gelir düzeyinin artmasına yol açmıştır (Faruk, 2015: 56).

Yerli çiftçilerin şeker pancarı tarımından sağladığı gelir, önemli ve sürekli bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Örneğin 1988 yılında, şeker pancarı tarımıyla uğraşan yerli çiftçilere 13.3 milyar Türk Lirası (şimdiki değeriyle 13.3 bin TL), 1998 yılında ise 65.4 milyar Türk Lirası (şimdiki değeriyle 65.4 bin TL) ödeme yapılmıştır. 2009 yılında bu rakam 15.5 bin TL'ye ulaşmıştır. Son olarak, 2013 yılında şeker pancarının işlendiği dönemde, çiftçilere prim ve tazminatlar dahil toplamda 2.829 TL ödeme yapılmıştır. Söz konusu yıllarda, şeker pancarı satışlarından elde edilen ortalama gelir, çiftçi ailesi başına şu şekilde olmuştur: 1988'de yaklaşık olarak 1.5 milyar TL (güncel değeriyle 1.5 bin TL), 1998'de 5.2 milyar TL (güncel değeriyle 5.2 bin TL), 2009'da 4.843 TL ve 2013'te ise 6.703 TL'dir. Genellikle kırsal bölgelerde yaşayan ve aynı zamanda hayvancılıkla uğraşan şeker pancarı çiftçi aileleri için bu miktarlar, önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Faruk, 2015: 56).

Şeker pancarı, sadece endüstriyel bir hammadde olmakla kalmayıp, aynı zamanda hayvancılıkta da önemli bir yem bitkisidir. Küresel nüfus artışı, iklim değişikliği ve ekolojik etmenler, tarım ve hayvancılığı stratejik bir sektör haline getirmiştir. Şeker pancarı tarımı, bölge çiftçilerine sağladığı bu faydaların yanı sıra kırsal ekonomiyi de desteklemektedir. Aslında, fabrikada elde edilen küspe gibi yan ürünler, bölgede modern bir besicilik faaliyetinin başlamasını sağlamıştır. Modern besi hayvancılığı organizasyonu, T.Ş.F.A.Ş tarafından 1984 yılında Ağrı Şeker Fabrikası'na devredilmiştir. Fabrika yönetimi, Et Balık Kurumu Ağrı Et Kombinasi adına besi hayvancılığı yapmış ve ayrıca fabrika ile anlaşmalı çiftçilere sözleşmeli besicilik projesi kapsamında yaş ve

melaslı kuru küspe ile besi yemi sağlamıştır. Bu faaliyetler, 1996 yılına kadar devam etmiştir. Özelleştirilen Ağrı Et Balık Kurumu'nun ardından fabrika, bölge hayvancılığını desteklemek için ürettiği yan ürünleri sunmaya devam etmiştir (Faruk, 2015: 57).

Bölgedeki çiftçilere sağlanan ekonomik kazançlarla birlikte şeker pancarı tarımı, Ağrı ilinde istihdama büyük bir katkı sağlamıştır. Fabrikanın faaliyete geçtiği 1984 yılında istihdam edilen işgücü sayısı 794 kişi olup, bu rakam 2013 yılında 427 kişiye kadar düşmüştür. İşgücü istihdamında yaşanan artış ve azalışlar, pancar ekim bölgelerinde üretilen şeker pancarı miktarı ve şeker politikalarındaki değişikliklerle bağlantılıdır (Faruk, 2015: 58).

Bir dekarlık alanda üretilen şeker pancarı esas alındığında, pancarın taşınmasında, taşımacılık sektörüne önemli bir katkı sağlamaktadır. Pancar, pancar posası, şeker, melas, yakıt, kireçtaşı ve alkol gibi ürünlerin taşınmasıyla birlikte diğer sektörlerin de canlı kalmasına yardımcı olmaktadır. Üretilen pancar, tarım aletleri ve makineleri gibi birçok sanayinin gelişmesine katkıda bulunurken, gübre ve ilaç gibi girdilerin kullanımıyla endüstriyel sektöre önemli destek sağlamaktadır. Ayrıca şeker pancarı tarımı ekim yapılan alan, ormanlık alana göre üç kat daha fazla oksijen sağlayarak tüm canlılar için hayati bir oksijen kaynağıdır. Aynı zamanda, ekilecek diğer ürünlerde verim artışı sağlamak ve diğer seçeneklere kıyasla daha fazla istihdam imkanı sunmaktadır. Şeker pancarı tarımı, çiftçilere mekanizasyonu, gübre kullanımını ve tarım ilacı kullanımını öğreterek çiftçilere iş imkânı sağlamak ve ailenin tüm üyelerini köyde ve tarlada tutmaktadır. Göçün önlenmesi, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması ve kırsal kesimin kalkınması konularında önemli bir role sahiptir (Tortopoğlu, 2003: 3) (<http://www.turkseker.gov.tr/2013-sektorraporu.pdf>:40).

3.2. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRME

Kentleşme, modern toplumların temel dinamiklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu süreç, tarım tabanlı ekonomilerin sanayi ve hizmet sektörüne kayması ve nüfusun kırsal bölgelerden kentlere göç etmesiyle karakterize edilmektedir. Ağrı Şeker

Fabrikası gibi tarım temelli endüstriyel tesisler, kentleşme sürecini etkileyen ve şekillendiren faktörlerden biridir.

Ağrı Şeker Fabrikası'nın varlığı, kırsal bölgelerde altyapı gelişimine katkı sağlayabilir. İşgücü ihtiyacı ve üretim faaliyetleri, yol ağlarının, enerji kaynaklarının ve su altyapısının iyileştirilmesini gerektirebilir. Bu, kırsal alanların kentleşme sürecine uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Ağrı Şeker Fabrikası, kent ve kırsal alan arasında denge sağlayan bir faktör olarak görülebilir. Kırsal kesimde istihdam yaratırken, kentlere yönelik göçün azalmasına yardımcı olabilir. Bu denge, kentleşme sürecinin daha sürdürülebilir ve dengeli bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır.

Şeker fabrikası, bölgenin kentsel yapısını büyük ölçüde dönüştüren ve etkileyen önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu tesis, sadece ekonomik anlamda bir üretim merkezi olmanın ötesinde, kentin sosyal ve ekonomik dinamiklerini etkileme potansiyeline sahiptir. Şeker fabrikasının kentsel yapıya etkisini maddeler halinde özetlemek mümkündür:

- **İstihdam Yaratma:** Şeker fabrikası, yerel nüfusa iş imkânları sunarak, kentteki işsizliği azaltabilir. Bu, bölgenin genel ekonomik refahını artırırken, göçün azalmasına da katkı sağlar. İnsanların kendi bölgelerinde iş bulmaları, kırsal ve şehirler arasındaki göçün yavaşlamasına ve yerel nüfusun kentleşme sürecine daha kontrollü bir şekilde katılmasına olanak tanımaktadır.
- **Ekonomik Çeşitlilik ve Büyüme:** Şeker fabrikası gibi büyük endüstriyel tesisler, yerel ekonomide çeşitlilik yaratmaktadır. Tarımın ötesinde sanayi faaliyetlerinin gelişmesine olanak sağlayarak ekonomiyi çeşitlendirir ve kentteki gelir kaynaklarını artırır. Bu, kentin ekonomik büyümesine ve sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlar.

- **Altyapı Gelişimi:** Şeker fabrikasının varlığı, altyapıyı geliştirmeyi gerektirmektedir. Yol ağları, su tesisatı, enerji kaynakları gibi altyapı unsurları, fabrikanın ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilir. Bu gelişmeler sadece fabrika için değil, genel olarak kentin altyapısının iyileştirilmesine de katkı sağlar.
- **Toplumsal Etki:** Şeker fabrikası, sosyal etkileriyle de kentin yapısını etkilemektedir. İstihdam yaratması ve ekonomik faaliyetleri desteklemesi, yerel halkın yaşam kalitesini artırabilir. Bu da kentteki toplumsal dinamiklerin olumlu yönde değişmesine olanak tanımaktadır.
- **Çevresel ve Planlama Etkileri:** Şeker fabrikasının konumu, kentin fiziksel planlamasını da etkilemektedir. Fabrika çevresindeki arazi kullanımı, konut bölgeleri, ulaşım ağları gibi faktörler, bu tesisin varlığına göre şekillenmektedir. Bu da kentin gelecekteki büyüme ve gelişimini etkilemektedir.

Bunun yanı sıra şeker fabrikasının, bölgenin kentsel yapısını çeşitli yönlerden etkileyen bir kilit faktör olduğu unutulmamalıdır. Bu tesisin istihdam yaratması, ekonomik büyümeyi desteklemesi ve altyapı gelişimine katkıda bulunması, kentin sosyal, ekonomik ve fiziksel dinamiklerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

SONUÇ

Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen sembol sanayi ve tarım atılımları, Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını dönüştürmek amacıyla çeşitli sanayi ve tarım politikaları uygulanmıştır. Şeker fabrikaları, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli sembollerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu fabrikalar, özellikle 1923 yılından sonra hız kazanan sanayileşme ve kentleşme sürecinde, kırsal alanlardan kente doğru yaşanan göçlerin etkisiyle önemli bir rol üstlenmiştir. Şeker fabrikalarının yer aldığı bölgelerde, tarım alanlarının yanı sıra sanayi tesislerinin de gelişmesiyle beraber, yeni iş imkânları ve istihdam fırsatları oluşmuştur. Bu durum, söz konusu bölgelerdeki kentsel nüfusun artmasına ve kentleşme sürecinin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Şeker fabrikalarının kentleşmeye etkisi sadece istihdam yaratmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu bölgelerde altyapı ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesine de ivme kazandırmıştır. Fabrikaların çevresindeki yerleşim alanlarında okullar, sağlık merkezleri, alışveriş merkezleri gibi yeni tesislerin inşa edilmesiyle birlikte, bu bölgelerde yaşayan insanların yaşam kalitesi artmıştır. Bununla birlikte, şeker fabrikaları üretim faaliyetleri ve tedarik zincirleri sayesinde, bölgedeki tarım ürünlerine dayalı ekonominin çeşitlenmesine de katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra şeker fabrikaları, bölgede dengelemeyi sağlamış ve alt yapıların yeniden oluşmasını hızlandırmıştır. Çevre sorunlarını ele almak adına sürdürülebilir çözümlerin yaratılmasına katkıda bulunmuştur.

Ağrı Şeker Fabrikası, Cumhuriyet Dönemi'nin öne çıkan sembollerinden biri olarak kabul edilirken bu fabrikanın konumu, kentleşme dinamiklerini etkilemiştir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra, şeker fabrikalarının kurulduğu bölgelerde gözle görülür bir nüfus artışı, ticaretin canlanması ve konut sayısının artışı gibi etkiler gözlenmiştir. Bu durum, Ağrı Şeker Fabrikası örneğinde de açıkça görülmektedir. Fabrikanın 1984 yılındaki kuruluşundan günümüze kadar planlı kentleşmenin, fabrikanın bulunduğu alan yönünde şekillenmesi, aynı zamanda bu bölge çevresinde kamu kurumları ve özel konut alanlarının planlı bir şekilde yayılmasını desteklemiştir.

2000'li yıllardan bu yana yapılan imar planları, Ağrı şehir merkezinde göçle birlikte kırsal alandan gelenlerin tercihlerini, doğu, kuzey ve güney bölgelerine yönlendirmiştir. Ancak, şehrin batısı dışında kalan tüm bölgelerde genel bir şehir planlamasının olmadığı ve kontrolsüz yapılaşmanın yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Bu plansız yapılaşmanın en yoğun olduğu dönemlerde ise Ağrı Şeker Fabrikası'nın planlı yapısı, bu bölgelerde bir rol model olarak kabul edilmiştir. Fabrika çevresindeki imar planlarına uygun olarak toplu konut alanları, otogar, tekstil kent, hastane, okul, üniversite ve askeri alanların inşa edilmesi, bölgedeki kentleşme sürecine büyük katkı sağlamıştır.

Bu bağlamda, Ağrı Şeker Fabrikası'nın etkisiyle kentleşme sürecinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Fabrikanın kuruluşu, tarımsal üretimde artışa sebep olmuş, çiftçilerin gelir düzeyini yükseltmiş ve buna bağlı olarak, kırsal kesimde yaşam standartlarının iyileşmesine katkı sağlamıştır. Fabrikanın etkisiyle iş imkânları artmış, yerel ekonomi canlanmış ve işsizlik oranları düşmüştür. Ayrıca, altyapı, ulaşım ve sosyal hizmetler gibi alanlarda da gelişmeler yaşanırken, çevresel sürdürülebilirlik ve atık yönetimi gibi konular çok fazla gözetilmemiştir.

Sonuç olarak, Ağrı Şeker Fabrikası'nın kentleşme sürecine, hem ekonomik hem de sosyal alanlarda önemli katkıları olmuştur. Fabrikanın yerel kalkınmaya sağladığı destek, gelecekteki planlamalarda ve sürdürülebilir kentleşme çabalarında dikkate alınmalıdır.

Ağrı Şeker Fabrikası'nın kentleşme sürecine olan etkileri, önemli çıkarımlar ve önerilere ışık tutmaktadır. Bu çıkarımlar, öneriler ve sürdürülebilir kentleşme ile yerel kalkınma hedefleri doğrultusunda atılacak adımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. **Kentsel Planlama ve İmar Düzenlemeleri:** Ağrı Şeker Fabrikası'nın başarılı planlaması, diğer bölgeler için örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde, kentsel planlama ve imar düzenlemelerinin tüm şehirde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Kontrolsüz ve plansız yapılaşmanın önüne geçilmesi, altyapı ve hizmetlerin daha etkin bir şekilde geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

2. **Çevresel Sürdürülebilirlik:** Fabrikanın çevresel etkileri ve atık yönetimi konusunda titizlikle çalışmalar yapılmalıdır. Çevre dostu üretim süreçleri ve atıkların geri dönüşümü gibi uygulamalar, şehirde yaşanabilecek çevre sorunlarını azaltabilir.
3. **İstihdam ve Ekonomik Kalkınma:** Fabrikanın istihdam artışına olan katkısı, diğer sektörlerle işbirliği yaparak kentin ekonomik çeşitliliğini artırabilir. Farklı sektörlerdeki iş fırsatları, kente olan göçü dengeleyebilir ve yerel halkın ekonomik refahını daha da yükseltebilir.
4. **Eğitim ve Yetenek Geliştirme:** Fabrikanın etkisiyle gelişen kent, eğitim ve yetenek geliştirme alanında fırsatlar sunmalıdır. Eğitim kurumlarının ve mesleki eğitim merkezlerinin şehrin ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilmesi, kalifiye iş gücünün yetişmesine katkı sağlayabilir.
5. **Kırsal Kalkınma ve Tarımsal Üretim:** Şeker fabrikalarının kentleşmeye olan olumlu etkisi, kırsal kalkınma projelerinin önemini vurgular. Tarım alanındaki destekler ve tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi, kırsal bölgelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edebilir.
6. **Toplumsal Katılım ve Paydaş İşbirliği:** Planlama süreçlerinde yerel halkın ve paydaşların görüşleri ve ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Toplumsal katılımın sağlandığı ve paydaş işbirliğinin güçlendirildiği projeler, kentleşmenin daha adil ve sürdürülebilir olmasını sağlayabilir.

Ağrı Şeker Fabrikası'nın kentleşme üzerindeki etkileri, dikkate değer örnekler sunmaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak, sürdürülebilir kentleşme ve yerel kalkınma için stratejiler geliştirilebilir. Planlama, çevre koruma, ekonomik çeşitlilik ve toplumsal katılım gibi alanlarda atılacak adımlar, Ağrı örneğinde olduğu gibi diğer bölgelerde de olumlu sonuçlar doğurabilir.

Ağrı Şeker Fabrikası, kentin imar planlarının uygulanması noktasında bir anlamda etkilemiştir. Kentin, doğu, kuzey ve güney bölgelerinde ciddi anlamda çarpık kentleşmeler oluşmuştur. Fakat şeker fabrikasının bulunduğu bölge, planlı bir şekilde

gelişmiştir. Kent içindeki sanayi alanları daha önce kent içinde iken, adım adım batıya yani şeker fabrikasının olduğu bölgeye doğru kaymıştır. 2007 yılında üniversite fabrikanın tam karşısına kurulmuştur. Yine 2010 yılında şehir otogarı da bu bölgede yer almıştır. 2011 yılında Ağrı Eğitim ve Araştırma Hastanesi de bu bölgede inşa edilmiştir. Ayrıca toplu konut alanları ve site tarzı yaşam alanları da bu bölgede bulunmaktadır. Fabrikanın etkisi adeta bu bölgede yeni bir şehir kurulmasını sağlamış ve kentin yeni ve planlı gelişen bir bölgesini ortaya çıkarmıştır.

Şeker fabrikası 1990'lı yıllarda şeker pancarının taban fiyatının da yüksek olması ve karlı bir tarım ürünü olması ile birlikte çok yüksek miktarlarda üretilmiştir. Şeker pancarının posasının (küspe) hayvan yemi olarak kullanılmasından dolayı, bu posanın da bir ekonomik değeri olduğundan, şeker pancarı üretimi çiftçi açısından çok cazip hale gelmiştir. Bu sebeple doksanlı yıllarda yüksek miktarlarda şeker pancarı ekimi yapılmış ve fabrika bu yıllarda genellikle tam kapasite olarak çalışmıştır. Yüksek üretim ve verimlilik sayesinde ülke ekonomisine ciddi katkı yapılmış, ayrıca kentin refah düzeyi ciddi anlamda artmıştır. Şeker pancarı üretiminden elde edilen gelir, kent merkezinde yatırıma dönüşmüş ve Ağrı kentinin gelişimi hızlanmıştır. Fakat 2000'li yıllardan itibaren hükümetin izlediği yanlış tarım politikaları sebebiyle (şeker pancarı kota sistemi ve düşük taban fiyat uygulaması) şeker pancarı üretimi düşüşe geçmiştir. 2013 yılında en düşük seviyelere gelen üretim ile birlikte fabrika %30 kapasite ile çalışmıştır. Bu sebeple şehirde ciddi bir gelir kaybı yaşanmış bu da kentten batıya göçü tetiklemiştir.

Fabrikanın yerleşim planı ve kendi çalışanlarına sunduğu olanaklar, kentteki yaşayan diğer insanlara örnek teşkil ettiğinden fabrikanın bulunduğu bölgede çocuk oyun alanları, yeşil alanları, dinlenme ve eğlenme alanlarını içeren yaşam alanları inşa edilmiştir. Fabrikanın çalışanlarına sunduğu yaşam alanları, kent içerisinde de bu anlamda bir kültür oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, H. M. (2019). *Şeker üretim işletmelerinde maliyet muhasebesi uygulamalarının karşılaştırılması: Kayseri ve Afyon örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kayseri.
- Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de kırsal kesimden kente göç ve bölgelerarası dengesizlik (1970-1993)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akıltepe, H., Malkoç, S., ve Molbay, İ. (1964). *Türkiye şeker sanayii ve şeker pancarı ziraati*. Ankara: Mars Matbaası.
- Aktan, O. H. (1992). Atatürk’ün ekonomi politikası: Ulusal bağımsızlık ve ekonomik bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75.Yılı Özel Sayısı*, 29-36.
- Alparslan, Ü. (2019). *Türkiye’de şeker piyasasının regülasyon süreci* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 35-59.
- Anonim. (1982). *Yurt ansiklopedisi* (Cilt 4). İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş.
- Arpacı, S. (2010). *Ağrı ve çevresinde şeker pancarı tarımı ve şeker sanayi* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

Asiliskender, B. (2009). Anadolu’da “Modern” bir yaşam kurmak: Sümerbank Kayseri bez fabrikası ve lojmanları, fabrikada barınmak, A. Cengizkan (Ed.), Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Avcı, S. (1991). *Türkiye’de Şeker Sanayii* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Avcı, S. (1996). Türk şeker sanayinin kuruluş ve gelişmesinde devletin etkisi. *Coğrafya Dergisi*, 4, 291-302.

Aydoğan, A. (1989). *Şehir ve Cemiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bacaksız, M. A. ve Uysal, S. (2019). Tarımsal kalkınmada devletçi politikaların önemi: Türkiye’de 1930-1939 dönemi için bir değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 19-36.

Bal, H. (2002). *Kent Sosyolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Balcı, M. ve Karadeniz, Y. (2018). Çiftçiye topraklandırma kanunu tartışmalarının siyasetteki muhalif oluşuma etkisi ve Demokrat Parti’nin kuruluşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 271-279.

Baltacı, S. (2019). *Türkiye’de Kentleşme Yazınında "Kırdan Kente Göç"*. Malatya: (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Baysan, S., Dilek, A. ve Öztürk, A. A. (2021). Türkiye’de şeker endüstrisi: Politik ekoloji açısından mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 225-246.
- Bektaş, F. D. ve Şıkoğlu, O. (2002). *Şeker sanayii ve Türkiye’de özelleştirme uygulamaları*. Ankara: Şeker-İş Yayınları.
- Benevolo, L. (2006). Avrupa tarihinde kentler (Çev. N. Nirven). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bilgin, İ. (1998). Modernleşmenin ve toplumsal hareketliliğin yörüngesinde Cumhuriyetin İmarı, 75 yılda değişen kent ve mimarlık. Y. Sey (Ed.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bonchek, L. L. (2018). The Grim History of Sugar. *The Journal of Lancaster General Hospital*, 13(3), 65-66.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2007)*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London & New York: Routledge.
- Carlyle, S. J. (1953). *Sugar Country: The cane sugar industry in the South, 1753-1950*. University of Kentucky Press.
- Chauncy, D.H., & Ullman, E. L. (2002). Kentin doğası, 20.yüzyıl kenti. B. Duru ve A. Alkan (Çev. & Ed.). Ankara: İmge Kitapevi.

Clark, D. (1998). Interdependent urbanization in an urban world: an historical overview. *The Geographical Journal*, 164(1), 85-95.

Cohen, B. (2015). Urbanization, city growth, and the New United Nations development agenda. *Cornerstone*, 3(2), 4-7.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Amasya 1973 İl Yıllığı. (1973). Amasya: T.C. Amasya Valiliği.

Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii. (2003). Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları No: 221.

Çağatay, T. (1968). *Günün sosyolojisine giriş*. Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çalışkan, M. E., Çalışkan, S., Demirel, U., Aksoy, E. ve Arıoğlu, H. H. (2020). *Nişasta ve şeker bitkileri üretiminde mevcut durum ve gelecek*. Türkiye Ziraat Mühendisliği IX Teknik Kongresi, Ankara.

Çıvgın, İ. ve Yardımcı, R. (2007). *İlkçağ tarihi*. Ankara: Maya Akademi Yayını.

Çomaklı, Ş. E., Koç, F. ve Yıldırım, K. E. (2012). Türk vergi hukukunda tartışılan bir vergi: Toprak mahsulleri vergisi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 61-70.

Davis, K. (1965). The Urbanization of the Human Population. *Scientific American*, 213(4), 40-53.

Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.

- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2017). Türkiye tarımının kısa tarihi: Destekleme politikası özü. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23(1), 1-12.
- Deniz, M. (2011). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan günümüze tarımsal gelişmeler. *SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı. Ankara: 2007–2013 Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Dilek, A., Öztürk, A. A. ve Baysan, S. (2021). Türkiye'de kurulan ilk şeker fabrikalarının yaygın eğitim kurumu olarak işlevi: Sözlü tarih araştırması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 7(1), 32-74.
- Doğan, S. ve Tüzer, M. (2011a). Küresel iklim değişikliği ve potansiyel etkileri. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 21-34.
- Doğan, S. ve Tüzer, M. (2011b). Küresel iklim değişikliği ile mücadele: Genel yaklaşımlar ve uluslararası çabalar. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (44), 157-194.
- Durmuş, S. ve Aydemir, K. N. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938). *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(12), 155-167.
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002). *20. yüzyıl kenti*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Durukan Kopuz, A. (2016). Trakya'da modern yaşamın izleri; Alpullu şeker fabrikası ve işçi konutları. *International Journal of Architecture and Design*, 2(2), 53-68.

- Erdoğan, Z. (2017). Türkiye’de şeker sanayinin gelişimi ve şeker sanayinde izlenen politikalar, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 9-26.
- Erjeme, Y. (2009). *Mersin’de göç, kentleşme ve sosyal problemler*. Mersin: Mersin Valiliği Yayınları.
- Erkan, H. (1993). *Bilgi toplumu ve ekonomik gelişme*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erkan, O. (2000). *Türk tarımında uygulanan politikalar*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası V. Teknik Kongre. Ankara.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve sosyal değişim*. İstanbul: Bilim Adamı Yayınları.
- Ertuna, Ö. (2003). Bir kalkınma modeli olarak Sümerbank. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 15-19.
- Ertürk, H. (2009). *Kent ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). *Kent yönetimi, kentleşme ve göç: Sorunlar ve çözüm önerileri*. Journal of Social Policy Conferences, İstanbul University, İstanbul.
- Eser, U. (1993). *Türkiye’de sanayileşme*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Eyüpoğlu, C. (1967). Şeker fabrikasyonun tarihçesi ve Türkiye’de şeker sanayii. *Kimya Mühendisliği Dergisi*, 3(23), 14-23.
- Faruk, K. (2015). Küresel ve bölgesel şeker politikalarının Türkiye şeker fabrikalarına etkilerine bir örnek; Ağrı Şeker Fabrikası. *Coğrafya Dergisi*, (31), 41-61.

Garner, J. S. (1992). *The Company Town: Architecture and Society in the Early Industrial Age*. Oxford: Oxford University Press.

Gideon, S. (2002). Sanayi öncesi kent, 20. yüzyıl kenti. B. Duru ve A. Alkan (Çev. & Ed.), Ankara: İmge Kitapevi.

Gökova, A. K. ve Yeşilbursa, C. C. (2008). Yeni ve yakın çağ tarihi, Ankara: Siyasal Basın Yayın.

Görmüş, A. (2019). Türkiye'de tarımsal istihdamın cinsiyete dayalı yapısı ve sosyal politika önerileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 563-578.

Gücenmez, T. (2018). *Türkiye’de 1920-1960 Döneminde Şeker Sanayii’nde İşgücü Sorunu*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güçlü, F. (2015). *Yıkılan bir Cumhuriyet kurumu Sümerbank*. Ankara: Ürün Yayınları.

Güngördü, E. (2001). *Türkiye’nin beşerî ve ekonomik coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın.

Güven, E. (1967). *Türkiye şeker sanayinde işgücünün sosyal politikası*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Higman, B. W. (2000). The sugar revolution. *Economic History Rev*, 213-236.

Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14(1-2), 57-71.

İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye. (2013). Ankara: Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası-Şeker-İş.

İsbir, E. (1986). Şehirleşme ve meseleleri, Ankara: Ocak Yayınları.

Kanbak, A. (2013). İstanbul sanayisinin Kocaeli iline mekânsal etkileri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 275-300.

Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 arası Türkiye’de uygulanan sosyoekonomik politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(19), 47-63.

Kaprol, T. ve Minez, B. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi endüstriyel mirası: Alpullu Şeker Fabrikası. *Mimar Dergisi*, 2, 21.

Karabulut, K. ve Yalçinkaya, Ö. (2018). *Ağrı İli göç analizi*. AİÇÜ Yayınları.

Karayaman, M. (2012). Atatürk döneminde şeker sanayi ve izlenen politikalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(82), 53-96.

Kavas, M. F. ve Sezer G. (2006). Sakarozun hayatımızdaki yeri ve önemi, *Pankobirlik Dergisi*, 32, 86.

Kaya, E. (2007). *Kentleşme ve kentlileşme* (2. baskı). İstanbul: Okutan Yayıncılık.

Kaya, E. (2017). *Kentleşme ve kentlileşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Kaya, F. (2001). *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kaya, F. (2015). Küresel ve bölgesel şeker politikalarının Türkiye şeker fabrikalarına etkilerine bir örnek; Ağrı Şeker Fabrikası. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, (31), 41-61.

Kaya, F. (2018). *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*. Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

Kaya, S., Yerli, Ö. ve Döner, S. (2015). Endüstriyel alanların endüstriyel parklara dönüşümü. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3(2), 518-534.

Kejanlı, T. (2005). Anadolu’da ilk yerleşmeler ve kentleşme eğilimleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 89-97.

Keleş, İ. (1997). Türkiye’de göç eğilimleri ve şehirleşme süreci. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 167-187.

Keleş, R. (1976). *Kentbilim ilkeleri*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Keleş, R. (1990). *Kentleşme politikası* (Güncellenmiş 13.Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.

Keleş, R. (1996). *Kentleşme politikası*. İstanbul: İmge Yayınları.

Keleş, R. (2005). Kent ve kültür üzerine. *Mülkiye Dergisi*, XXIX(246).

Keleş, R. (2008). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.

Keleş, R. (2015). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Keskin G. (2003). Şeker ve tatlandırıcılar. *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 15-23.
- Kılınç, G. ve Gülersoy, N. Z. (2007). Türkiye’deki ilçelerin kentleşme derecelerine göre il olma potansiyellerinin değerlendirilmesi, *İTÜ Dergisi*, 6(1).
- Kıymaz, T. (2002). Şeker politikalarında yeni yönelimler ve Türkiye'nin konumu. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: DPT 2652.
- Kitts, D. D. (2010). *Sucrose: from field to table*. Carbohydrate news. Department of Food Science, University of British Columbia. Retriewed from: <http://www.sugar.ca/SUGAR/media/Sugar-Main/News/CarboNews2010.pdf>.
- Koç, İ. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 145-167.
- Kopuz, A. D. (2018). Alpullu Şeker Fabrikası ve işçi konutları. *METU JFA*, 35(2), 29-54.
- Köksal, B. A. ve İlkin, A. R. (1973). *Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köroğlu, T. N. (2004). Türkiye’de imalat sanayinin mekansal organizasyonunun tarihsel değişim sürecinde bölge-kentlerin değişen rolü. *ODTÜ*.
- Kuddus, A., Tynan, E., & McBryde, E. (2020). Urbanization: a problem for the rich and the poor? *Public Health Reviews*, 41, 1-4.

Kurt, H. (2003). *Türkiye’de kent-köy çelişkisi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Landrigan P. J., Fuller R., Acosta N. J. R., Adeyi, O., Arnold, R., Basu, N. ... Zhong, M. (2017). The Lancet Commission on pollution and health. *Lancet*, 391(10119), 1-51.

Lewis, M. (2007). Tarih boyunca kent (Çev.: G. Koca ve T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Macinnis, P. (2002). *Bittersweet: The Story of Sugar*. National Library of Australia.

Makal, A. (1999). *Türkiye’de tek partili dönemde çalışma ilişkileri: 1920- 1946*. Ankara: İmge Kitapevi.

Martindale, D. (2003). Önsöz, Max Weber, Şehir, (Çev.: M Ceylan). İstanbul: Bakış Yayınları.

Mescher, V. (2001). How Sweet It Is! A history of sugar and sugar refining in the united states including a glossary of sweeteners. *19th Century Social & Material Domestic Culture*.

Onsekiz, D. (2016). Kayseri kentinin sanayileşme süreçlerinde sanayi-göç-konut etkileşimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 339-351.

Ökçün, A. G. (1997). *İktisat tarihi yazıları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 58.

- Öngören, P. G., Sönmez, M. ve Özkul, K. (2019). Şeker endüstrisinin kentsel gelişime etkisi. P. Ç. Öztürk ve E. Osmanoğlu (Ed.), *IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi* içinde (ss.419-432). Ankara.
- Özçağlar, A. (1992). Türkiye’de şeker pancarı ekim alanlarının coğrafi dağılışı. *Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1, 15-54.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişim*. Ankara: Ekin Kitapevi.
- Özer, S. (2021). Türkiye’de şeker sanayisi (1925-1950). *CTAD*, 17(33), 95-124.
- Özgüç, N. (1986). Türkiye’de sanayi faaliyetlerinin gelişmesi, yapısı ve dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Dergisi*, 2, 35-70.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Pirene, H. (2005). Ortaçağ kentleri, (Çev.: Ş. Karadeniz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pustu, Y. (2006). Küreselleşme sürecinde kent “Antik Site’den dünya kentine”. *Sayıştay Dergisi*, (60), 129-151.
- Quataert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nda madenciler ve Devlet-Zonguldak kömür havzası 1822-1920*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Ritchie, H., & Roser, M. (2018). Urbanization. *Our world in data*. Retrieved from: 'https://ourworldindata.org/urbanization' [Online Resource]: Published online at OurWorldInData.org.

- Sadorsky, P. (2014). The Effect of urbanization and industrialization on energy use in emerging economies: implications for sustainable development. *American Journal of Economics and Sociology*, 73(2), 392-450.
- Sargın, S. (2006). *Üniversitelerin şehirleşmeye etkileri (Isparta Örneği)*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Schwartz, S. (2004). *Tropical babylons: Sugar and the making of the Atlantic world, 1450–1680*. Carolina: University of North Carolina Press.
- Sezai, İ. (2009). *Kentleşme*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Shammedov, F. (2006). *Azerbaycan'da kentleşme sanayileşme süreci çerçevesinde Bakü örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Smith, A. (2015). *A Global History*. Reaktion Books.
- Sönmez, M., Gürol Öngören, P. ve Özkul, K. (2019). Alpullu Şeker Fabrikası sinema ve gazino binası. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XV. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı içinde. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Matbaası.
- Subaşı, E. M. ve Kırç, M. (2017). Türkiye'de kentleşme ve iktisadi büyüme ilişkisinin zamanla değişen nedensellik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Emerging Economies*, 2(2), 44-63.
- Sunulu, S. ve Sunulu A. (2016). Şeker pancarında Cercospora yaprak lekesi hastalığı. *Pankobirlik*, 27(108), 34.

Şahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi (Tarihsel gelişimi-bugünkü durumu)*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Şahin, M. (1989). Şeker pancarı tarımında toprak verimliliği ve münavebe, *Pankobirlik Dergisi*, 1(2), 2427.

Şeker-İş Sendikası. (2011). *Şekerin geleceği*. Ankara: Şeker-İş Sendikası Ar-Ge Birimi.

Şimşek, G. (2018). Şeker fabrikalarının ekonomik ve sosyal etkileri: Erzurum Şeker Fabrikası örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 11(60). 1136-1152.

Şiray, A. (1975). *Şeker kamışı tarımı*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 272.0.0.11/18.87.11.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/1.8.8.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/1.8.8.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/105.652.1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/105.652.4

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/105.653.2.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/105.653.2.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/20.114.15
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/20.115.6.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.1.0.0/20.115.6.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.10.0.0/166.154.6.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.10.0.0/181.248.7.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.10.0.0/181.248.7.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.10.0.0/181.248.7.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.10.0.0/181.249.3.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.1/16.68.4.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/1004.396.8.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./126.66.3.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./130.90.2.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./132.42.16.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./146.39.1.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./147.51.11.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./147.58.2.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./357.156.14.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./127.90.16.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./130.70.2
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./131.7.6
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2./133.67.13.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/133.81.7.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/135.17.6.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/135.36.11.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/135.36.11.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/136.76.6.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/137.105.10.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/137.98.11.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/142.29.3.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30.18.1.2/145.111.7.

Tankut, G., Çalışkan, O., Levent, T., ve Zorlu, F. (2002). Yeni ufuklara: Kentler. *Bilim ve Teknik*, 12, 4-7.

Tarus, İ. (2018). *Cumhuriyetin şeker fabrikaları uzun atlama bir endüstrileşmenin romanı*. İstanbul: H2O Kitap.

Tarus, İ. (2018). *Uzun atlama*. İstanbul: H2O Kitap.

Taştaoğlu, E. (2018). *1980 yılından sonra Türkiye'de uygulanan tarımsal politikalar ve tarımın ülke ekonomisindeki yeri* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Tatar, T. (t.y.). Sanayi Sosyolojisi Ders Notu, Retrieved from: <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1046/file/sanayi.pdf>.

Tekeli, İ. (2006). Kent tarihi yazımı konusunda yeni bir paradigma önerisi. T. Şenyapılı (Ed.), *Cumhuriyet'in Ankara'sı* içinde (ss. 2-24). Ankara: ODTU Yayıncılık.

Temizgüney, F. (2010). Erzurum Şeker Fabrikası'nın açılışı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 329-343.

Tezcan, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş: Temel Kavramlar* (Dördüncü Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Topak, A. (2007). *Türk şeker sanayinde maliyet ve verimlilik, kamu ve özel sektöre ait işletmeler arası bir karşılaştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Topal, A. K. (2004). Kavramsal olarak kent nedir ve Türkiye'de kent neresidir? *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1).

Topuz, A. G. (2007). Cumhuriyet dönemi ekonomisinde tarımsal yapının incelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.

Touraine, A. (1995). Modernliğin eleştirisi. H. Tufan (Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Publications.

Tuna, Y. (1990). *Sanayileşme stratejileri ve Türkiye*. İstanbul: T.C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı.

Türk İstilâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı (Cilt 1). (1999). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. (2023). Alpullu Şeker Fabrikası genel görünüşü.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. (2023). Erzurum Şeker Fabrikası Genel Görünüşü.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. (2023). Ankara Şeker Fabrikası.

Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976. (1976). Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Türkşeker. (2004). 2003 yılı sektör raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr>.

Türkşeker. (2008). 2007 yılı sektör raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr>.

Türkşeker. (2010). 2010 yılı faaliyet raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr>.

Türkşeker. (2012). 2011 yılı sektör raporu. Retrieved from: http://www.turkseker.gov.tr/WORLD_SUGAR_SECTOR2011.pdf.

Türkşeker. (2014). Şeker Fabrikalarının Üretimine Sürdürülebilirliği Anlayışı Çerçevesinde Yeniden Yapılandırılması. Ankara: Şeker-İş Sendikası.

Türkşeker. (2016). 2015 yılı sektör raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr/>.

Türkşeker. (2017). 2016 yılı sektör raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr/>.

Türkşeker. (2018). 2017 yılı şeker raporu, (2018). Retrieved from: http://www.turkseker.gov.tr/sektor_raporu .

Türkşeker. (2019). 2018 yılı sektör raporu. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr/>.

Türkşeker. (2022). Türkşeker Ağrı Şeker Fabrikası. Retrieved from: <http://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=11&MenuID=57&ID=2>.

United Nations. (2018). *World urbanization prospects: The 2018 revision*. New York: Department of Economic and Social Affairs.

United States Department of Agriculture. (2018). Sugar: World Markets and Trade Foreign Agricultural Service November 2018, 15.11.2019 tarihinde <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/sugar.pdf> adresinden alınmıştır.

Utkucu, T. (2011). Kentleşme ve kent planlaması, Retrieved from: http://www.milliemlak.gov.tr/documents/10326/21621/Tamer_UTKUCU.pdf.

Üçok, O. ve Akıncı, M. (1973). *Cumhuriyetimizin 50. yılında şeker sanayimiz*. Ankara.
Ünaç, Ç. ve Yücel, B. (2017). *Kent içi sanayilere yerel halkın yaklaşımı [Sözlü Bildiri]*.
Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on
Humanities and Social Sciences (IBAD-2017), İstanbul, Turkey.

Varzakas, S., Labropoulos, A., & Anestis, S. (2012). *Sweeteners. Nutritional aspects, applications, and production technology*. Boca Raton, FL: CRC Press.

- Veldet, T. (1958). *30. yılında Türkiye Şeker sanayii*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, No:48.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme, 20. yüzyıl kenti. B. Duru ve A. Alkan (Ed.), Ankara: İmge Kitapevi.
- World Health Organization. (2010). Social and gender inequalities in environment and health. Report to Fifth Ministerial Conference on Environment and Health – Protecting children’s health in a changing environment, Parma, Italy, 10–12 March 2010. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- World Health Organization. (2018). Circular economy and health: Opportunities and risks. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Yavaşoğlu, F. ve Özgül, C. G. (2020). Endistrü mirasının korunması ve dönüşümü: Malatya Şeker Fabrikası yerleşkesi örneği. *İdealkent, 11* (Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı), 972-996.
- Yavuz, F. (2000). Türkiye’de tarım politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31*(Özel Sayı), 9-22.
- Yavuz, F. (2021). Kent içi sanayi alanlarının çevresel kaliteye etkileri: Konya Şeker Fabrikası örneği. *Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi, 14*(2), 278-299.
- Yener, G. (2011). *Gecekondu kanununun uygulamaya yönelik sorunları üzerine bir inceleme: Temelli örneği* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve kentleşme sürecinde göçün suç olgusu üzerindeki etkileri* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin ortaya çıkışı ve sosyo-politik açıdan türkiye'de kentleşme dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.
- Yılmaz, H. (2011). *Tarihe Düşülen Notlar I Yasama Yılı açılışlarında Cumhurbaşkanlarının konuşmaları-1* (1 Mart 1924-14 Aralık 1987). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı.
- Yörük, A. (2006). *Şehir sosyolojisinin ve insan ekolojisinin teorik temelleri*. Ankara: Nobel Yayın.
- Yurtoğlu, N. (2017). *Demokrat Parti Dönemi tarım politikaları ve siyasi, sosyal, ekonomik hayata tesirleri (1950-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yücel, F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'si'nin sanayileşme öyküsü*. Ankara: TTGV Yayın.
- Yürekli, E. (2020). Dünyada ve Türkiye'deki şeker piyasasının mevcut durumu: kayseri şeker fabrikası örneği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Yüzer, A. Ş. ve Giritlioğlu, C. (2003). Sanayi alanları yeni düzenleme stratejileri-Istanbul örneği. *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 2(1), 119-127.
- Zeren, F. ve Kılınç, S. B. (2012). Türkiye'de şehirleşmeyi etkileyen faktörler: mekânsal ekonometri analizi. *Journal of Yasar University*, 28(7), 4749-4765.

Ek 2: Ağrı Şeker Fabrikası Fotoğrafları





Ek 3: Şeker Fabrikası bölgesine yakınında bulunan alanlar

